

Magyar

I R O D A L M I
R I T K A S Á G O K

Szerkeszti Vajthó László

44.

RIEDL FRIGYES

A MAGYAR DRÁMA
TÖRTÉNETE

II.

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. Bessenyei György: A törvénynek útja. Tudós társaság. Ára 1— P.
2. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Ára 2— P.
3. Benyák Bernát: Joas. Piarista iskola-dráma, 1770. Ára 1-50 P.
4. Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs, 1790. Ára —80 P.
5. Károlyi Gáspár: Két könyv... Debrecen, 1563. Ára 1-50 P.
6. Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből. Ára 2— P.
7. Péterfy Jenő zenekritikái. Ára 1-50 P.
8. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. Ára 1— P.
9. Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles közmondások c. gyűjteményéből. Ára 1— P.
10. Kazinczy világa. Ára 3· P.
11. Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája. Halál Himnusza. Ára 1— P.
12. Siralmas panasz. Ára 1-50 P.
13. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Második sorozat. Ára 1-50 P.
14. Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. 1805. Ára 1-50 P.
15. Bessenyei György: Anyai oktatás. Ára 1.. P.
16. Bessenyei György: Magyarság. A magyar néző. Ára 1— P.
17. Hajnal Mátyás: Az Jesus szívét szerető szíveknek ájtatosságára. 1629. Ára 2— P.

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ

XLIV. SZÁM

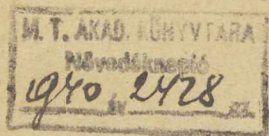
RIEDL FRIGYES
A MAGYAR DRÁMA
TÖRTÉNETE

II.

*Kiadta a budapesti Szent István gimnázium
Arany János Önképzőköre.
Tanítványaival sajtó alá rendezte
vitéz dr. Somogyi Ferenc tanár.*

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

Felelős kiadó : vitéz dr. Somogyi Ferenc.

33.319. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)

Kevés magyar tudós hagyott maga után olyan felejthetetlen és termékenyítő emléket, mint Riedl Frigyes. Ő a magyar irodalom hivatott műértője volt. És amint a műalkotás csak akkor válik műkinccsé, ha a műértő annak értékét megállapítja, úgy — bizony — sága ez a kis füzet is — nem egy irodalmi alkotásnak művészi becsét Riedl Frigyes ragyogó elméje szabta meg.

A Szent István gimnázium Arany János Önképzőköre Arany János tudós méltatója emlékének is hódolni kíván, mikor ezt a művét a magyar drámai irodalom jobb megismerése céljából kiadja.

Budapesten, 1940. június hó 10-én.

Dr. Nagy Pál,

tanügyi főtanácsos,

a budapesti XIV. ker. áll. Szent István gimnázium
igazgatója.

A Magyar Irodalmi Ritkaságok kötetei között igen jelentős értékűek *Riedl Frigyes* (1856—1921) egyetemi előadásai (Vajda, Reviczky, Komjáthy; Madách; Vörösmarty Mihály élete és művei; Kölcsey Ferenc). A magyar dráma története című egyetemi előadások kiadására a budapesti áll. Széchenyi István gimnázium önképzőköre vállalkozott Tasnády Károly tanár vezetésével; anyagi okok miatt azonban csak az I. részt adta ki. A II. rész a budapesti áll. Szent István gimnázium Arany János Önképzőkörének kiadásában indul útjára.

Riedl Frigyesnek közvetlen előadásmódja, a korszellemre és a világirodalmi kapcsolatokra vonatkozó szemléltető kitérései s finom esztétikai ízléssel boncolgató fejtegetései élénk éberségre serkentik az olvasó figyelmét. Előadásai szórakoztatva, gyönyörködtetve gyarapítják ismeretünket. Bőbeszédűsége sohasem fölösleges. Ha ezen változtatnánk, elrontanók az előadás élénkségét, elevenségét, mert *Riedl Frigyes* tanítás közben alkotja, alakítja, csiszolja ítéleteit. Éppen ezért csakis egy-két szemlátomást felesleges ismétlést, kitérést bátorkodtunk törölni, óvatosan ügyelve arra, hogy a sajátosan riedlies előadásmódon csorba ne essék.

A kiadás Csorba Kálmánnak, Riedl Frigyes hűséges és hálás tanítványának, könyomatos jegyzete alapján készült el. A könyomatos elírásából eredő hibákat kiküszöböltük.

A tárgy, a tartalom és a szöveg kritikai munkálatát mellőztük s ezért kérjük az olvasót, hogy ezt a II. részt is tekintse „kézirat”-nak.

Könnyebb áttekintés céljából itt adjuk az előadás rendszeres felosztását. Ez nemcsak a tartalomjegyzéket pótolja, hanem világot vet a kiváló tanár módszeres előadására is.

I. rész:

Bevezetés: a görög dráma; az ind dráma; az újabb dráma.

A magyar drámairodalom története:

1. A dráma régi alakjai: a liturgiai dráma; passiójáték, misztérium és moralitás.
2. Magyar példák a passiójátékra és a misztériumra.
3. A XVI. század magyar drámairodalma.
4. Iskoladrámák: Jezsuita-dráma; a ferencrendiek; pálos iskoladrámák; piarista drámaírók.
5. Világi dráma.
6. Műkedvelők és német színészek.
7. Bessenyei György.
8. Drámai fordítások.
9. Az első nyilvános színi előadások.
10. Dugonics András.

11. Szentjóni Szabó László.
12. Csokonai drámái.

II. rész:

13. A színészet kezdete Kolozsvárt.
14. Színészet a fővárosban 1807—15.
15. A magyar színiköltészet a XIX. sz. elején.
16. Gombos Imre. 17. Bolyai Farkas. 18. Kátona József.
19. Kisfaludy Károly. 20. Kisfaludy Sándor.
21. Fáy András. 22. Vörösmarty Mihály.
23. Br. Eötvös József. 24. Gaal József.
25. Garay János.

A munka kiadására az Önképzőkör keretében alakult bizottság tagjai voltak:

Elnök: Pekker Emil, VIII. a) o. t.

Jegyző: Mezei Győző, VIII. a) o. t.

Aljegyző: Takáts Lajos, VI. a) o. t.

Pénztáros: Majsai Emil, VIII. a) o. t.

Budapest, 1940. június hó 10-én.

Dr. vitéz Somogyi Ferenc,
vezető tanár.

XIII. A színészet kezdete Kolozsvárt.

Az a szent tűz, melyet Kelemenék 1790-ben Budapesten felgyújtottak, csakhamar elaludt, de a múzsák oltáráról egy szikra ebből a tűzből átröpült Kolozsvárra, ott ismét kigyúlt a szent tűz, s a lángot aztán visszahozták Budapestre. — Amit most képesen elmondtam, azt akarom történetileg fejtegetni. — (A kolozsvári színészet történetét megírta igen alapos munkában Ferenczi Zoltán.)

1790-ben a Kelemenék színtársulata szétoszlott. Igen emberi sajátságoknál fogva: nagy volt az egyenetlenkedés és — a legemberibb sajátság — nagy volt a pénzhiány. De 1792-ben, felbuzdulva a pesti példán, Kolozsvárt ugyancsak nemes ifjakkból álló színtársulat verődött össze. Ez a *Fejér János*-féle társaság. (Fejér János a kolozsvári Kelemen.) Már előbb is tanácskoztak ebben az ügyben a kolozsváriak. Tanácsot kértek Kelemenétől, hogy mit tegyenek, s az azt ajánlta nekik, hogy vigyék el a pesti társaság egy részét Kolozsvárra. Ez azonban igen sok pénzbe került volna és igen kényelmetlen volt. Egy jobb tervvel állott elő *Soós Márton*. Soós orvosnövendék volt, a leg-

első, aki színtársulatot akart toborozni, még pár hónappal Kelemen előtt, de dugába dőlt az egész dolog. Soós azonban buzgó híve maradt a színészetnek és azt a tanácsot adta a kolozsváriaknak, hogy szerezzék meg a Rhédei-termet, amelyben régebben német színészek játszottak. Ezt a termet tényleg meg is kapták Fejérék, díjtalanul. Az első társaság református nemes ifjakból állott össze s a rendek 1792-ben egyhangúlag megadták az engedélyt. Ez nagy különbség. Amint tudjuk, Pesten a városi tanács ellene volt a színelőadásoknak, vagy, ha nem is volt ellene, semmikép sem pártolta. Kolozsvárt szerencsésebb körülmények közt lépett fel a magyar Thália; csakhamar pártolókra talált és ez magyarázza meg azt a körülményt, hogy Kolozsvárt sokkal előbb emelkedett állandó színház, mint Budapesten. Fejér János ismerte a szokott magyar eljárást, melyre rászorulunk, ha valamit el akarunk érni, és protekciót kért, s valóban a kolozsvári nemesség pártolta. Id. Wesselényi Miklós, aki főprotektora lett később a magyar kolozsvári színtársulatnak, egy lovat ajándékozott, nem ugyan színpadi parádéra, hanem, hogy eladják. Fejérék előtt s azok előtt, akik Fejéréket pártolták, két cél lebegett. Az első cél a magyar nyelv terjesztése és „ékesítése“, amint ők mondták. Későbbi célja „az erkölcsök formálása“, szintén XVIII. századi kifejezéssel élve. Azaz: nemes erkölcsök terjesztése és a vad indulatok szelídítése. A XVIII. század

azt képzelte, hogy ezt el lehet érni színházi előadások útján. Fejér János aztán megalkotta azt a társaságot, melyet köztársaságnak neveztek, s amelynek az első tagja, voltaképp igazgatója, ő volt. Kelemenék is küldtek neki egy színészt. Később ott játszott, midőn már a Kelemenék társulata végleg feloszlott, Rehákné, a Kelemen-féle társaság leghíresebb színésznője. A színészek nagyrészt filozófiát végzett ifjak voltak. Fejér elment színészeket verbuválni Nagyenyedre és itt tényleg több ifjú ráállt arra, hogy közreműködnek. Többek közt itt a környéken fogták el Gidófalvi Jancsó Pált, az első magyar kómikust. Jancsó Pál már ekkor nem volt diák, hanem tisztartó és gabonát szállított, amikor találkozott a kolozsvári színészekkel, kik közül egyik rábírta őt arra, hogy mivel olyan szép hangja és olyan élénk, kifejező arca van, közéjük álljon. Erről a Jancsó Pálról igen szép jellemzést írt Gyulai Pál „Az első magyar komikus“ című rajzában. Nincs színészünk, aki ilyen élénken, ilyen híven volna jellemezve a litteraturában, mint épp Jancsó. Arcképe a Váli könyvében található. Jancsó tragikus színész akart lenni, de olyan arca volt, hogy mindenki nevetett, ha látta s méginkább, ha beszélt. Eleinte kántor volt, később tisztartó lett és ekkor találkozott egy Sáska nevű diákkal, aki már lelkes híve volt Fejérnek. Ez a Sáska rábeszélte, hogy legyen színész. „Illő — így beszélt Sáska neki —, hogy Erdély is tegye meg a magáét, sőt túl-

tegyen testvérén. Beszélte, hogy a magyarnak nincs semmiféle művészete, szép nyelve meny-nyire elvadult, mint szorul ki a míveltebb körökből...“ Beszélte, hogy ők néhányan összebeszéltek magyar játékszínt teremteni, az pedig nem afféle kutya komédia, „hanem művészet, mely szívet nemesít, nyelvet mível“. Jancsó tehát színész lett és mint ilyen igen különös módon szerezte meg a maga garde-robe-ját. Ha t. i. például tanuló szerepet játszott, akkor elment a tanulóhoz és elkérte annak a ruháját; ha előkelő szerepet játszott, elment és az előkelő úrnak a díszruháját kérte el. Így szerzett magának gardero-be-ot, amit azonban nagy színpadi lelkesedésében nem ritkán elfelejtett visszaadni. Jancsó tragikus színész akart lenni s a tragikus színészből, aki olyan komikus volt a nagy páto-szra, lett a legkiválóbb magyar komikus. Negyvenhárom évig volt színész; midőn búcsúfellelése alkalmával a függöny felgördült és ő, a szegény színész lelépni készülve a színház és az élet színpadáról, a közönség előtt állott, érezte, hogy valamit mondani kellene, de nem jött szó ajkára; mindenki leste, várta, hogy mit mond, s ő azt mondta: „Jó éjtszakát!“ Teljesen elszegényedett, pár grófi protektor tartotta még fenn, különben koldusbotra jutott volna. Mindamellett igen szerencsés körülmények voltak mértékadók a kolozsvári magyar színészet létesülésénél. Először: pártolták az arisztokraták, Magyarország-on nem igen. Másodszor: pártolták

a hatóságok, Magyarországon nem. Harmadszor: az országgyűlés 1795-ben Wesselényi indítványára ajándékot szavazott meg a társaságnak és az egész ügyet pártolásra méltónak tartotta. Az első előadást a kolozsváriak 1792-ben tartották meg a Rhédei-féle teremben. Egy bohózatot adtak elő, a *Titkos Ellenzést*, mely elveszett s úgy látszik, nem volt valami nagy sikere. Fejér János után az első igazgató Kocsi János volt, 1794-től 1808-ig. Nemcsak lelkes ember volt, mint Kelemen, hanem igen sokoldalú műveltségű ember is, sok nyelvet tudott, folyton tanult, nagy érzéke volt az elmélet iránt. Színésztársait folyton oktatta és mindenképen művelte. Igen jó színész volt felesége, Fejér Rozália is. Ennek a szépségéről ír Déryné valamit, melyet el akarok mondani, anélkül, hogy tudnám, hogy igaz-e. Déryné igen szeretetreméltó Hári Jánosné szokott lenni néha. Déryné naplójában azt mondja, hogy Kocsisné, Fejér Rozália olyan szép volt, hogy egy előadás alkalmával, midőn a színpadon megjelent, egy fiatal ember, aki az első padban ült, amint ránézett, elájult.

Igen érdekes ember volt a kolozsvári színészeknek nagy pártolója: *Wesselényi Miklós*. A legindulatosabb, legerőszakosabb emberek egyike volt, akik valaha Magyarországon éltek. Ha jellemzést akarnak olvasni, mely ezt a rendkívül különös, erőszakos, de nemes embert szépen visszatükrözi, olvassák el Kemény Zsigmond tanulmányát Wesselényiről. Való-

ban minden műveltsége, tudománya, nemes-sége mellett középkori indulatú ember volt, a maga nagy indulatát, dühét nem tudta fékezni. Megtörtént, hogy midőn egy szomszédjával összeveszett és azt hitte persze, hogy neki van igaza, fölfegvverezte béreseit, lóra ültette és ostromolni kezdte szomszédja várát, melyet földig le is rombolt volna, ha az ellenség nem kapitulál. 1792-ben Wesselényi azt az indítványt teszi az országgyűlésen, hogy állandósítsák a kolozsvári színházat. Ő maga nemcsak pártolója, hanem színműírója is volt ennek az első színháznak. Lefordította Collin Codrusát, az osztrák költőnek a dór hősről szóló tragédiáját. A kolozsvári színészet (a Fejér-féle társaságból fejlődött színi trupp) azért fontos, mert miután Kelemenék megbuktak, ez tartotta fenn Magyarországon is, Erdélyben is a színházi életet. Ez a társaság t. i. rajokat bocsátott és ezek folyton látogatták a vidéki városokat, sőt az egyik része ennek a színi társulatnak fejtett Pestre és itt hosszabb ideig játszott olyan időben, mikor Budapesten nem volt magyar színészet. Elmentek még a század végén Debrecenbe; a debreceni előadásokból megvan még a Hamletnek a címlapja. Elmentek ugyancsak ebben az időben, 1798-ban, Nagyváradra s télre megint visszatértek Kolozsvárra. 1799-ben ismét elmentek Debrecenbe és előadták Rómeo és Júliát, valamint Goethe Stelláját. Több ízben adták Hamletet, sőt előadták Bessenyei Ágis tragédiáját is. Tehát

az a nézet, hogy ezt a tragédiát nem adták elő, téves. Előadták továbbá Attila és Buda tragédiáját Bessenyeitől, melyről szintén azt lehet olvasni, hogy nem adták elő. 1800-ban megint ellátogattak a vidékre; Miskolcra, Debrecenbe mentek és így folytatták ezt a vándorlást. Később is ily vendégszereplésekre vállalkoztak, elmentek Marosvásárhelyre, Szegedre: szóval ők tartották fenn a színházi életet Magyarországon. 1806-ban aztán fontos dolog történt. Wesselényi, ki ekkor már, modern kifejezéssel élve, intendánsa volt a társaságnak, elhatározta, hogy társaságát kétfelé osztja és felét Magyarországba küldi. 1806-ban el is mentek Debrecenbe, Szegedre és végül 1807. május 8-án tartják első előadásukat a magyar fővárosban.

XIV. Színészet a fővárosban 1807—15.

Tizenegy évig nem volt tehát állandó színház Budapesten. 1796-ban züllött el a Kelemen társasága s 1807-ben érkeznek oda a kolozsváriak Ernyi Mihály vezetése alatt. Hol a rondellában játszottak, hol Budán. — A város megint úgy viselkedett, mint régebben; a városi tanács egészen német volt, nem pártolta őket. A vármegye azonban felkarolta ügyüket, sőt egy külön bizottságot is küldött ki, hogy a színészek ügyeit rendezze. Az arisztokrácia megint úgy viselkedett, mint Kelemenékkal

szemben, teljesen közömbösen; a budapesti magyar arisztokrácia nagyon szerette a színházat, de a német színházat. — 1809-ben átvette a színház igazgatását Vida László. Vida igen előkelő, okos, szeretetreméltó ember volt, amelletts gazdag is és vagyonának egy részét arra áldozta, hogy a színészeket Budapesten fenntartsa; azonban csakhamar megúnta a dolgot.

*

Röviden elmondom az első színjátszó-helyeket. Amint említettem már Kelemenék fellépése alkalmával, Kelemenék a következő helyeken játszottak: 1. Budán, itt volt az első előadásuk abban a színházban, mely még ma is Vár-színház, amely egy régi templom volt. 2. A régi hajóhíd budai fejénél levő fabódében játszottak, ott, ahol ma a királyi bazár van. 3. A rondellában, melyről már szóltunk. Itt játszottak 1807—1809-ig és újabban 1812—1815-ig. 1809-ben Vida László igazgatása alatt a pesti társaság a Hacker-termet bérelte ki, hol a német színészek is játszottak. Ez a Hacker-terem egy nagy első emeleti terem volt, a mai Károly-körúton, az akkori Invalidus-palotával, a mai központi városházzal szemben. Itt játszottak 1812-ig. Később azután a Beleznay-kertben is felléptek a magyar színészek, amely hely a Nemzeti Színház mögött volt. Még később valami fogadóban, a Fehér Hattyúban léptek fel. Játszottak a német szín-

házban is. 1812-ben nyílt meg a nagy német színház, mely a mai Haasz-palota helyén állott. Ez a színház a legnagyobb német színházak egyike volt. Nemcsak a magyarországi német színházakkal összehasonlítva, hanem egyáltalában egész Európában alig volt hozzá fogható. Több mint háromezer néző fért bele. Itt játszottak néha a magyar színészek is. — 1811-ben történt, hogy Vida László elhagyta a színházat, úgylátszik nem bírta már az erszénye a hazapártolást. Utána Mérey Sándor vette át az igazgatást, aki igen művelt előkelő úr volt, de nem volt arra hivatva, hogy egy színházat vezessen, még kevésbé arra, hogy magyar színházat vezessen. Alatta kerül a színház ismét a rondellába. A rondella ekkor már igen rossz állapotban volt, nemcsak a színpadra, hanem a nézőtérre is beesett az eső. Mérey Sándor országgyűlési követ később kamarás lett, maga is színműíró volt, már Kelemenének is írt színdarabot, olyan előkelő dilettáns író volt. Van neki egy tragédiája, melynek csak a címét ismerem: „Szaboles vezér“. Művei mind adaptációk. (Volt Mérey Sándornak egy sajátosága, mely alkalmatlanná tette, hogy jó színházigazgató legyen. Ő tudniillik hevesen udvarolt a német színház primadonnájának, mindig a német színházat pártolta.) 1812-ben a német színház megnyitásán a következő szégyenletes jelenet játszódott le: Fényes előadás volt, ott volt az egész magyar arisztokrácia, sokat tapsoltak és a magyar szí-

nészek Mérey parancsára kénytelenek voltak díszöltözetben, mint statiszták közreműködni. — 1813-ban, Mérey szerencsétlen uralkodása után Kulcsár István lett igazgatója a társaságnak. Az ő neve igen jó hangzású a magyar litteratúrában. Kulcsár a lelkesedés embere volt. Kedvenc eszméje volt, hogy a magyar irodalmat, műveltséget, de különösen a magyar színházat felemelje. Élete igen különös: bencés szerzetes, azután tanár, majd Pesten szerkesztő lett. Ő adta ki a Hazai és Külföldi Tudósításokat, mely nagyon fontos lap volt, mert az egyetlen magyar lap volt akkor Budapesten. Kétszer jelent meg hetenként. Kulcsár vagyonos ember volt, nagy házat tartott, Kazinczy és Kisfaludy Károly is meg szokták őt látogatni. A magyar színházra is sokat költött. Kazinczy úgy ítélkezett róla, hogy nagyon buzgó ember, de kevés az ízlése. Bizonyos, hogy a budapesti magyar színház jól járt vele, de ekkor megtörtént, hogy a rondelát lebontották. 1815-ben megszűnt ez a magyar színitársaság, megszűnt — végleg. És 1815-től 1833-ig szomorú intervallum: nincs állandó színházi társaság Budapesten, a fővárosban. 1819-ben eljönnek a székesfehérváriak. Előbb Kulcsár társasága ment le Székesfehérvárra, most megfordítva történt. A székesfehérvári társaság pesti szereplése azért fontos, mert ez a társaság adta elő először Pesten Kisfaludy Károly darabjait. — 1833-ban aztán a kassai társaság állandóan, Budán

telepedik le s itt marad 1837-ig. — 1837-ben megnyílik a Nemzeti Színház (augusztus 22-én).

Minő volt ennek az 1807-től 1815-ig működő színtársulatnak a műsora? A műsor sikerét jeles színésznők és Katona József működése mozgította elő. Kántorné volt ennek a társaságnak első csillaga, a legjelesebb magyar színésznő, ki talán valaha élt. Ebben a társaságban működött Déryné, a legszellemesebb magyar színésznő. És ebben a társaságban lépett fel egy mélabús, kissé ügyetlen, de nagyon mélyérzelmű jogász: itt működött közre, mint rendező egy ideig Katona József. Katona József első drámai fordítását 1811-ben adták elő s azután még ugyanabban az évben több darabot fordított a színház számára. 1812-ben lefordította Iffland-nak akkoriban igen híres művét: „Der Comet“. (Az üstökös.) 1812-ben adták Katonának egy eredeti darabját, amint tudják nem Bánk bánt, amelyet sohasem adtak elő, hanem „Lucaszéké“-t; 1813-ban „István, a magyarok első királya“ című darabját. 1814-ben is adtak tőle eredeti darabot. Ő maga is fellépett Hamletben; ő volt a színpad Hamletje és a színpadi Abelino is, ez a bátor olasz rabló, akinek hősi kalandjain a közönség rendkívül jól mulatott akkor. — Ez a színház kedvezőtlen körülmények között fejlődött, de mégis műsorán tartotta Shakespeare-t, Lesinget, Goethét, Schillert; talán több klasszikus darabot adtak, mint a Nemzeti Színház

ma. A magyar szerzők közül Verseghynek Szécsi Máriaja kerül színre. — Egyáltalában nagyon sokat ígért ez a színtársaság, de fájdalom nem tarthatta meg mindazt, amit ígért.

XV. A magyar színiköltészet a XIX. század elején.

A XIX. század elejének színházi életével már foglalkoztunk, drámairodalmával azonban még nem. A franciák XIV. Lajos korszakát így nevezik: „Le grand siècle“ (A nagy század). Ránk nézve a XIX. század le grand siècle, amelyben Magyarország is olyan rendkívüli gyorsasággal emelkedik és éri el virágzásának korát. Magyarország ebben a XIX. században teljesen megalakul. Megalakul nyelvileg, politikailag, közgazdaságilag. Nyelvileg megalakul annyiban, hogy ebben a korszakban lesz a magyar nyelv állami nyelvvé, azaz a hatóságoknak és az országgyűlésnek nyelvévé; a hivatalos nyelv ezentúl a magyar nyelv. Ez döntő fontosságú tény. Másodszor politikai tekintetben ebben a században két elsőrangú, az egész magyar fejlődésre kiható esemény folyik le: a jobbágyok felszabadítása, mely megváltoztatta az addigi társadalmi szervezetet, és a kiegyezés, Deáknak nagy műve, mely közjogilag vetette meg a magyar államnak fundamentumait. Végül közgazdaságilag: Széchenyi hatása következtében ipart, kereskedel-

met, közlekedést teremtet magának. Ránk nézve azonban az irodalom a fontos. Irodalmilag is megalakul Magyarország ebben a nagy XIX. században. Először ebben a században alakul meg a magyar irodalomnak orgánuma, a nyelv, egyrészt Kazinczynak nyelvújítása következtében, mely megváltoztatja a magyar irodalmi nyelvet, másrészt Vörösmarty költészetének hatása alatt, ki megteremtette azt a költői nyelvet, melyet ma mindenki használ akarva, nem akarva, tudva, nem tudva, ha valami lendületes dolgot akar mondani. Minden költőnk, írónk, szónokunk ma Vörösmarty nyelvével él. Tárgyában is nagy változás történt, minthogy mindinkább megerősödik a magyar költészetnek nemzeti tartalma.

Megalakul ebben a megalakuló irodalomban a magyar drámaköltészet is a század második évtizedében. Katona József megteremti a magyar tragédiát és ugyanebben az időben Kisfaludy Károly a magyar vígjátékot. Kisfaludy Károly is, Katona József is drámáikban már magyar jellemeket, magyar viszonyokat rajzolnak. Eddig is, Katona és Kisfaludy előtt is, magyar emberek szerepeltek a színpadon, magyarnyelvű emberek és magyarvonatkozású viszonyok, de ezek mind álmagyar emberek és álviszonyok voltak. Valódi magyar élet, sem történeti, sem társadalmi nem volt.

A magyar dráma a XIX. században először is mintegy húsz éven át német befolyás alatt

van: 1800-tól 1820-ig. 1820-tól 1840-ig, 50-ig, mindenesetre két-három évtizeden át, tart a francia romantikus drámának a hatása.

Mindenekelőtt találni fogunk olyan befolyást, amely mindig megérzik a magyar drámairodalomban, mely voltaképp nem német befolyás, hanem Shakespeare-é. Az egyenesen *német* befolyás a század két első évtizedében három irányban mutatkozik. 1. Nagy hatást tett az a könnyelmű, igen ügyes és léha író, aki meghódította az egész világot: Kotzebue. Különösen Kisfaludy Károlyra hatott. A 2. német hatás a sorstragédia hatása. A sorstragédia az az írói iskola, mely a fátumnak saját-szerű felfogását vitte színpadra. Ez divatozott egy-két évtizedig Németországban, míg aztán leszorította a kritika. A sorstragédia hatása mutatkozik némiképp Gombos Imre Esküvés című drámájában. A 3. német befolyás, a lovagdrámának, a ritterdrámának a hatása. Ez a hatás mutatkozik a legnagyobb magyar drámaírónál, Katona Józsefnél. Lássuk mindezeket részletesebben.

1. *Kotzebue* hatása. Kotzebue Goethe városában, Weimarban született, igen kalandos élete volt, míg 1819-ben egy rajongó német egyetemi hallgató megölte. Kotzebue német ember volt, de orosz szolgálatban állott és az oroszok roppant fizetés mellett kémiszolgálatra használták. A politikai kémnek akkor sokkal nagyobb fontossága volt, mint ma, akkor még nem volt annyi eszköz a tudósításra. Különös,

hogy ő, a későbbi orosz titkos tanácsos és udvari kém, mint lengyelérelzmű író Szi-bériába került. Reánk nézve azért fontos, mert ő volt ennek a korszaknak a legbámultabb vígjátékírója. Rendkívüli leleménye volt és nagy érzéke a helyzetkomikum iránt. Ezek az ő nagy előnyei. A magyar litteraturában különösen két irányban hatott, kétféle szellemi befolyást gyakorolt. Az első az, hogy öregbítette s a színpadon is mindinkább terjesztette a szentimentalizmust. A második, hogy a naivitást a színpadra vitte; nem mintha azelőtt nem lettek volna naív alakok, de Kotzebue a naív alakok rajzában bizonyos virtuozitást fejtett ki. Kotzebue fordításban először magyar nyelven jelent meg. A színlapokon, ha az ő művét adták, kitették: „Ma előadatik ilyen v. olyan drámája a híres, a nagynevű drámaírónak.” Berzsenyi, a római lelkű ódaköltő, aki a magasztosságnak olyan fokát tudta elérni költeményeiben, mint senki sem irodalmunkban, bámulta Kotzebut. Kazinczy szintén bámulta Kotzebut, de csakhamar észrevette, hogy minő sok üresség és külsőség van benne és ellenségévé lett. De Kazinczy legjobb barátja, a legműveltebb emberek egyike, Dessewffy József, párhuzamot vont Kotzebue és Goethe közt, s úgy találta, hogy amint a legnagyobb embereknek is vannak hibái, akként Kotzebue-nak is.

2. A *sorstragédia* hatása. Kétféle sorstragédiáról lehet szó. Van egy antik sorstragédia: Oedipus, hol előre meg van jósolva, hogy mi

fog Oedipussal történni; iszonyú végzetességnek a hatalma alatt áll és tragikus bűnének be kell következnie; be is következik irtózatosságon a szemünk előtt. Ez egy antik sorstragédia, de a görögök hittek a sorsban. A német sorstragédia főmotívuma abban rejlik, így lehetne talán legkönnyebben kifejezni, hogy a sorstragédiában, mi nézők, a sors valami iszonyatos határozatát eleve tudjuk és a sorsnak ez a végzése bekövetkezik a szemünk előtt. Egy kissé előkelőbb műkifejezéssel élve ezt úgy lehetne mondani, hogy a sorstragédiában a hős tragikuma valami magasabb végzésnek a kifolyása. Ilyen sorstragédiát írt Grillparzer (*Az őszanya*), melyet nálunk is adtak,ilyent írt Houwald. A leghíresebb ilyen író azonban *Werner*, aki egy végzetes napnak, február 24-ének tragédiáját írta meg. Íme, az elméletre egy pár példa. Mi teszi például Grillparzer *Ahnfrau* című tragédiáját sorstragédiává, vagy legalább a sorstragédiához nagyon hasonlóvá? A következő: Egy lengyel nemes felesége hűtelen volt s a férje megölte. Most az egész család el van átkozva; a megölt nő nem tud pihenni, kikel mindig a kastélynak kriptájából és nem pihen, míg a családnak utolsó sarjadéka is meg nem hal. Iszonyatos végzet átka van az egész családon. Mégpedig a férj a feleségét egy törrel ölte meg, mely a kastély földtermében föl van függesztve és a darabban a család egyes tagjai ezzel a törrel ölik meg egymást. Ennek a törnek végzetes szerepe van;

hozzá tapad mintegy a végzetnek az átka. Magában a sorstragédiában aztán látjuk, hogy egy rabló betér a kastélyba és megszereti a kastély tulajdonosának lányát. A rabló a kastély tulajdonosának fia, ki aztán saját apját megöli és testvérét szereti. Mindannyian meghalnak az őszanya átka következtében, s amint a család utolsó sarjadéka is meghal, az őszanya belép a kriptába, mely most már örökre bezáródik fölötte. Ezzel végződik a darab. Éppígy van ez egy másik sorstragédiában, mely talán még kirívóbb példája ennek: Werner Der vierundzwanzigste Februar című tragédiájában. Ezt is sokat adták. Amint a függöny felgördül, látunk egy nagy kést és egy sorstragédiában a színpadon kést látni mindig rosszat jelent. Svájcban vagyunk a legmagasabb hegyek közt, megtudjuk, hogy annak a családnak, melynek házában vagyunk, már két tagja meghalt február 24-én, és ma is február 24-e van. Egy idegen tér be a házba, ki a háznak fia, de ezt nem tudják. Az apa aztán február 24-én megöli saját fiát, ki ugyancsak február 24-én szökött meg a házból. Mindez február 24-én történik. Ehhez a naphoz és ahhoz a késhez, mellyel az apa fiát megölte, fűződik a család átka.

3. A *lovagdráma* hatása. A lovagdrámák (ritterdrámák) igen sokat pusztítottak ebben a korszakban, igen sokat rontották az ízlést. Voltaképp az első lovagdráma egy igen zseniális mű: Goethe Götz von Berlichingen-je.

A lovagdráma a középkorban történik; lovagok, hősök benne az uralkodó alakok, lovagi becsület, alattvaló hűség, becsület, párbaj, bosszú, küzdelmek, várvívások, rejtett ajtók a főmotívumai, mint amelyek, ahogy gondolták, a középkorban nagy szerepet játszottak.

*

A XIX. század irodalmát előkészítette Kazinczy Ferenc is fordításaival. Mi új az ő drámafordításaiban? Mennyiben különböznek ezek attól a sok fordítástól, mely ebben a korban a színpadon megjelent? Annyiban, hogy Kazinczy igen nagy műgonddal dolgozott, fordításaiban szinte szokatlan volt az elegancia, a szavaknak, kifejezéseknek rendkívül finom érzékkel való latolgatása. Ez új volt. Kazinczy Ferenc már Kelemenék számára is fordított. Lefordította Hamletet, egy német (Schröder-féle), nem egészen az eredeti után készült, átdolgozásból. Fordította Goethe Stellanáját, Machbethet, Goethe Clavigóját. Lessingtől Miss Sarah Sampson, melyet akkor igen szerettek. Legsikerültebb fordítása azonban, mely valóban példája az adaptációnak, a Botcsinálta doktor Molière-től. Ez különösen azért sikerült, mert nyelvében bizonyos eredetiség, bizonyos népies zamat van, mely nagyon jól illik a darab komikumához. Ez a népies zamat azonban sem Kazinczy műveiben, sem az akkori színpadon nem igen fordult elő.

Volt Kazinczy mellett még egy másirányú átdolgozó és szerző, ki sikerült adaptációkat vitt a színpadra: Simai Kristóf piarista, kőről már az iskoladrámáknál szoltunk. Simait magyar Plautusnak is nevezték, voltaképen ő Dugonicsnak egy újabb kiadása volt, egy sikerültebb Dugonics. Simai nem írt eredeti drámát, de nagy sikerrel dolgozott át, mint Dugonics, minthogy ő tudott bizonyos lokális fordulatokat, bizonyos népies színt adni a személyek beszédének. Legsikerültebb fordítása Molière L'avare-ja, melyet ő zsugori névvel vitt a színpadra. Úgy magyarosította ezt a drámát, hogy Komáromban történik.

Van még egy dráma Gombos Imre Esküvése előtt, melyben valami új dologról van szó, mely valami új iránynak a kezdete. Ez *Gorove László*nak a drámája: Az Érdemes Kalmár. Ma már a címét is elfelejtették. Gorove László 16 éves korában föllépett a Fejérék társaságában Kolozsvárt, mint műkedvelő valami Kotzebue-féle darabban. Később Pestre jött, itt megismerkedett Dugonics Andrással, ki rendkívül nagy színházkedvelő volt. Mindennap ott volt a színházban, akár a rondellában, akár később a német színházban, ahol akkor a magyarok játszottak. Az előadás előtt rendszeren ott állt a színház bejáratánál és, ha tanuló jött, megmondta neki, hogy tanulónak nem illik ugyan a színházba járni, de „minthogy magyar drámát akarsz nézni s a magyar nyelv művelésében fogsz részt venni, csak menj, fiam“. Toldy

Ferenc önéletrajzában elmondja, hogy nyolc-éves korában édesatyja, ámbár nem tudott magyarul, elvitte őt a magyar színházba és akkor mutatott neki apja egy szép, magas, tüzes szemű öregurat ezen szavakkal: „Dies ist ein berühmter ungarischer Schriftsteller.“ Ez volt Dugonics. Gorove tehát megismerkedett Dugonicsal és ez is a színpadra terelte érdeklődését. 1807-ben kiadta fentebb említett drámáját. „Az érdemes kalmár, hazai történeten épült eredeti darab.“ Ez az első magyarirányú dráma; tendenciája igen nemes: kimutatni, hogy a kereskedő pálya éppenséggel nem megvetendő, hanem fontos és szép pálya.

XVI. Gombos Imre.

A legnagyobb drámai tehetség Katona és Kisfaludy Károly előtt Gombos Imre volt. Huszonötéves korában írta *Esküvés* című drámáját és azután, fájdalom, visszavonult. Visszavonult a színpadtól és igen előkelő rangra emelkedett: kamarás lett, udvari tanácsos; midőn ezt a drámáját írta, udvari fogalmazó volt. Elő is adták Pesten a székesfehérváriak 1819-ben. Gombos azért fontos mireánk, mert először az ő művében nagyon határozottan és világosan tükröződik ki az akkori drámaírás szelleme, másodszor, mert igen nagy drámai tehetség volt. Megvolt benne a színszerűségnek nagy érzéke; ismerte nemcsak a szín-

padot, hanem a színi hatásnak különböző eszközeit és alkalmazta. Az Esküvés Lessing Emilia Galottijára emlékeztet bennünket főbb motívumaira nézve, s amint tartalmát taglalni fogom, mindjárt észreveszik, hogy ez tényleg, bár nem adaptáció, mert sokkal önállóbb, semhogy annak nevezhetnők, Lessing művéből van kölcsönözve, már a cselekvés főbb mozzanataira nézve Lessing híres tragédiájának az átkölcsönzése. Gombos Imre előtt három cél volt s ez a három cél lebegett minden magyar drámaíró előtt ebben a korszakban: 1. A magyar nyelvet akarja művelni drámájával; 2. a hazafiságot akarja gerjeszteni, s 3. az erényt, az erkölcsöt akarja pártolni. A munka tartalmát, azaz azt, hogy min fordul meg a cselekmény, a következőkben lehetne elmondani: A drámának a hőse egy olasz hercegfi, Cézár; ez elraboltatja egy nemesnek a menyasszonyát, úgy, mint Emilia Galottiban is történik. Cézár ezután megöli a leány jegyesét, minek következtében az megőrül. Ez az első része a drámának. Most következik a bűnhődés. Az öreg hercegnek tudomására jut a dolog és ő a gyilkosnak, kiről nem tudja, hogy a tulajdon fia, szigorú megbüntetését határozza el. Leszáll trónusáról és megesküszik: „Itt emelem fel jobbom az örök Isten színe eleibe, halljad, te szentek szentje, esküvésemet: meg fogom tagadni kegyelmemet Júlia elragadójától s feltartom, míg élek, a törvény szentségét.“ Alig, hogy ezt a szörnyű esküt

elmondta, megjelenik fia, Cézár és kijelenti, hogy ő ölte meg Júlia jegyesét. A herceg nem szól neki semmit, csak megérlelődik benne egy különös borzasztó elhatározás. Azt mondja az embereinek, hogy ő most el fog utazni. Kérdik tőle, hogy hova. „Felséggel így szól a herceg: Egy magas híd vezet keresztül az idő tengerén, alatta omlanak a századok siető habjai, fölötte tündöklük mennyei felségben a véghe-tetlenség. Szabadon megy e hídon a vándor, semmi akadály nem ötlük elébe s egy szempillantás vezet az isteni célhoz, hol a mult el-enyész, a jelenlét tartós és nincsen többé jövőendő!” Nem értik mit akar mondani. Arra céloz, hogy meg fog halni. Meghagyja fiának, hogy istenítélet gyanánt párbajt vívjon, de nem szabad vizsgálnia, hogy ki lesz az ellenfele. Ő maga akar a fiával küzdeni s tudja előre, hogy el fog esni a harcon. De miért ez a különös elhatározás? Ezt nem érti az olvasó, a néző, sőt voltaképp maga a herceg sem. Mert ő azt mondja: „Oh, Caesar, akárhogy üssön ki a harc, a halálnak van áldozva boldogtalan fejed; de ne rettegj, előre megyek, hogy egyenesítsem nehéz utadat.” Ha úgylis halálra van szánva fia, minek ez az egész párbaj? A herceg, úgy látszik, csak színpadi hatást akar kelteni halálával. A gondolat semmiképen sincs motiválva. Behívja most a másik fiát és amit most ennek mond, az annyira jellemző, annyira a mult század elejéről való, az egész korszaknak a tükre annyira megvan ebben a pár

szóban, melyben utolsó tanácsait adja fiának önválasztotta halála előtt, hogy fel akarok belőle egy pár sort olvasni. Herceg fiához: „Ne sírj, Kedvesem... Tartsd meg a honi törvényt... ne légy bolond majma az idegeneknek. Tiszteld, műveld az anyai nyelvet; ez által él a nemzet; ez a polgári rend palladiuma... Amely nemzet nem becsüli nyelvét, az önmagának készíti örök sírhalmát. Becsüld meg a tudósokat, kik anyai nyelven oktatják polgártársaikat; ők bennök él a nemzet bölcsesége, ők tették paradicsommá a durva világot. De anyai nyelven szóljanak a haza bölcsői. Amely tudós idegen nyelven írja le gondolatait, hasonló egy háládatlan fához, mely ugyan a mi földünkben szívja nedveit, de ágai másfelé hajolván, a szomszéd kertjébe hullatja gazdag gyümölcseit.“ Miután fia eltávozott, kezdődik a hercegben a voltaképeni nagy probléma, a halál és az élet gondolatának mérlegelése. „Élet vagy halál! Te rettenetes határ a lét és nemlét közt! Mi vagy te kétséges küszöb, melyen rettegve lépek keresztül?... Idvezlégy örökkévalóság; bátran indulok mennyei célokhoz.“ Tényleg bátran indul a halálba és meghal. A haldokló apa ezt mondja a körülállóknak: „Szeressétek hazátokat!“... A fiatal herceg aztán, mikor megtudja, hogy édesatyját ölte meg, önmagát kivégzi.

XVII. Bolyai Farkas.

Abban az időben, midőn Gombos, lépett fel egy más drámaíró is, ki Magyarországnak, sőt a világnak a legzseniálisabb emberei közé tartozott: Bolyai Farkas. Bolyai 1775-ben született Erdélyben, Bolyán. 1856-ban halt meg, mint eladósodott, elégedetlen, pesszimizmus és optimizmus közt révedező ember, aki nem értette meg korát s akit nem értett meg kora. Főműve a *Tentamen*. Matematikai munka, 1832-ben jelent meg. Bolyai oly különös alak és annyira összefügg élete a filozófiájával, filozófiája a drámai költészetével, hogy okvetlenül egy pillantást kell vetnünk külön életére is. Nagyenyeden tanult s már mint kis diák, rendkívüli tehetségnek a jelét adta. A rektor megengedte, hogy Bolyaival az idősebb diákok is konverzálhatnak. Különösen a matematikában tűnt fel. Sajátságos tehetsége már gyermekkorában is mutatkozott; mint kis diáknak hallucinációi voltak: mikor Homerost olvasta, megjelent előtte szobájában Achillesnek és más homéri hősöknek az alakja. Kolozsvári tartózkodása arra az időre esik, mikor a színházi élet ott már megkezdődött. Itt kapott kedvet a színműíráshoz. Maga is fellépett, mint műkedvelő. Különben a zenét is igen szerette. Nagy költők műveit is nagy szorgalommal kezdte olvasni. Mégis más pályára akart lépni: be akart állni Bécsújhelyen a katonai akadémiába. Itt azonban megkapta régi barátjá-

nak, Kemény Simonnak levelét, mellyel ez Jénába hívta őt magához. Jénában tanított akkor Schiller és Fichte. De nem ez érdekelte őt leginkább, hanem a matematika. Itt ismerkedett meg Gaussal, a XIX. század talán legkiválóbb matematikusával, ki akkor egészen fiatal ember volt. Gauss már 17 éves korában írt egy jelentős munkát az égitestek mozgásáról. Jénából aztán mindketten elmentek Göttingába. Végül azonban el kellett válniok, Bolyai maga leírja életrajzában, hogy minő keserves perc volt ez őreá nézve. „...s az utolsó tetőről, ahonnan meglátszott Göttinga, még egyszer visszanézett megállva, amíg az örök elválás homályában a fénykép megmaradott“. Nehéz volt elválnia Gausstól is. Az egyik jobbra ment, a másik balra: Gauss a világ leg híresebb matematikusa lett, Bolyai pedig adósságoktól sanyargatva, az élettől megnyomorogtatva tanár lett Marosvásárhelyen. „Egy haladóklo búcsúkezevel váltak el, csaknem némán, azonegy zászló alól kétfelé küldetve, azzal a különbséggel, hogy amaz a dicsőség templomába hatoljon fel.“ Bolyai Erdélybe indult; gyalog ment Göttingától Regensburgig, hol hajóra ült és Bécsbe ment. 1801-ben meg nősült. Erről a házasságról elég gyakran szól költői műveiben, sőt Arithmetikájában is. Bolyai egyáltalában nagyon bizarr ember volt; zsenialitását nem tudta fékezni. A házasság szerinte olyan, mint egy megfordított paradicsom. A paradicsomban volt egy tiltott fa. Itt

megfordítva van: van egy szabad fa, melyen azonban néha sárkány ül. Különösen jellemző volt az ő szobájának a belseje. Három kép volt benne: az egyik Gaussé, kit ő a világ legnagyobb szellemóriásának tartott, a másik Shakespeare-é, ki szerinte a természet gyermeke volt, a harmadik Schilleré, ki pedig a természet unokája. Ott volt aztán képei mellett kedvence, a hegedű. Viszonya feleségéhez igen különös volt. Bolyai igen végletes ember volt, az asszony pedig idegbajos. Ezt átörökölte Bolyai fia is, János, aki hasonló tehetségű matematikus volt, mint atyja. Felesége aztán megőrült és, hogy minő különös költőinő volt Bolyainé, felolvasom Bolyai naplójából, hol elmondja felesége halálát. Bolyai közel érezvén felesége halálát, remegve így szólt: „Az Istenre kérlek, bocsáss meg nekem!” Béke- és búcsúkezet adtak egymásnak. „Bocsásson meg Isten neked is, nekem is“, szólt a nő és fiára gondolva: „Miért kellett annyit szenvednem, ha most, amikor te jössz, nekem el kell mennem örökre? Már nem találhatsz itt engemet, add a te könnyeidet az én sírhalmom virágainak, hogy hozza fel azokat a nap az én szemeimhez.“ Maga Bolyai ezt mondja feleségéről: „A szörnyű betegségben is kitündöklött az ő lelke a megszakadt borulat mögül, különösen a lemenő nap felsége előtt kettévált a fellegkárpit, mely eddig elrejtette lelkét és tisztán sütött vissza a gyászban maradó vidékre, s a mi könnyesőnk szivárványa koszo-

rúzta a szép naplementét.“ Milyen gyönyörű költői kifejezéseket használ Bolyai leveleiben, matematikai műveiben; megérdemelné, hogy valaki Bolyaival, a költővel foglalkozzék. A legszebb költői gondolatai vannak, ámbár tehetsége nem mutatkozik teljesen. Egy papírdarabra ezt jegyezte: „Az én bűm a magánosságot keresi, melyben a fájdalomra feszülő húrokat egy boldogabb világról jövő szellő érintse.“ Az élet mindinkább ránehezedett. Sokat küzdött adósságokkal. Vagyonos ember fia volt, nem szokta meg a szűk életet. Akadtak eleinte jó emberek, kik segítették, de később ezek is elhaltak. Még nagyobb baja volt fiával, Jánossal. Ez nagyon tehetséges ember volt, de még extravagánsabb, mint apja. Megvádolta apját, hogy a matematikában némely elveket előle elvett és Gaussnak átadott. Sőt végre saját apját kihívta párbajra. Hogy minő nemes volt Bolyai Farkas gondolkozása, mutatja egy töredék műve, melyben arról szól, hogy mi legyen az emberi élet célja. „Mindenki törekedjék a maga tehetsége szerint beilleszkedni a világ felséges harmoniájába. A tudománynak, művészetnek, minden emberi munkának akkor van becse, ha ez a cél áll szemünk előtt. Az emberi érzelmeknek csak egyetlenegy tiszta kifejezése van: a Jézus tanította szeretet. Igen, a szeretet a legfőbb emberi jó.“ S itt, mint rajongó kezd beszélni arról, hogy az emberiséget a szeretet fogja összetartani. Van azonban az erénynek egy nagy ellensége, a

nagyravágyás és egy még nagyobb: a szerelem. Ezekkel az életfilozófiai nézetekkel függnek össze az ő művei is. Ezek adják meg tendenciájukat. Mert ez a matematikus, aki nem tudta óriási tehetségét a szűk körülmények közt kellően fékezni, költő is volt. Ifjúkorában, csak úgy mellékesen, írt drámákat is, s mint-hogy ezek az ő rajongó jellemét tükrözik, érdemes velük foglalkozni. 1815-ben, mikor Döbrentei Gábor ösztönzésére drámai művekre pályázatot hirdetnek, melyen, mint tudjuk, Katona is részt vett Bánk bánjával, Bolyai drámái is pályáztak. Nem nyerték el az első díjat, mert Bolyai már előbb kiadta drámáit, nem győzvén várni a pályázat eredményét. Bolyai olyan volt itt is, mint életében. A disputában rendkívül heves volt s mikor aztán kiadta tűzét, otthon azt szokta mondani: „Ellobogtam, ellobogtam!“ Ezt lehet mondani a drámai tehetségéről is. Volt egy idő, amikor azt hitte, hogy minden hónapban lehet egy drámát írni. Ezért aztán nagyon neheztelt, mikor Döbrentei lehordta drámáit, dacára annak, hogy írásban megdicsérte, azt mondván róluk, hogy „fűzetlen keleti gyöngyök“. Bolyai kiadta drámáit és jövedelmét a koldusoknak szánta. „Mert míg ezen könyv lebujaDOSIK a feledékenység völgyein, találkozni fog emberi szívekkel s a kis patak több más patakkaL egybefolvik.“ Azonban nem volt jövedelem, de igenis volt költség, melyet ő nem tudott fedezni. Bolyai rajongó volt s drámái is ilyenek.

Céljuk elsősorban erkölcsi volt, mert az erkölcsi ideált becsülte legtöbbre a világon. Drámáinak erkölcsi tendenciája mutatkozik következő műveiben: *Pausanias*, vagy a nagyravágyás áldozata. (Ez szerinte a legnagyobb bűn.) *Mohamed*, vagy a dicsőség győzedelme a szerelmen. *Kemény Simon*, vagy a hazaszeretet áldozata. A *virtus* győzedelme e szerelmen. A *szerелеm* győzedelme a virtuson. A főprobléma műveiben voltaképen mindig egy és ugyanaz! — a virtus. Hogy minő rajongó volt, azt mutatja a következő passzus, melyben Pausanias elmondja életének főbb céljait. Ez a Pausanias egy Bolyai matematika nélkül. Egy helyütt így szól: „Kiesi Spárta, mohos kunyhóiddal! te léssz egykor a világ fővárosa! benned fog az emberi nem szíve együtt verni a közszeretettel... Omoljanak le az elválasztó falak, hogy egy boldog háznép legyen az egész emberi nem. Térjen vissza a föld barátságába a tőle megvált vas s örökre megtisztulva az égre kiáltó vértől, a sárga kalászkok mezején fényeljen vígan éneklő testvérek kezében. Mikor az egy nap alatt megéri az egy kenyér az egész világot kielégíteni... Mikor a szegénység s gazdagság neveit nem fogod érteni s mikor a ritkaságok közt nézsz egy testvér-vértől rozsdás kardot... Nem fog a sírba ledörgő földdel esni az árvák keserű zápora; a köz édesanya halhatatlan lesz s a szerelem Istene mennyei színe ég minden gyermekin.“ Ez talán az első kifejezése a magyar költészetben ilyen szocia-

lisztikus-utopisztikus eszméknek. Pausanias célja, hogy egy más monológjából idézzek: a gyűlölet bilincseit lerepeszteni az emberiségről. Indulok, azt mondja ő, egybekötni az emberi nemet. A mű tartalma az, hogy Pausanias, a spártaiak fővezére a perzsa háborúban, szereti a perzsa király leányát. Neki most választania kell a hazaszeretet és a szerelem közt. Ingadozik: áruló legyen-e vagy nem; végre az utóbbira határozza el magát, de érzi egyszersmind, hogy ilymódon tovább nem élhet. Mielőtt azonban öngyilkossá lenne, fellázítja a helotákat s ezekben a jelenetekben, hol Pausanias, mint a negyedik rendnek, a jobbagyságnak a felszabadítója lép elénk, van kifejezve a francia forradalomnak a hatása. Íme! Heloták: „Látta Jupiter az embert az ő kirendelt helyét elhagyva egyiket a baromhoz lecsúszni, a másikat az istenek egére hágni...” Pausanias: „Fegyverre, nyomorultak! Az ég zászlóját viszi Pausanias, a boldogságra hívja az embereket, s semmi halandó eleibe nem állhat.” A heloták fellázadnak, de Pausaniason már nem segítenek, mert ezen idő alatt már Spártában, mint fogoly ül, s aki elfogta, az saját édesanyja. Az anya hallotta, hogy fia úgy viselkedik, mint Coriolanus, s elindul hozzá, hogy elátkozza őt. Pausanias, amint látja anyját közeledni, olyan érzelemmel ismerkedik meg, melyet eddig nem tapasztalt, a félelemmel. Elveszti bátorságát és futni készül. Betöri Pallas templomát és bemenekül. „Az anya

némán egy nagy követ hengerít csendesen s ráteszi az ajtóra, térdre esik előtte s az égre néz, fölemelve összefogott kezeit... Nagy ámulás és mély csendesség... A kárpit leesik.“ Később mégis kiengedi az édesanyja és szemrehányást tesz neki. Majd fölveszi a kardot, melyet Pausanias elvetett s maga akarja fiának a szívébe mártani, de kiesik kezéből, meghal. Pausanias fölveszi a kardot: „Várj meg, anyai lélek, vidd Isten elé ezt az engesztelő áldozatot!“ Általveri magát.

Érdekesebb ránk nézve ennél a Pausaniasnál, mely, mint említettem, optimisztikus-szocialisztikus ideáloknak első megnyilatkozása a magyar költészetben, a *II. Mohamed* című dráma. Nem azért, mintha ez jobb dráma volna színpadi értelemben, hogy nagy drámai hatása lehetne akár olvasva, akár előadva, hanem azért, mert ez a forrása Kisfaludy Károly Irenejének. Bolyai Mikes Kelement használta forrásul, Mikes pedig egy híres novellagyűjteményt, a Bandello-féle gyűjteményt olvasva, onnan vette az Irene történetét. Mikes elbeszélése, melyet 1725. szeptember 7-én írt Konstantinápolyban lakó nénjének szóló levelében, a következő: II. Mohamed Konstantinápoly elfoglalásakor egy szép leányt talált, akit feleségül vett és akit annyira szeretett, hogy egészen megfeledkezett a háborúról. A török fővezérek nagyon kezdtek zúgolódni, s azt követelték, hogy szakítson a leánnyal. A szultán meg akarta mutatni, hogy a dicsőség na-

gyobb, mint a szerelem, maga elé vezettette a leányt, a nagyvezérek, szultánok ott álltak, s midőn ez történt, kivonta kardját és levágta a leánynak a fejét. Azután indult a harcba. Ez körülbelül a Mikes előadása. Van benne valami, ami véletlen hiba lehet; Mikes mindig arról beszél, hogy a szultán három napig volt a feleségével: három évet kell érteni, csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy a katonák elégedetlenek voltak, mert három évig nem törődött a szultán a hadsereggel, hanem minden idejét Irenének szentelte. Ezt a történetet Mikes Bandellóban olvasta. Bandello domonkosrendi szerzetes volt, később püspök; igen víg szerzetes és püspök lehetett, olyan renaissance korabeli püspök. Igen sikamlós novellákat írt, szám szerint 214-et. Ezek között vannak igen szép tárgyúak is és ezek szolgáltak alapul például Shakespeare némely drámájának s ezek szolgáltak alapul Mikes elbeszélésének, majd Bolyai és Kisfaludy drámájának is. Bandello 1561-ben halt meg; ő volt a XVI. század Boccacciója; körülbelül abban az időben írta műveit, ha magyar parallelt akarunk keresni, mikor Tinódi Sebestyén. Mikes, úgy gondolom, nem ismerte Bandellót, valami francia átdolgozásból vehette át azt az adomaszerű történetet, melyet állítólagos néniének elmond. Mikes ezen levele alapján írta meg Bolyai tragédiáját, mely megint Kisfaludy Károly Irenejének az alapja. Bolyai azonban nem úgy fogta fel a tárgyat, mint később Kisfaludy Károly.

Nála Mohamed és Irene szenvedélyesen szeretik egymást mindvégig és voltakép nem is látjuk be, hogy miért kell elválniok. A személyek jegyzékében ezt olvassuk: Személyek: II. Mohamed, török szultán szép ifjú. — Irene, Agenornak 17 esztendőös angyali szép leánya. Agenor, a szép Irenenek az édesatyja a tengerparton van és leányáról elmélkedik. Leánya elégett a keresztény templomban, s maga Agenor gyújtotta fel a templomot, hogy inkább veszenek ott a keresztények, semmint a török szultán prédái legyenek. Azonban csakhamar megtudja Agenor, hogy leánya nem veszett el, él, Mohamed szultánnál van, ki rajongva szereti őt s ő viszonozza szerelmét. És, hogy ez valóban így van, mindjárt meggyőződünk, mert fellép a szultán és Irene a kikötőhely felé menvén. „A zivatar a virágos partoknál tanul együttstutogni a csergő patakkal.“ A zivatar Mohamed, a háborús fejedelem. Agenor arra akarja bírni a leányt, hogy szakítson Mohameddel, de Irene nem hajlandó, mire Agenor a leányt megragadja s e szavakkal: „Ha egyik elementom meg nem szabadított, a másikhoz folyamodom!“ beszökik vele a habok közé. „A szent Isten nevében!“ Mohamed, beszökve utána: „Segítség, egy országot annak, aki Irenet megszabadítja!“ — A következő felvonásban aztán megtörténik a nagy fordulat. A vezérek küldöttje megjelenik Mohamed előtt és kijelenti, hogy a hadsereg igen nyugtalan, elégedetlenkedik s azt követeli, hogy taszítsa el

Irenet, mert ez elvonja őt attól, ami főeleme: a harctól, a dicsőség útjától. Mohamed elválík Irenétől. Most igen szentimentális jelenetek következnek, melyek azonban nem győznek meg bennünket arról, hogy az elválás okvetlenül szükséges, vagy hogy Irene halála elkerülhetetlen. A szultán eltökéli magában, hogy megöli Irenét és ezt el is mondja Irenének úgy, amint azt egy rajongó matematikus, ki az életet kéllően nem ismerhette, Marosvásárhelyen elképzelhette magának. — „Mohamed megáll, nézi Irenét: Véghetetlenül szeret téged a szerencsétlen Mohamed, de a végzések az égbe írták az ő pályáját... az Örökkévaló kézírását a fátum könyvéből kitörölni nem lehet; nagy dolgokat bízott rám; nekem indulnom kell a halhatatlanság pályájára... el kell tőled válnom!“ Mielőtt Irenét megölné, összegyűjti a janicsárokat és kivonja kardját: „Reszkesse-tek Mohamed előtt, aki nemcsak a világnak ura, hanem ura saját magának is!“ Irenéhez fordul, akit mindjárt meg fog ölni és azt mondja: „Mondjad mégegyszer, hogy szeretsz engemet! Légy tanúja lángoló nap, mely a te utadról elfelejtkezve állasz, hogy én a szerelem láncait örökre elszakasztom s sohasem szeretek, amíg Irenét újra a mennyben fel nem találom!“ Ezt a végletesen szerelmes Mohamedet nem értjük. Bandello Mohamedje zsarnok, könnyen feláldozza Irenét, megöli, mintha egy galambnak a nyakát szegné. Azonban Bolyainál Mohamed sokkal nagyobb lelkiisme-

reti furdalással öli meg Irenét. „Tulajdon magát öli meg.“

Bolyai rendkívül érdekes alak nemcsak mint tudós, hanem mint gondolkozó és költő is. Kíváncsinos, hogy valaki a szellemes és különölc költővel behatóan foglalkozzék.

XVIII. Katona József.

Engem egy sokkal nagyobb mágnes vonz már: Katona József. Úgy vagyunk, mintha éjjel vasúton utazva a főváros felé közeledünk. Zakatoló vonaton utazunk: sötétség van, aztán feltűnik egy-két, mindig több és több lámpa, minél jobban közeledünk a fővároshoz, annál több és végre ott vagyunk az indóház fényárjában. Így vagyunk a magyar dráma-irodalommal is. Mindíg több a világ, mindig több jelesebb munkát találunk, míg végül megérkezünk ahhoz, aki a magyar drámának utól nem ért mestere: Katonához. — Az életét nem fogom elmondani, mert messze vezetne. Nagyon ajánlom e részben Gyulai munkáját Katona Józsefről és Bánk bánról. Katona József 1812. január 20-án mint dilettáns actor iratkozott be. Színész volt, de nem maradhatott soká az, mert 1815-ben, mint tudják, megszűnt a pesti színészet. (Ő tehát színész volt és amellet jógász, ami akkor lehetséges volt, mert azidőtájt a színészeket némikép valóban a hazaszeretet papjainak tartották, nemcsak Thalia papjai-

nak. Katona színészkedett, fellépett többi közt mint Hamlet is és ez az ingadozó jellemű Hamlet nagyon megfeleltetett az ő hangulatának, ha hinni lehet Déryné naplójának; 1815-ben ő is lelép a színészi pályáról. Ezt a tényt Gyulai talán kissé szentimentálisan fogja fel. Szerinte mintegy drámai harc fejlődött ki Katona lelkében: eleget tegyen-e édesatyja kívánságának és családjára iránti kötelességének, vagy megmaradjon a színészi pályán. Legyőzte indulatát, úgy, mint Bolyainál a virtus legyőzi a szerelmet. Voltaképen azonban nem is lehetett színész, minthogy a színház megszűnt és különben is ő átlátta, hogy ez a pálya, ha nincs állandó színház, rendkívül kockáztatott pálya. — 1816-ban letette az ügyvédi vizsgát. — Művei a következők. Összesen 13 drámája van. 1. Farsangi utazás. Ez vígjáték, melyet 1812-ben Kecskeméten előadtak. 2. Monostori Veronka, vagy a harc két ellenkező igaz ügyért. Nemzeti vitézi szomorújáték. Ugyancsak 1812-ből. 3. A leghíresebb drámája Katonának. Ezt adták legtöbbször a Bánk bán előtt is: Lucaszéke Karácson éjtszakáján. Dráma 3 felvonásban. Ezt különösen karácsonykor adták Pesten is, meg a vidéki színpadokon is. Katona József a színészek előtt mint Lucaszékének a szerzője szerepelt sok ideig s csak később tűnt fel a Bánk bán. 4. drámája: István, a magyarok első királya. Eredeti vitézi nézőjáték. 1813. De bizony nem eredeti, hanem igen ügyes átdolgozása

egy német drámának: Gerzak Stephan der Erste König der Hungarn-jának, mely 1792-ben Pesten jelent meg. 5. Ziska vagy a husziták első pártütése Csehországban. 6. Aubigny Clementin, vagyis a vallás miatt való zene-bona. Vitézi darab 4 szakaszban. 1813. 7. A borzasztó torony, vagyis a gonosz talált gyermek. 1814. Az a torony, amely itt előfordul, valóban borzasztó. „A borzasztó toronynak belső része. Kézzelel fogható setétség. Békák, gyíkok és kígyók mászkálnak mindenfelé. Egy oszlop alatt fekszik egy már félig elrohadott emberi test.” 8. Jeruzsálem pusztulása. Ez Katona legérdekesebb drámái közé tartozik; részletesebben fogunk vele foglalkozni. 9. Doboka vára. 10. Nagyidai cigányok. Comorumna. Ezt elő is adták állítólag Komáromban 1815-ben. 12. Rózsa. Erről bővebben fogok szólni. Végül Bánk bán, mint 13-ik.

Katona József életének főbb adatai a következők:

1792. november 11. születik Kecskeméten.

1802-ben Pesten az első osztályba jár.

1803—1808-ig ismét Kecskeméten jár.

1808-ban Szegeden filozófus. (Mai VII. osztály.)

1812—20-ig Pesten van.

1812. jan. 20. Szerződik Békesi néven színésznek.

1813—15. Joggyakornok.

1816—20. Mint ügyvéd működik.

1820. nov. Alügyész (főfiskális) Kecskeméten.

1821. Megjelenik a Bánk bán.

1830. ápr. 16. Meghal.

És van még egy szomorú dátum, ó, nem a temetésének dátumát akarom említeni, egy szomorúbb: 1833-ban lefoglalják a szőlőjét. Tehát három évvel a halála után. Katona atyja kénytelen volt fia halála után, 1832-ben Kecskemét városához, illetőleg az úriszékhez egy beadványt intézni, melyben tiltakozik az ellen, hogy fiát sikkasztónak mondják. Ennek az öreg Katona Józseftől aláírt beadványnak egyik pontja így hangzik: „Továbbá, ha ezen naplókönyv kezemhez szolgáltatódik, képes fogok lenni fiam becsületét vindicálni és némely ráfogott helytelen vádaktól, melyek mind nevét, mind becsületét nem kevésbé sértették meg és homályosították be, megtisztítani és a vakmerően ráfogott vádak megcáfolása által ártatlanságát napfényre hozni.“ A vád teljesen alaptalan volt, de Katonának egész életén át olyan szerencsétlensége volt, annyira kerültte őt a jó sors, hogy nem kell talán csodálkoznunk, ha a szerencsétlenség még halála után is üldözte, midőn őt már nem üldözhetette többé, legalább a nevét. Ez a tragikus költőnek tragikus sorsa.

Katona Józsefről a legfontosabb irodalmi művek a következők. Elsősorban kell említe-

nünk Arany János Bánk bán-tanulmányait, melyeket 1858—59-ben írt, de nem adott ki, minthogy időközben megjelent Gyulai értekezése. Gyulai Pál könyve: Katona József és Bánk bánja, a legfontosabb munka, mely Katonáról megjelent. Gyulai Katonát egészben méltányolja, míg Arany inkább csak a Bánk bán jellemeit és különböző jeleneteit akarja megvilágosítani. Utólag még megjelent egy fontosabb életrajzi munka Katonáról: Katona József családja, élete és ismeretlen művei. Ez Miletz Jánostól való és 1886-ban jelent meg. (Ebben Miletz egy olyan drámát is Katonának tulajdonít tévedésből, mely nem tőle való. [Nadir és Nadine.]) — Katona összes művei ki vannak adva az Abafi- (Aigner) féle Nemzeti Könyvtárban. Ezekben megjelentek nemcsak a drámái, hanem lírai költeményei is. Ez a szöveg azonban, úgy látom, nagyon romlott és tele van sajtóhibával. Bánk bánnak megjelent egy igen ajánlatos kiadása Péterfy Jenőtől. Bánk bán a legnehezebb drámák egyike, különösen pszichológiai homályai miatt; Péterfy részben Arany és Gyulai nyomán jegyzetekben minden egyes nehézséget elhárít.

1. Rózsa.

Katonának van egy vígjátéka, melyet először Miletz közölt, melynek címe a Rózsa. Vagyis a tapasztalatlan légy a pókok közt.

A tapasztalatlan légy Katona József. A pókok hogy minő pókok, mindjárt látni fogjuk. Ez a vígjáték azért fontos, mert az első magyar vígjáték, mely mindenestől magyar talajon történik. Azaz ennek az egész cselekvénye tényleg megtörtént Pesten; azok a személyek, akik benne jellemezve vannak, valóban mind éltek és valóban olyan jelleműek voltak, mint itt Katona feltünteti. Kissé módosította ugyan a cselekvényt, de mégis azt lehet mondani, hogy ez az első magyar eredeti vígjáték s Katona itt megelőzte Kisfaludy Károlyt. Ennek a munkának az eredetére fényt vet Déryné naplója. Déryné talán a legszeretetre méltóbb magyar írónők egyike. A mi nőiróink között egy sincs, kiben annyi természetesség volna, mint Dérynében, ámbár ő színésznő volt. Naplói, melyek nemcsak a magyar színészet történetére, de az egész magyar közművelődés történetére fontosak, kétszer jelentek meg, halála után persze. Az első kiadás a Törs Kálmán-féle kiadás. Ennél sokkal teljesebb, hitelesebb a Bayer Józsefé. — Déryné 1795-ben született és már 15 éves korában fellépett Pesten a Hacker-teremben. Már első fellépésekor jól állta meg helyét. A színésznő, aki a színpadra vezette, azt mondta neki — és ez igen bölcös tanács egy lámpalázás debüttánsra nézve — csak képzeld, hogy mindazok, akik előtted vannak, káposztafejek. És tényleg, a 15 éves leány így képzelte, odaállt a közönség elé és rendkívül tisztán és minden félelem

nélkül énekelt. Valódi színpadi vér volt; mikor mint kis leány, 14 éves korában először látott Pesten színészeket, majd elájult az elragadtatástól, azt hitte, hogy ezek mind istennek és istennők s csak egy vágya volt, hogy ő is ilyen lehessen. Ezt megkönnyítette az a körülmény, hogy édesatyja Pestre adta német szóra, a regens chori-hoz, a karmesterhez, hol a kis leány énekelni tanult. Jó hangja volt, nagyon bevált mint énekesnő is. Később igen jeles naív színésznő volt. Különösen a vigjátékban jeleskedett. 1810—15-ig volt Pesten, aztán, mikor megszűnt a pesti állandó színház, ő is elkezdett vándorolni: hosszabb ideig tartózkodott Kassán és Kolozsvárt. Azok közé tartozott, akik, mint úgy hiszem, Szigligeti mondja, „nem élveztek, csak nélkülöztek; akik csak vetettek és nem arattak“. 1872-ben halt meg s eltemették őt, a jeles magyar színésznőt, kiért annyian rajongtak, a szegények temetőjébe. — Naplóit életének utolsó három évében írta az öreg, megtört asszony és ő is, mint a Don Quixotte szerzője, félszemmel látott csak már ekkor és mégis bizonyos, Istenbe vetett bizalommal, sőt bizonyos humorral, mely ekkor sem hagyta el, írta meg művét. — Ez a Déryné ismerte Katona Józsefet is. Ő Katonát így rajzolja: „Az utcán találkoztam Katona Józseffel... Ez igen különös egyéniség volt. Nagy különc, szörnyű komoly mindig s igen rövid beszédű. Egy-egy szóval végzett mindent. Midőn Bánk bánját írta, ő Petúr bánt a

maga számára írta. Éppen olyan volt az ő jelleme is... Szeretett volna színész lenni, de organuma nem volt hozzá. Igen az orrából beszélt. Alakja elég csinos volt, sugár termettel, de arca nem volt szép. Haja gesztenyeszín, de az úgy állott, mint a szeg." Egy kis incidens Déryné életében adott alkalmat ennek a Rózsa című vígjátéknak a megírására. Dérynének t. i. udvarolt valami Prepeliczay Samu nevű úriember és Katona, ki szintén udvarolni óhajtott Dérynének, ezt nem tudván, bemutatta ezt a fiatalembert Dérynének, amint azonban bemutatta, mindjárt észrevette, hogy ezek csak komédiáznak vele, mert már ismerik egymást. Dérynének volt egy más udvarlója is, valami gazdag, de nem éppen szellemes ember, Gyertyánffy. Ez egyszer neki egy szép rózsát küldött, melyet aztán Déryné Samunak adott. Azonban csakhamar megbánta, mert félt, hogy majd férje, ha hazajön, kérni fogja a szép rózsát, melyet Gyertyánffytól kapott és hamar elküldte a cselédet, hogy hozzon egy más rózsát. Azonban ez a kis csíny kisült. Gyertyánffy másnap megjelent, kereste a rózsát, Déryné megmutatta neki a vásárolt rózsákat, de mindjárt észrevette a cserét, mivel ő egy rózsába verset dugott. Déryné ekkor elmondta, hogy a rózsát Samunak adta. A férjnek ez rosszul esett. Gyertyánffy ekkor elment Samuhoz és azt mondta neki, hogy Déryné visszakéri a rózsát. Samu nagy apprehenzióval visszaadta és a fiatalember elvitte Déryné-

nek. Ez a kis történet, mely elég jelentéktelen, van itt dramatizálva. Érdeme ennek a kis vígjátéknak, hogy jól felfogott jellemek vannak benne. Egy nevelő, ki mindig felfortyan, mindig infinitivusokban beszél, egy németeskedő asszony, ki mindenkép kacér akar lenni, de ez sehogysem sikerül neki, végül maga a kacér Déryné. Mindezek elég elevenen állnak előttünk. A cselekvény főgondolata — én legalább így értem, önök talán, ha foglalkoznak vele, más eredményre jutnak —, hogy Katona ezzel a színművel ki akarta mintegy önmagát gyógyítani a Déryné iránti szerelméből. A rózsahistória itt is megtörténik azzal a fontos különbséggel, hogy Déryné—Katica a rózsát odaadja egy fiatal katonatisztnek, aki neki testvére, amit azonban az a fiatalember, aki Dérynének udvarol, nem tud és párbajra hívja a katonatisztet. Az utolsó percben aztán, mikor már majdnem lőnek a felek, Déryné a katonatisztnek nyakába borul és felfedezi, hogy testvére. Így már a rózsahistória igen ártatlan, de mégis sikerült ezzel az egyik fiatalembernek a másikat, kiben Katona önmagát rajzolta, szerelméből kigyógyítani.

2. *Jeruzsálem Pusztulása.*

A második drámája Katonának, mely szintén megérdemli, hogy némiképp belemélyedjünk: Jeruzsálem Pusztulása. A darab törté-

neti háttere az, hogy Titus, római hadvezér, a császárnak a fia, elfoglalja Jeruzsálem városát. Előfordul benne Berenice, Agrippának, a nagy Heródes unokájának a leánya. Ez történeti személy (a történet szerint Titus szeretője volt). Ezekből a történeti adatokból indul ki a dráma. Ezek a drámák, a Rózsa is, meg ez is, nemcsak azért érdekesek, mert tényleg jelesebb drámák, mint a korabeli drámák nagy része, hanem azért is, mert ezek előtanulmányai Bánk bánnak. Ezek Katona „stúdiumai“. Bennök egy-egy jelenet, alak már emlékeztet Bánk bánra. Katona 22 éves volt, mikor ezt a drámát, a Jeruzsálem Pusztulását írta, nem fogunk tehát csodálkozni, hogy rikító színekkel festett. Fiatal dramatikuskok rendszeren nagyon hevült fantáziával látnak hozzá a drámaíráshoz és a szörnyűt szeretik a megrázó helyett. A darab emlékeztet némiképp Judit történetére. Úgy, mint Judit Holofernest meg akarja gyilkolni hazája érdekében, úgy akarja meggyilkolni Berenice, jeruzsálemi zsidó hölgy Titust, a zsidóknak, hazájának legnagyobb elenségét. Berenice kimegy Jeruzsálemből azaz a szándékkal, hogy Titust megölje. Találkozik is Titussal, ki már ismeri a szép hölgyet régebbről Alexandriából és most azon van Berenice, hogy Titust rábírja, hogy ne foglalja el Jeruzsálemet, kegyelmezzen meg a zsidók fővárosának. Titus enged neki és egyelőre legalább halogatja az ostromot, sőt mi több, nőül is akarja venni Berenicet. Ekkor

azonban fellép az intrikus. Ez egy zsidó rene-
gát, Florus, ki most a római táborban időzik
és egy levelet ad át Berenicenek, melyből Ti-
tus megtudja, hogy Berenicenek férje (is, sze-
retője is) van. (Ez még Titusnak is sok egy-
szerre!) Szakít Berenicevel. Berenice látja,
hogy Titus elhagyja, mit csináljon? Odafor-
dul az intrikushoz és vele együtt meg akarja
ölni Titust, de mégis bosszúja lehűl és most
legalább azt az ígéretet akarja Titustól ki-
csikarni, hogy nem fogja a jeruzsálemi temp-
lomot bántani. Az ostrom alkalmával azonban
Florus nem tartja meg az ígéretet és fel-
gyújtja a világ csodáját, a jeruzsálemi nagy
templomot. Berenice aztán találkozik Titus-
sal a romok közt. A nő mohón megkapja Titus
kezét és homlokához szorítja. „Csupán egy
szív volt a világon számodra alkotva és az
Berenicenek a szíve.“ Titus. „Oh, hatalmas
Bellona! ne adj nekem több ily győzelmeket!“
Titus ezután megfogadja, hogy ezentúl nem a
véres háború, hanem a béke embere lesz. Ez-
zel végződik a darab. — Különösen érdekesek
ebben a drámában a zsidó típusok, a jeruzsá-
lemi lakosság típusai, köztük egypár igen vég-
letesen megrajzolt alak. Mindjárt a dráma
elején egy érdekes pesszimisztikus gondolatot
találunk Berenicéről a pénz értékére vonatko-
zólag. Berenice a római tábor közepébe jutha-
tott azáltal, hogy megvesztegette a jeruzsálemi
és római őröket. Ezt mondja a pénzről: „Jól-
tevő érc, milyen szükséges vagy te a sors for-

gatásához; nálad nélkül nem találhatnának színeskedők, sem csalárd, sem hű hazafiak... sírja vagy a becsületnek.“ — Katona végletesége, a szörnyűnek a túlzott szeretete meg látszik néhány jelenetben, ahol az éhenhaló lakosságot festi. Az anya megöli éhenhaló fiacskáját. (II. felv. 2. jel.) A következő felvonásban aztán látjuk Máriát, az anyát zavart elmével. Egy rézedény van előtte s abban főtt hús. Amint enni akarnak belőle, látják, hogy egy kis kéz van benne. Ez Máriának a gyermekéé. Mária az edényhez térdepel, bele mutat: „Bizony, bizony, mondom nektek, ez az én egyetlen fiam és ezt én cselekedtem... Egyetek, egyetek! Én már ettem...“ Minden esetre a színiköltészetnek egy kinövése, hogy látunk egy anyát egy bögrével a kezében és ebben a bögrében gyermekének holttestét viszi, melyet megfőzött, melyet meg akar enni.

3. *Lucaszéke.*

A harmadik nevezetes drámája Katonának a Bánk bán előtt: Lucaszéke, mely középfajú dráma. Ennek igen nagy hatása volt, még a hatvanas években is adták s ez volt Katonának legnépszerűbb műve, mielőtt a Bánk bán hírre emelkedett. — Luca magyaros alakja a Lucia névnek, melynek napja dec. 13-án van. Ehhez a naphoz egy magyar népies babona fűződik. E szerint egy széket kezde-

nek készíteni Luca napján és folyton dolgoznak rajta, egészen karácsony szombatjáig, mikor a babonás ember a széket elviszi a templomba az éjféli misére, ráül és ott a székről látja, hogy ki a boszorkány. Ez a babona még ma is megvan a népnél és az etnográfiai múzeumban van egy-két ilyen szék. Ettől a babonától vette a darab nevét, mert ez a babona előfordul a drámában, de csak mellékesen, mint epizód. Lucaszéke három elem vegyülékéből áll. Az első Shakespeare-, a második Schiller-, a harmadik Kotzebue-utánezet. Van azonban benne egyéb is és bennünket ez a más érdekel legjobban: Katona József. Katona 20 éves volt, midőn ezt a drámát írta s 1812. decemberben adták elő és később is ezt a drámát rendszeren decemberben adták, mert Luca napja épp ekkorra esik. Az elemek közül, melyből a dráma áll, könnyen felismerhető Shakespeare-nek a Hamletje. Hamlet itt a fiatal gróf, Lázár, de ez a Hamlet olyan dolgokat lát, hogy valóban megőrülhet bele. Lázár örülnék tetteti magát, néha azonban már mintha azt érezné a borzalmaknak a súlya alatt, mintha az agyveleje valóban megbomlana, mintha az örülség, melyet színlel, valóban megjelennék nála. Ez a fiatal gróf megtudja, hogy édesatyja megölte nejét, az ő édesanyját. Gyanúja felébred és hogy kikutassa, hogy valóban édesanyját ilyen orgyilkossággal ölték-e meg, örülnék tetteti magát, mint Hamlet. — Schilleri elem a Hara-

miákból az, hogy Lázárnak az édesanyja, ki-ről mindenki azt gondolja, hogy meghalt, él, éppúgy, mint a Haramiákban Moórnak, a ne-mes rablónak az apja. Él bebörtönözve a krip-tában, hol fogvatartják őt, mint egy élőhalot-tat. És éppúgy, mint a Haramiákban az öreg Moórnak a felszabadulását az idézi elő, hogy a fia váratlanul megjelenik és észreveszi, hogy mi történik a kriptában, úgy jön rá Lázár is a borzasztó titokra. Amint aztán Moór meg-menti apját, úgy Lázár is anyját. — A házas-pár szentimentális kibékülése kotzebuei elem, melyhez hasonlót találunk a „Menschenhass und Reue“-ban. — A darab hőse, Vérhánti gróf megölette nejét, mert azt hitte, hogy meg-csalta őt, de a nő nem halt meg, az orvos, aki-vel a gróf megmérgeztette, nem valódi mérget adott neki, hanem csak álmotált. Az orvos aztán a szerencsétlen nőt tartja a kriptában, táplálja, anélkül, hogy valaki tudná. De mégis kitudódik a borzasztó dolog és erre a Luca-széke babonája ad alkalmat. A gróf és az or-vos összevész és ez igen természetes, hogy két bűnös, kit ugyanannak a bűnnek súlya terhel, épp ezen iszonyatos bűn súlya alatt egymás ellen kezd gyanakodni és ekkor az orvos el-határozza, hogy megszökik, de nem egyedül, magával viszi a fogvatartott grófnőt, kit sze-ret. Ezért leszáll karácsony éjjelen a kriptába kis lámpással a kezében, de a lámpa elárulja, a grófnak a mindenese, aki épp akkor viszi a Lucaszékét a templomba, észreveszi és ő egy

szolgának, ez pedig az ügyis gyanakodó grófnak mondja el. Lázár aztán megjelenik a kriptában, hogy megtudja, mi történik ott éjjel felé és ekkor meglesi a jelenetet az orvos és édesanyja, Rozina közt. „Lázár csendesesen körülnéz, néha egyet sóhajt: Ez tehát az örökkévaló álomnak a fészke, ahová való menetelért a test kínlódik. Hát ezért teremtetted-e a Mindenható a valóságot, hogy azt az életen keresztül vivén, megint semmivé tegye... Szózat: Síró hangokat hallok, de nem értem! — Lázár felugrik, a fáklyát elejti és az elalszik. — Szózat: Akárki vagy, siránczó, könyörülj rajtam, szabadíts meg kínjaimtól! — Oh, én ártatlanul szenvedek!“ Ekkor egyszerre tapogatózva belép az orvos, kifeszíti a sírkövet, melynek üregében Rozina egy alig pislogó mécsnél félholtan fekszik; mellette egy darab kenyér és korsó víz. Lázár megrendülve ismer édesanyjára. Az orvos aztán elmondja a nőnek, hogy magával viszi, de ez nem akarja őt követni, s mikor az orvos erőszakkal magával akarja vonszolni, előugrik Lázár. Az orvos rálő, de nem talál, aztán Lázár lö és lelövi az orvost. Amint lövések hallatszanak, összefut a nép és bámulva látja, hogy „a mi nemes asszonyunk él“. Függöny legördül. — Látható, hogy mennyire ki vannak élesítve a jelenetek a felvonások végén. Most már vége lehetne a drámának; az orvos meghalt, az áldozat kiszabadult. De nem. Van még egy motívum, melynek lebonyolítása lehetővé teszi a harma-

dik felvonást s ez az, hogy a gróf nem akar a feleségének megbocsátani, hanem pénzt akar neki adni és fiának, hogy távozzanak a háztól, mert nem akar velük élni. Ekkor azonban kiderül, hogy a nő nem volt hűtlen férjéhez, a katonatiszt, akiről a gróf azt hitte, hogy feleségének a szeretője, feleségének a testvére. Minden jóra fordul. — A drámának egyik fonalja ez; a másik a következő. Van egy alakja a darabnak, egy paraszt, a gróf mindenese, Körtés. Ez készíti a Lucaszékét, ez veszi észre, hogy valaki a kriptába lopózott. Ennek a Körtésnek két gyermeke van: fogadott fia, meg aztán tulajdon édes leánya. Ezek természetesen szeretik egymást. A Körtés-családnak a szereplése aztán két módon segíti elő a cselekvényt. Először a kriptajelenetre ad alkalmat, másodszor a végén ők sütik ki a méltatlanul rágalmazott asszonynak az ártatlanságát. Ezt a második cselekvényt, ezt a népies jelenetet azért említem, mert a magyar literatúrában nincs talán Katonáig mű, melyben a magyar nép élete ilyen híven volna élénk állítva, mint épp itt. Legalább a színpadon nincs. (Felolvasva a kártyajelenet a darab legelejéről.)

Lucaszéke az előzője Bánk bánnak. Először látjuk ebben a drámában, hogy Katona menynyire szereti már mint 20 éves fiatalember a gondolatokban való elmélyedést, amit aztán Bánk bánban annyira kiművelt, ami Bánknak, a főalaknak a fősajátsága. Látjuk má-

sodszor az örültség rajzát Lázárban, mint a Jeruzsálem Pusztulásában is láttuk Máriában. Harmadszor előfordul már itt a Melinda motívuma: az álomital. Negyedszer megvan már Bánk bán egyik főmotívuma: a megcsalt férj tépelődése. Úgy, mint Bánk bán később, tragikusan tépelődik itt minden ok nélkül a gróf felesége bűnén. Végül látjuk az orvosban, kit megölnek, ki a darabnak gonosz intrigansa, ki gyáva is, gonosz is, idegen is, — Biberach és Ottó alakjának előre vetett árnyékát.

4. *Bánk bán.*

Katona József Bánk bánja 1821-ben jelent meg; olvasni nem igen olvasták, talán nem is olvasta senki, előadni nem adták elő sehol; egy bátorító szó nem sok, de azt se hallott a költő, miután műve megjelent. Valóban elmondhatta Bánk bánjával, midőn reményvesztetten visszavonult szülővárosába, Kecske-métre: „Az ég siket fájdalmaimra, — *Végsemmiség* az én ítéletem. — Az isten engem büntetésre nem tart érdemesnek; — az angyal, mely jegyezte botlásaimnak számát, ... legelső lépésemtől... félrefordult könnyes tekintettel törölte ki nevemet az élet könyvéből.” Igenis, ki volt törölve a neve és, mint tudjuk, csupán csak mint defraudáns fordult megint elő. Miért nem hatott Katona Bánk bánja? Sokféle okot szokás felsorolni, de azt gondolom, hogy

voltakép csak egy ok lényeges, döntő, mely elegendő volt Bánk bán eltemetni: hogy a cenzúra nem engedte előadatni. Könyvdráma maradt, amely pedig nem hathat, csak akkor, ha igen kifejlődött az irodalmi élet. A drámának valóságos helye a színpad, ha onnan leszorul, akkor már nehezen érvényesülhet. Ez volt tehát a döntő ok, a többi csak hozzájárult ehhez. De hát különben is: szokott az új irány hatni?! Van arra egyáltalán példa, hogy egy remekmű, mely eltér a kortársak irányától, mindjárt nagy hatást tett volna? Hiszen az új idegenszerű is egyszersmind és azt nem szeretik az emberek. Nemcsak nálunk fordult elő ez az eset, hogy egy jeles költő nem tett hatást életében a műveivel; a portugálok legnagyobb költője, kit büszkeséggel említ minden portugál: Camoens, a Luziada szerzője, míg élt, egy rabszolgát küldött mindennap az utcára, hogy kolduljon számára, különben éhenhalt volna. S a szolga elment koldulni arra a térre, hol most a nagy költő gyönyörű szobra áll. De éppúgy megtörtént ez Katona kortársával, Grillparzerrel, ki szintén írt egy Bánk bán tragédiát, de később egészen félreismerve, visszavonult az irodalomtól. Szintén félreismerve élt Schopenhauer, a XIX. század legnagyobb bölcse Németsországban, amely pedig, mint mondják, a filozófia hazája. Nem kell tehát csodálkoznunk, ha Bánk bán, mely annyira eltér az eddigi magyar drámától, nem tett hatást. Sikertelenségének említettem fő-

okához más ok is járult. Katona Déryné szerint némikép vad ember volt, elvonult a világtól, az emberektől, nem volt a klikkek embere, sőt nem volt semmiféle társaskörnek a tagja. Nem történhetnék-e meg ma is egy Katona József-féle tehetséggel, hogy hiába írja remekműveit, ha egészen elkülöníti magát? Különben is a kor az eleganciát szerette, a restaurációnak a korszaka mindenkép az elegáns ízlésnek hódolt, Bánk bán pedig éppen nem elegáns. A kornak megfelelt az Auróra, melynek kötetei már kiállításukkal mutatják a kor ízlését. Selyembe vannak kötve arany vágással, apró, de rendkívül kecses betűkkel, mindenféle rézmetszetekkel. A kor hangulatának nagyon is ellentmondott a Bánk bán darabos nyelve, az erőszakos nyelv, mely igen drámai, de kissé visszariasztó az első percre. Különben is Katona éppen nem úszott az árral, azzal sem, melynek neve nyelvújítás; jelessége is ártott neki, hogy olyan nagy érzéke volt a tragikum iránt s ez mintegy izolálta őt, kortársai ezt nem értették. Elment Kecskemétre és visszavonult Kecskemétre, mint Bánk bán, élő halottnak.

Bánk bán külső története a következő:

1821. Nyomtatásban megjelenik.

1834. szept. 16. Kolozsvárott előadják Egressyvel.

1835. febr. 27. Budán Lendvayval.

1836. Budán Kántornéval.

1839. A Nemzeti Színházban.

1840. Nagy Ignác kiadja színműtárában.

1859. Arany János írja értekezését.

1869. Gyulai Pál székfoglalója.

Amint tudjuk, Bánk bán pályázott Kolozsvárott. Minő lehetett az a dráma, melyet Katona Erdélybe küldött? Különbözött-e ettől a mai drámától? Hogy minő volt, azt pontosan nem állapíthatjuk meg, minthogy nincs meg a kézirat, de megvan egy bíráló, melyet Katona egy régi barátja, Bárány Boldizsár írt és ebből némiképp rekonstruálhatjuk a kéziratot. Ez egy igen szellemes mű és 1869-ben jelent meg a Kisfaludy Társaság Évl.-ban. A család birtokában megvolt ennek a Bánk bánnak a bírálata, a „rostája“, mint Bárány Boldizsár nevezte. Bárány ezt a Rostáját 1817 körül írta, talán neki köszönhető nagy részben, hogy Katona drámáját alaposan átdolgozta. Mi különbség van az első és a második átdolgozás közt? A különbség a következő. 1. A munka első része az első feldolgozásban egy prolókus volt, melyben Petúr és még valaki beszélget és Petúr bán elmondja a dráma expozícióját: Magyarország helyzetét, a királyné és rokonai viselkedését, a király távollétét stb. Ez a prolókus egészen elmaradt a mai drámából. 2. Nagy különbség az V. felvonás. Itt az első feldolgozásban Petúr a színpadon összeroncsolva jelent meg, átkozódott és meghalt a színpadon. Ezt a he-

lyet Bárány tanácsára Katona törölte és most az V. felvonásban mindezt csak elbeszéli. 3. Az V. felvonásban nagyon helyesen a királyt és Bánk bánat tolta előtérbe Katona, a tragikus érdeket egészen a Bánk bán és a király közt fennálló drámai viszonyra szorította. Az első feldolgozásban azonban itt igen nagy szerepe volt Izidórának s úgy látszik, a dráma utolsó szavait nem a király mondta, hanem Izidóra. Végül a 4. különbség, hogy a stílust javította Katona.

Katona Józsefet csak úgy lehet megérteni, ha beállítjuk abba a korba, melyben működött. Miféle kor volt ez? Tiborc panaszát, Bánk bán izgatott hangulatát nem fogjuk megérteni, ha nem tudjuk, minő volt a XIX. századnak a hangulata Magyarországon. — Mindenekelőtt nagy csapás volt egész Magyarországra, különösen a szegény emberekre, a Tiborcokra a devalváció, az a kormányrendelet, mely minden magyar embernek a zsebéből egyszerre kivette a vagyonának a négyötöd részét. A pénz elértéktelenedett s ennek nyomán természetesen nagy elszegényedés támadt. A forgalomban levő négyszázmillió bankó értéke egyszerre nyolevanmillióra apadt. Vagyonos emberre is nagy csapás volt ez, de a szegény embert, kinek csak annyija van, hogy éppen megélhet belőle, az éhenhalásnak tették ki. Ez az első fontos esemény, mely a kort izgatta s mely a kor hangulatára hatott. A második az, hogy 1815-ben létesült a szent szövetség,

mely egész Európában megkezdte a reakció uralmát s amelynek a központja Bécs volt. Ezentúl már sokkal szigorúbban alkalmazták a cenzúrát, mely Katona pályáját kettétörte. Harmadszor felemlítem, hogy ebben a korszakban nálunk egyáltalán az elzsibbadás érzete uralkodott. Ekkor mindenki elvesztette a reményét; a szellemek olyan csüggedtek voltak, mintha nem is volna már bennük élet. Ez volt talán a legrosszabb idő. A huszas években megváltozott a hangulat, már bizonyos elkeseredés mutatkozott, mely energiát szült. Ennek az eredménye pl. Zalán futása.

A viszonyokhoz hozzá kell még csatolnunk a szerző egyéni sajátosságait, hogy műveit megértsük. Minő egyénisége volt Katonának? Kortársai különnek tekintették, különccé tette őt mély érzése. Tragikus tehetség volt. Azok közé tartozott, akik mindent rendkívül átéreznek, mindent tragikusan fognak fel, minden dolognak, amit látnak és cselekesznek, az összes következményeit és különösen a kedvezőtlen körülményeit élénk fantáziával maguk előtt látják. Egy jeles költő azt mondja: Az ember élete kevés, az ember sorsa nagy dolog. A tragikus érzés, mely megvolt Katona életében, nyilatkozik műveiben is azután.

Katona József műveinek a jelentősége, úgy gondolom, a következőkben rejlik. Először abban, hogy Katona alakjait, leginkább azonban Bánk bánt rendkívül át tudta érezni, annyira, mint egy magyar költő sem a maga

alakjait, talán Arany Toldiját kivéve. A második nagy érdeme a jellemzésben rejlik, abban, hogyan tudja az előforduló embereket elének állítani, hogy mi egy színpadi előadás alatt úgy érezzük, mintha ezeket tényleg ismernők, mintha velük hosszabb időt együtt töltöttünk volna. Bánk bánban pl. minő szépen van jellemezve az elfojtott tűz, a visszatartott szenvedély, a nagy önuralom, mely az indulatot féken tartja; minő szép az erkölcsi erőnek a festése, mely őt emeli és midőn elhagyja, lesújtja. Vagy mennyire látjuk a királyné alakjában a büszkeséget, a gőgöt, a férfias ambíciót, de midőn érzi, hogy halálán van és mindennek vége, királyságának, koronájának, dicsvágyának s csak egy biztos, a sír, akkor előtör belőle az anya: gyermekeit akarja látni. Vagy Petúr bánban minő találó a dühnek meg a lojalitásnak a vegyüléke; milyen hirtelen hevesség és pattogás van benne és mégis minő nemesség és lojalitás! Pedig mennyire engedi sodortatni magát a dühtől! Harmadik jelessége Bánk bánnak az indulat festése. Magában a főalakban, Bánk bánban Katona igen nehéz esztétikai, művészeti és pszichológiai problémát oldott meg. Bánk bánban egyszerre nem egy szenvedély működik, hanem több szenvedély hat; ezek egymás ellen működnek s ezek szabják meg Bánk bán gondolkozását és magaviseletét. Tehát több szenvedély egyszerre van működésben egy emberben: ez van megoldva Bánk bán problémájában.

májában, már színpadilag. Igen bonyolult pszichológiai probléma van elénk állítva. Negyedik érdeme a munkának a tragikus hangulat, mely az egészet áthatja és valóban tragédiává teszi. Midőn itt ezt a szót emlitem, hogy tragikus és tragédia, át kell térnem arra, hogy mik ezek voltakép. A tragikum a tragédia hősének sorsában rejlik és ez az, ami a tragédiát tragédiává teszi. A tragikumban a következő elemek vannak együtt. Először a bűn, a tragikus hős bűne. Másodszor a tragikus bűnt követő bűnhődés. Harmadszor más valami még, és ez az, ami bizonyos nehézséget okoz Aristoteles óta. Van még valami más elem, mely a nézőt, olvasót odakapcsolja a tragédia hőséhez. Ez lehet különböző. Lehet részvét; a tragikus hős sorsa részvétet ébreszt bennünk, vagy ha azt nem, legalább érdeklődést, vagy ha nem részvétet és nem érdeklődést, akkor talán megrendít a sorsa. Az, hogy a hős sorsa részvétet, érdeklődést kelt bennünk, meghat bennünket, ez már bizonyos kapocs köztünk és a hős között s ennek nem szabad hiányoznia, mert ellenkező esetben a tragédia nem teszi ránk a tragikum hatását. De mi az, ami érdeklődést kelt, részvétet ébreszt, meghat, megborzaszt? Kell, hogy bizonyos sajátság legyen a tragikus hősben, melyre aztán ezekkel az érzelmekkel felelünk, reagálunk. Milyen sajátsága van a tragikus hősnek? Lehet valamely kiváló személy, vagy ha az nem, lehet benne valamely szeretetreméltó

tulajdonság, mely szintén kiválóság; vagy valami konfliktus lehet a lelkében, nagy lélektani harc dúlhat benne s ez lehet valami szimpatikus elem rámnézve. Ez rokonszen vessé teheti. Lehet pl. lelki harc két kötelesség közt, két út lehet a hős előtt s akár az egyiket választja, akár a másikat, valami nagy kötelességet mulaszt el, valami bűnbe esik. Ennek a helyzetnek a borzasztó és mégis emberi volta, az a sajátsága, hogy bele tudjuk képzelni magunkat, hogy mi is ilyen helyzetbe tudunk jutni, ez az, ami rokonszenvet ébreszt bennünk.

Katona József előtt, midőn munkáját írta, különböző mintaképek lebegtek. Kétségtelen, hogy hatottak rá a korabeli ritterdrámák, melyekről már szoltunk. Mennyiben lovagdráma a Bánk bán? Ilyen bizonyos motívumok alapján, melyek a lovagdrámában szokottak. Ilyen motívumok pl. a rejtett ajtó, mely alkalmat ad a hallgatózásra és meglepő jelenetekre. Az első felvonásban Bánk egy ilyen ajtó mögött hallgat egy egész sor jelenetet. Van aztán lovagdrámaszerű Biberach alakjában. Biberach „lézengő ritter“, a lovagdráma pedig igen szerette a kalandor lovagokat, kik távolról jönnek, mindenféle gazságokat követnek el és vagy elpárolognak a darab végén, vagy pórul járnak. Igaz, hogy ez az alakja a lovagdrámának itt el van mélyítve s valóságos alak áll előttünk, nem csupán egy színpadi intrikus. Harmadszor ritterdráma jellege van Bánk

bánnak azzal, hogy titkos összeesküvés fordul elő benne. A lovagdrámák nagyon szerették s egy ilyen a Götz-ben is előfordul, a titkos gyűléseket, melyen ítélik, határoznak. Bánk bánban a II. felvonásban Petúr házában van ilyen titkos gyűlése az összeesküvőknek. Ide tartozik még az a melodramatikus jelenet, mely Bánk bán végén fordul elő. Hozzák Melindát, már halva. „Hirtelen messziről egy pásztori síp szomorúan hallatszik, mind közelebb, közelebb.“ Némikép ezzel a lovagdrámai jelleggel függ össze, hogy Bánk bánban bizonyos jelenetezési valószínűtlenségek fordulnak elő. Az első felvonásban több ilyen valószínűtlenség van. Valószínűtlenség, hogy mindaz, amit az első felvonásban látunk, a királyi díszteremben történhetik. Valószínűtlen, hogy Bánk egyenesen a királyi díszterembe jön az utazásról, hogy épp ott fogadja Tiborcot, a parasztot. Ugyancsak felesleges és valószínűtlen az a történet, melyet Simon bán az első felvonásban elmond. Nem tudom, mi oka lehetett Katonának, hogy ezt a történetet ide beszötte. Ez a motívum állítólag nem volt benne az első feldolgozásban.

Igen kiváló Bánk bánban a jellemzés. Ez Katonának legnagyobb ereje. Ezt a drámát a jellemzésénél, a személyek festésénél fogva tartjuk a legkiválóbb magyar tragédiának. De itt is bizonyos kérdések merülnek fel, bizonyos kétségek támadnak a gondolkodó olvasóban, melyeket nem lehet mindig teljesen eloszlatni.

Egy pár ilyen Bánk bán-problémát, csak a legfontosabbakat, melyek az alapvető motívumokra vonatkoznak, elő fogok önöknek adni. Az első probléma: Bánk miért megy Peturhoz? Ezen fordul meg a darab. Ha nem menne Peturhoz, akkor a darab lehetetlen, akkor mindaz, ami történik, nem történhetnék meg. Az, hogy elmegy Peturhoz, Bánknak végzetes elhatározása, mikor ezt teszi, akkor ő megölte Melindát, megölte szerencsáját, önmagát. Hát miért megy el? Itt a motívumok így következnek egymásra. Bánk bán az első felvonásban megérkezik a királyi palotába, mert Petur hitta és most meghallja, hogy Melinda mocsoktalan neve „szemfedélül szolgál a sötétben ólálkodó csoportnak“. Természetes, hogy ez ropantul bántja Bánk bánt és folyton ezen tépelődik. Mindíg csak Melinda forog az eszében. A VI. jelenet végén aztán azt mondja: „Miért öleltem mindent egybe ...te benned, oh Melinda!? S egy ember... ütné ki őtet karjaim közül?! ...Ki lenne az? Világot, itt! Világot!“ És most — különös fordulat — ezt mondja hirtelen: „A setétben ólálkodókhoz elmegyek.“ Ez meglepő; mindíg csak Melindára gondolt, mindíg róla beszélt, mindíg az bántotta, mi történik Melindával s most egyszerre azt mondja, hogy elmegy Peturhoz s az összeesküvőkhöz. Ez az elhatározás mégis nagyon hirtelen történik, igen meglepő. Valaki azt mondhatná: Ez énvelem is megtörténik, hogy valami gondolatsorba merülök és egy-

szerre egy más gondolatom támad. Ez előfordulhat azonban az életben, de színpadon, a művészetben valami fonalat szeretnék látni, valami kapcsolatot az előbbeni gondolatmenettel, míg így mintegy ugrást érzünk a gondolatmenetben Katonánál. Mi történik azután? Bánk bán elmegy, de megint visszatér s megint csak Melinda kedvéért. A felvonás végén habozik. „Itten Melindám, ottan hazám. — A pártütés kiáltoz, a szerelmem tartóztat.” Világosan exponálva van a két motívum, amely a szerencsétlen emberre hat. És a felvonás végén újra elmondja Bánk, hogy elmegy Peturhoz, amit már egyszer elmondott. A hazafi legyőzi a magánembert. Igaz, hogy előfordul Tiborc is, kinek a panasza talán arra bírja, hogy épp Peturhoz menjen, de hiszen Tiborc a királyné ellen is izgatja, tehát mintegy Melinda érdekében is elhangzik panasza. És Bánk haza sem néz. — Itt mégis mintha volna a lélektani motivációban valami meglepő ugrás; valami, ahol a motivációnak a láncolata nem egészen simán perdül le előttünk. A második probléma: Miért öli meg Bánk a királynét? A helyzet ez: Adva van a darabban egy királyné és egy nádor. A nádor lojális, hű királyához, böcs és lovagias. A királyné nagyravágyó, büszke, sőt gögös, férfias. És most mi történik? Ez a nádor, ki annyira szereti királyát, ki olyan lojális, hű, lovagias, nemes és böcs, megöli a királynét. Ezt kellett Katonának motiválnia s ő egész sorozatát

hozza fel a motívumoknak. Azt hiszem, hogy, ámbár bizonyos kifogásokat tettek a királyné ellen, a motívumoknak ez a kumulációja teljesen megmagyarázza Bánknak a tettét. A motívumok a következők. Először a nagy út és Tiborc. A nagy úton ugyanazt hallotta, amit Tiborctól kell hallania, az ország nagy nyomorát s azt, hogy ennek a nagy nyomornak a királyné az oka. Ez tehát eleve felizgatja Bánkot a királyné ellen. Ebben az irányban hat másodszor mindaz, amit a királyné Melinda ellen és Ottó érdekében tesz. Harmadszor Bánk megmentette a királynét azzal, hogy az összeesküvőket lecsillapítja s most őt ilyen borzasztó módon megsérti ugyanez a királyné. Ez még inkább izgatja a királyné ellen. A negyedik motívum ebben az irányban Melinda örültsége. Ötödször a királyné Mikhált bebörtönözteti, ami szintén fokozza Bánk ellenszenvét a királyné ellen. Továbbá, mikor Bánk már a királynénél van s Ottó a nagy jelenetben egyszerre megjelenik előtte s aztán megint eltűnik, ez a megjelenés is a vörös posztó szerepét játssza. Végül a királyné tört is ragad Bánk ellen és így ez némiképp önvédelemből öli meg.

A harmadik probléma: a királyné bűnös-e vagy nem? Igen is, nem is. Miért ily ingadozó a feleletünk? A királynénak félig bűnösnek kell lennie az egész darab ökonómiájához képest. Más szóval Bánk bánban nincs tragikum, ha a királyné nem félig bűnös. Ha a királyné egészen bűnös, akkor nincs tragikum, mert hi-

szen Bánknak voltakép igaza volt, hogy megölte a királynét. Ha pedig a királyné ártatlan, akkor Bánk oktalan gyilkos. A tragikum csak akkor logikus, tiszta és érthető, ha a királyné félig bűnös. Bűnössége mellett a következő körülmények szólnak. Mindjárt a dráma elején azt mondja a királyné Ottónak: „Mondhatom neked, hogy *ez* ma udvaromban az ily esztelenkedések közt utolsó...” Ez kétértelmű beszéd. Ugyancsak a bűnössége mellett szól nagy jelenete Ottóval. Miután Ottót és Melindát látja és Melinda elsietett: „A célod nem, *de módjaid* útalhatom.” Ami ezután következik, az mind bizonyos kétértelmű beszéd, melyből nem látszik egész világosan, hogy a királyné mindenben mennyire bűnös. Az látszik csak, hogy bosszankodik Ottó kudarcán. Végül a királyné ellen szól, amit Biberach mond Bánknak. „Királyod a kezedbe adta egész hatalmát; s így, hogy *egyikének*, vagy *másikának* útjában ne légy, el kelle országvizsgálásra menned.” Lehet, hogy ez csak rágalom Biberachtól. Nincs semmi határozott érv a mellett, hogy a királyné bűnös volna, csak azt látjuk, hogy kétértelműen viselkedik. Azonban ártatlansága mellett szól a következő. Midőn haldoklik, Myska bán odasiet hozzá és azt mondja: „Nagy királyné! Így kell kimúlnod?” És ő azt feleli: „Így — ártatlanul.” Mikor Biberach meghal, végszavai ezek, amint Myska bán beszéli az V. felvonásban: „Esküszöm, hogy a királyné ártatlan!” Így tehát arra az eredményre kell jut-

nunk, hogy a királyné, ámbár kétértelmű kifejezésekkel él, egészben véve mégis, rövid kifejezéssel élve: félig bűnös.

Katona forrása műve megírásánál Bonfini volt s Bonfiniből valami átment Katona jellemzésébe is. Ez az a méltóság, mellyel Bánk bán viselkedik. Csak négy-öt sort olvasok fel, hogy láthassák, minő erkölcsi fenségben tudja Bonfini Bánk bánt elénk állítani. Heltai szövegében, mely nagyrészt Bonfinin alapul, ide vonatkozólag ezt olvassuk: „És mikoron a király eleibe ment volna (Bánk bán Gertrud megölése után), monda: Tehozzád jöttem, mert tudom, hogy igaz bíró vagy: ezért nem akartam futásra venni dolgomat, hanem a te igaz ítéletedből vagy élni, vagy halni akarok. Ihol felséges uram, az véres tör, mellyel megöltem Gertrudot... Ha méltatlant cselekedtem, ugyan-
evvel ölj meg mindjárt: de ha méltón haragudtam és megöltem őtet, könyörgök felségednek, ments meg engemet, hogy tessék minden előtt, hogy nem hiába hoztam ide fejemet a te igaz ítéleted eleibe: Ihol vagyok.“

Ugyancsak Bánk bánról van egy híres német tragédia: Grillparzer: „Ein treuer Diener seines Herrn.“ Urának hű szolgája itt Bánk bán. Ezt a két tragédiát már gyakran összevetették, úgy hiszem, a főkülönbség a kettő között a következő. Grillparzer Bánk bánja valódi bécsi ember, Katonáé pedig igazi magyar. Grillparzer természetesen a bécsi sajátságokat tudta idealizálni és drámailag kialakítani, Katona

ellenben a magyar sajátságokat. Bánk bán Grillparzernél a kötelességtudásnak az áldozata, mindvégig hű marad a királyhoz. Grillparzer drámájának főereje Ottó jellemzésében van. Ottó nála egy nagyon sajátságos, érdekes típus, míg a Katona drámájában léha, semmirekellő, gyáva ember. Megvan benne az a romantikus sajátság, hogy a szerelem emeli és meg-nemesíti a bűnöst is. Különös, hogy Grillparzernél Ottóra vonatkozólag hasonló szavak vannak, mint Katonánál, csak hogy nála ezek komolyan vannak mondva, míg Katonánál mindez csak álnokság. Ottó ezt mondja Melindának: „Ottó oda maradt Merániában: más terme itt már általad Melinda...” Új embert alkottál belőlem. Ez a fontos gondolat megvan Grillparzernél is, csak hogy ott egészen keresztül van vive.

Bánk stílusa. Nem tudom egészen pontosan jellemezni. Hibáit könnyű kimondani: a darabosság, a nyelvtani hibákat, de egy sajátos varázsa van a nyelvnek, egy sajátságos ereje, amit úgy hiszem úgy lehetne talán legjobban kifejezni, hogy rendkívül gazdag, nem költői, metaforákban bővelkedő, Vörösmarty-féle kifejezésekben, hanem jellemző fordulatokban. Egy jelzővel, egy sajátságos kitétel, egy bizonyos fordulattal olyan jellemző tulajdonságokat állít elénk Katona, melyeket különben hosszú költői képekkel, a legszebb és legzengzetesebb kifejezésekkel sem lehet megérzékiteni. Nagyon messze elmarad szépsége a

Vörösmarty nyelve mögött pl. és mégis egy mondatba, egy kifejezésbe, néha egy jelzőbe mennyi költői erőt tud szorítani. Ezzel felülmúlja Vörösmarty gyönyörű kifejezéseit. Az olyan kifejezésekre célzok, aminő előfordul pl. a II. felvonásban: „Hogy Bánk leüljön a setét szövetség gyászasztalához, ahhoz nem csekélyebb, mint banki sértődés kívántatik.“ Vagy mikor Bánk Petúrnak, ki hóhérévá akar lenni királynéjának, egész felséggel azt mondja: „Megállj! — ezen haza- és felségárulót láncokba verjétek — parancsolom. Én a király személye, én — maga parancsol Endre a király!“ Minő erő és szépség van ebben, pedig nincs benne költőiség. Avagy, mikor aztán Petúr megtörik és nyakába borul Bánknak, Bánk ezt mondja: „Óh, Endre! győzedelmeskedj bár országokon; de ilyen győzedelmet, mint Bánk neked nyert most, nem nyersz soha!“ Itt nincs válogatott kifejezés és mégis minő méltóság és fenség van ezekben a szavakban. — Messze vezetne még Katona stílusának a jellemzése.

Katona drámáiban a magyar drámairodalom eléri magaslátát. Innen kezdve az út már csak lefelé visz és, bár talán kényelmesebbek lenn az utak, árnyékosabb völgyekben vagyunk, de kétségtelen, hogy itt, Katonánál magasabban vagyunk, mint a későbbi drámákban. Katona főérdeme, hogy ő a magyar nemzeti drámának a megalkotója. Drámáiban először magyar tárgyat látunk, a legmagyarabb tárgyat, az örök magyar tárgyat: a küzdelmet az idegen-

nel. Ezt látjuk Bánk hánban dramatizálva s ennél magyarabb tárgyat nem találhatott volna Katona. Másodszor drámáiban magyar jellemek vannak. Megvan főalakjaiban a magyar büszkeség, mely összefügg azzal, hogy a magyar faj a hegemoniát kezében tartó faj volt egy évezreden át ebben az országban, megvan bennük a fajszeretet, a hazaszeretet majdnem a szenvedélyesség fokán. Megvan az a bizonyos magyar indolencia, a szalmatűz; mind ezt megtalálhatjuk bennük és képzelhetünk e magyarabb jellemet, mint pl. Petúr bánt. De nemcsak a jellemek magyarok, hanem a felfogás is magyar. Az egész drámát megvilágítja mintegy a hazaszeretet, megnyilatkozik benne az erő, mely a hajtó erő a magyar literatúrában: a fajfenntartás gondolata. A fajfenntartás az, amely a hazaszeretetet inspirálja ebben a drámában.

Katona a magyar litteratúrára olyan korán vészett el, mint Petőfi. Katona 26 éves volt, midőn drámáját ebben az alakban megírta, melyben ma bírjuk, Petőfi 26 éves volt, midőn eltűnt a segesvári csatatéren. A Katona vesztése talán fájóbb. Egy lírikus 26 éves koráig többet adhat ki tehetségéből, mint egy drámaíró; mennyit várhattunk volna még Katonától, ha életben marad s ha megmarad ezen a pályán? Én azt gondolom, a következőt. Először Katona tanult volna Vörösmartytól nyelvig. Katona nyelve rendkívül drámai, de hiányzik belőle a símulékonyosság, mindaz, ami

Vörösmartyban fényes. Kétségtelen, hogy Vörösmarty nagy lelki forradalma, az, hogy ő egy új költői nyelvet adott nekünk, hatott volna Katonára is. Úgy képzelem, hogy Vörösmartytól eltanulta volna az új költői nyelvet, a romantikus költőktől pedig a színpadi technikát, melyet Vörösmarty a francia költőktől tanulhatott, akik sokkal erősebben tudták a színpadi hatásokat fokozni, mint az az iskola, melyből Katona származott. Úgy gondolom, hogy Katona mindinkább távolodott volna a ritterdrámától és a Shakespeare-féle iskolához mindinkább közeledett volna. Fájdalom, sajátos irodalmi körülményeink megfosztottak attól, hogy Katona műveinek azt a folytatását lássuk, melyet az imént rekonstruálni akartam.

XIX. Kisfaludy Károly.

Katona Józseffel egyidőben lépett fel Kisfaludy Károly. Kisfaludy azonban nagyon erősen különbözik Katonától. Kisfaludy a magyar vígjáték megteremtője, éppúgy, mint Katona a magyar nemzeti drámáé. Kisfaludy Károlynak igen nagy sikere volt, Katonának semmi. Tehetségük, jellemük is ellentétes volt. Katona zárkózott, irónikus, visszavonuló természet volt, volt benne valami kesernyés vonás; Kisfaludy ellenben expanzív természet volt, olyan, amit művésztermészetnek szokás nevezni: nagyon gyorsan meg tudta nyerni az

emberek szívét, rendkívül élénk volt, mindenkit magával ragadott; heves, amellett melankólikus természetű, de szeretetreméltósága, pazar hajlamai megnyerték az emberek szívét. Barátainak mindent megtett, sőt, többet, mint tehetett. Kissé tékozló volt s egyáltalán megvolt benne a bohémnek a szeretetreméltó könnyelműsége. Tehetségre nézve is nagyban különbözött a két költő. Katona drámai tehetség volt, amely tehetség abban rejlik, hogy az, aki meg van vele áldva, ki tudja fejezni, hogy az emberi lélekben hogyan fejlődnek az érzelmek, elhatározások s ezekből az elhatározásokból hogyan fejlődnek tettek. Kisfaludy Károly tehetsége általános irodalmi, azaz olyan, mely érzelmeket, gondolatokat szépen tud stilizálni, magas költői szférába tud emelni, de ilyen határozott drámai vonása az ő tehetségének nincsen. Nincsenek neki súlyos szavai; egy általános irodalmi zsargonban beszél. Katonánál gyakran az előttünk álló személynek az egész lelke összeszorul egy szóba s az ilyenek aztán sokkal mélyebben nyúlnak szívünkbe, mint a szép, zengzetes kifejezések. Kisfaludy Károly nyelvéből ez az erő hiányzik.

Kisfaludy három stílusa.

Kisfaludy Károlynak komoly drámáiban három stílusa van: az elsőre példa A Tatárok Magyarországon, a másodikra Kemény Simon,

a harmadikra Iréne. Mindegyik stílusra egy-egy példát akarok elemezni, hogy lássuk, hogyan fejlődött és miben vannak stílusának fősajátságai.

A Tatárok Magyarorszáiban. Tárgya a következő. Adva van egy szerelmi pár. A leány a magyarok táborában van, a fiatalember a tatárok fogságában. A leány neve Emelka, a férfié Elek. Most a következő akadályok fordulnak a szerelmi pár elé, ami természetes is, mert különben nem támadhatna ötfelvonásos dráma. Jellemző most Kisfaludy darabjára, hogy ezeket az akadályokat az ellenséges tatárok győzik le. Legyőzi ezeknek a nagylelkűsége. A szerelmi párt akadályozza egy kún ember, aki a tatárokhoz szegődött s aki Emelkát szereti, elősegíti azonban őket a tatár kán leánya, ki viszont Eleket szereti. Ebben a drámában több nagylelkűség fordul elő, mint Shakespeare összes műveiben. Minő nagylelkű, minő nemes ez a tatár leány, hogy szereti Eleket és végül mégis elvonul az édesapjával és örül annak, hogy Emelkát Elek karjaiban látja. De az apja is rendkívül nemes. Nem szabad elfelejtenünk, hogy tatár táborban vagyunk, de ezek a tatárok, akik itt előfordulnak, Kotzebue kortársai, kik előfizethettek volna az Aurórára. Itt nem harci verseny folyik, hanem ezek a tatárok versenyeznek egymással a nagylelkűségben. Nem tudom, kié az elsőség. A tatár kán, a nemeslelkű leánynak nemes apja, mikor a legnagyobb ellenség meg-

hal, magasztalja. Szabadon bocsátja a szerelmeseket. De természetesen, ha a tatárok ilyen nemesek, a magyarok dehogy maradnának el! Ilyen rendkívül nemes Elek is. Szereti Emelkát, a tatár kán elküldi a magyar táborba, ott maradhatna, és ő áll szavának, visszamegy, hiába minden. A magyar főúr, Bebek is első díjú nemes ember. Feláldozza életét a hazáért, mint Zrínyi. A tatár kán megizeni neki, hogy maradjon várában, ő lesz Magyarország helytartója, de ő lemond a dicsőségről, az életről, mindenről. És éppúgy, mint apja, kész meghalni a hazáért Emelka is. A darab végén ez a nagylelkűség mintegy összegezve van. „Bebek: Légy boldog tatár! Emelka! Elek! Áldásom reátok. Dicsőség, békesség hazámnak. — Kán: Tatárok! ide nézzetek, így hal meg a magyar, így hal meg az igaz bajnok!“ Ez az első stílus lélektani elmélyedés nélkül, inkább bizonyos szentimentális cselekvény hazafias célzattal. Önkénytelenül összevetjük Bánk bánnal ezt a drámát, mint amely ugyanebben az időben készült el. Egy példát hozok fel, hogy láthassák, mi a nagy drámaíró és egy csupán színpadi hatásért író. A Tatárok Magyarországon így kezdődik: „Emelka az ablaknál: Mely szépen nyugszik ott le a nap! Engem nem kecsegtet; a természet édes képe, kihalt már mellemből, stb.“ Eszünkbe jut, hogy a királyné is kinéz az ablakon és nézi a naplenyugtát. (Bánk bánban.) „Vitézi módra mész le szép nap... stb. Minő jellemzők ezek a szavak, ha meggondol-

juk, hogy a királyné ezeket mikor mondja s
 minő természetes, hogy éppen így beszél! A
 gőgös királynét mintegy megérinti a halál
 szellője. A második drámai stílus Kemény
 Simonban mutatkozik legjellemzőbben. Ez
 voltaképp nem eredeti dráma, hanem történeti
 tablók sorozata. „Kemény Simon. Eredeti ha-
 zai dráma két felvonásban. Először adatott
 Pest városa színházában 1820. május 3.“ Való-
 ban dráma? Nem. Valóban eredeti? Nem. Való-
 ban két felvonásban? Nem. Nem eredeti
 dráma, hanem átdolgozása Bolyai Kemény
 Simon c. drámájának. Ezt kissé különös módon
 maga Kisfaludy is bevallotta, de nem itt, a
 Kemény Simon kiadásában, hanem az Irene
 kiadásában. Irene előszavában ezt mondja:
 „Ezt a tárgyat, valamint Kemény Simont, már
 előttem egy lelkes hazafi kidolgozta. Én nem
 vetélkedek, hanem egyedül az előadás végett,
 a nemzeti színjáték javára újra ezen formába
 önteni hasznosnak ítélttem.“ Ez jól illik Ire-
 nere, azonban Kemény Simonra kevésbbé, mert
 ez a dráma nagyon is ragaszkodik Bolyai
 drámájához. Van azonban Bolyai és Kisfaludy
 drámája közt egy erős különbség az utóbbi
 javára. Bolyainál Kemény Simon azt, hogy
 feláldozza magát, el is mondja Hunyadi János-
 nak, aki az ajánlatot elfogadja. Kisfaludynál
 nem mondja ezt el Kemény Hunyadinak s ez
 így sokkal természetesebb, mert hiszen, ha el-
 mondja, akkor mintegy kötelessége Hunyadi-
 nak el nem fogadni. Egy Kemény Simon-drá-

mában, bárki ír ilyen drámát, két nagy jelenettel kell megküzdenie a költőnek. Az első ilyen jelenet, melyben Kemény Simon elhatározza magát, a második, mikor búcsúzik családjától, rokonaitól, barátaitól. Itt van a dráma két nagy főjelenete. Ez a tárgy magától ebben a két jelenetben csúcsosodik ki. Hogyan küzdött meg ezzel a két jelenettel Kisfaludy Károly? Jól. Kemény Simonnak az elhatározásánál meg kell gondolnunk, hogy mi bírhatja őt mégis erre a nagy elhatározásra, miféle pszichológiai rúgók működnek ebben az emberben, mikor önként nekimegy a halálnak. Kisfaludy szerint — és ezek valóban megmagyarázzák Kemény nagy elhatározását, — a következők. Kemény tudja, hogy közte és Hunyadi közt nagy a hasonlóság, annyira, hogy igen gyakran felcserélik őket. A másik indító oka elhatározásának, hogy nagy a veszedelem; ha a török győz, akkor Magyarországnak vége. Kemény Simon továbbá úgy van rajzolva, mint igen lelkes ember és nemcsak a lelkesedés működik benne, hanem a hála is: Hunyadi egyszer megmentette az életét. Most ő csak visszafizeti régi adósságát Hunyadi Jánosnak. Azonban igen ügyesen retardáló motívumokat is alkalmazott Kisfaludy. Ezek arra bírhatnák őt, hogy ne áldozza fel magát. Ilyen, hogy van felesége és fia. Itt igen szép vonás van Kisfaludynál. Az apa megtudja fia elhatározását. A fiú búcsúzik apjától. Ekkor az öreg Kemény miután

belenyugodott, hogy elveszítse fiát, így szól: „Úgy tetszik sisakját beljebb hordozza Hunyadi. Igazítja reszkető kezekkel.“ Ez igen szép vonás. Az apa maga segíti elő fia halálát azáltal, hogy fokozza a hasonlóságot, tudva persze, hogy fia a hazáért hal meg. Hanem mit látunk Bolyai Farkasnál?! „Öreg Kemény: Úgy tetszik siskát egy kissé beljebb szokta tenni Hunyadi. Igazítja reszkető kezekkel.“ Ezt a helyet tehát Kisfaludy csak egy kevésbé átstilizálta. Igen szép a búcsújelenet is Kisfaludy Károlynál, mert úgy van előadva, hogy Kemény Simonban rendkívül nagy lelkesedés van, mintegy a halál enthusiasmus működik benne. Kisfaludy Károly igen büszke volt ezen darabjára és igen büszke volt arra, hogy az első előadás alkalmával egy bajuszos kecskeméti ember ült mellette, aki sokat sírt és haragudott a szerzőre, hogy olyan sokat kell sírni a darabban. Bizony, ha ez a kecskeméti ember meglátta volna nagy földijének, Katonának a drámáját, bizonyára kevesebb alkalma lett volna sírni, de akkor a szentimentalizmus hatott a közönségre. Ami ebben a drámában még a régi Kisfaludy Károlyra emlékeztet, az az irodalmi zsargon, melyben a személyek beszélnek, tisztán az a kissé fellengzős irodalmi nyelv, melyet a múlt század tizes és huszas éveiben találunk a folyóiratokban.

Midőn Kemény búcsúzik s egyszerre könynyek tódulnak a szemébe s ekkor hangzik el ez a szerencsétlen mondása: „Az örökkévaló-

ságból még ezen harmatot!“ Természetesen a hazafiság itt is a főtrendencia. „Simon: Hazám! Ha tettem által újra felvirágozsz, nyujtsd gyümölcsödöt a buzgó maradéknak, hogy lássa és érezze, mit ér a haza... Szebben nem lehet a porból kifejtőzni. Hunyadi él és vele Magyarország!“

A harmadik modor Kisfaludy legtökéletesebb modora: a pszichológiailag fejlesztett dráma. Példa: Irene. 1821-ben, abban az évben, melyben Bánk bán megjelent, adták elő Székesfehérváron Irenet. Bánk bán előadását nem engedték meg, míg Irenet nem tiltotta el a cenzúra. Pedig ebben a drámában is megölnék a darab végén egy királynét, mégpedig megölik a nép kívánságára, valamint a magyar nemzeti lelkesedés áldozata Gertrud is. Igaz, hogy ez török dolog. Ireneben olyan tárgyat választott Kisfaludy Károly, melyet előtte Bolyai is tárgyalt és követte is sok tekintetben Bolyait, de lényeges dolgokban többször igen szerencsésen el is tért tőle. Van egy fontos motívum, melyben Kisfaludy különbözik Bolyaitól. Bolyainál Irene s Mohamed szenvedélyesen szeretik egymást és Mohamed mégis megöli Irenet, Kisfaludynál azonban komplikált lélektani motívumok működnek, melyek teljesen megmagyarázzák azt, hogy Mohamed megöli Irenet. Van azonban több hely, melyet Kisfaludy Károly majdnem szó szerint átvett Bolyaitól. Érdekes volna kimutatni pontosan, hogy milyen helyeket vett

itt át Kisfaludy Bolyaitól. Kisfaludy drámájának a főmotívumai a következők. Irene Konstantinápoly bevétele alkalmával a szultánhoz került s azóta mindig csak őreá gondol és a hadsereget elhanyagolja, ami miatt nagy az elégedetlenség. Egy basa meg egy bég a szultán palotájában beszél erről. „Ő kinek keskeny volt a világ, búsongva most egy gyenge lánynak tekintetét lesi.“ A görög lánynak, Irenenek azonban különös szándéka van. Erről a szándékról maga nyilatkozik Mohamednek: „Óh engedj áldást tenyészni elnyert országunkra és én, egy gyenge virág, forró kebleden örömmel hervadok.“ A görögök érdekében való hervadás a drámának a tárgya. Mohamed lemond a harci dicsőségről, úgy gondolja, örökre. Azt mondja: „Inkább boldog, mint halhatatlan leszek.“ Később még szebb szavakkal, talán a legszebb szavakkal, melyek ebben a drámában előfordulnak, szól erről: „Véres játék a föld bírása, tűnő árnyék, csalóka fény; a szerelem csak maga éltünk csillaga...“ Azonban hiába beszél így, csakhamar visszatér „az izzó pályára“. Alkalma van meglesni, hogy Irene, a görög leány, kiért mindent feláldozott, hatalmat, dicsőséget, jóvót: mást szeret, meglesi, mikor Irene egy görög ifjúval, Leóval beszél, ki neki vőlegénye volt. Irene akkor elmondja Leónak, hogy ő csak azért van a szultánnál, hogy szolgálatot tehessen hazájának, de azért nem a szultánt, hanem egyedül őt szereti. Mohamed ezeket

hallván, halálra szánja Irenet. A hadsereg elé vezeti és megöli. „Feláldozlak! Fogadj még egyszer harcok Istene!“ Miért öli meg Mohamed Irenet? Itt van a darab főnehézsége. Aki valami Irene-drámát ír, kell, hogy megmagyarázza, érthetővé tegye, hogy a szultán, aki szereti Irenet, ki mindent feláldozott érte, mégis megöli Irenet. Mi magyarázza ezt az óriási változást? És itt mellékesen említem, hogy ez egy pont, ahol nem tudom követni azt a férfiút, akit nagy hálával mesteremnek vallok, Gyulai Pált. Gyulai és az ő egész iskolája, sőt ellenfelei is egy drámánál mindig azt a kérdést vetik fel, hogyan van a tragikum fejlesztve. Én, megvallom, a tragikumot nem tartom főkritériumnak, hanem inkább a következőt. A drámának van egy lényeges scénája, melyben a drámának az ellentétei legerősebben mutatkoznak s az a főkérdés, hogy van ez a jelenet lélektanilag előkészítve. Hogy van, ez Kisfaludynál motiválva, hogy a szultán megöli Irenet? Mohamed nagyon szereti a görög leányt s egyszerre észreveszi, hogy az megcsalja őt vagy legalább, hogy mást szeret. A büszke szultán meg van sértve szerelmében. Ez az első magyarázó motívum. A második a dicsőség szeretete. Mohamed katonák közt nevedett, mint katona nagy hírt vívott ki magának, apja, nagyapja, minden rokona mint hadvezérek tündek ki; nevelése is katonai volt. Alig ismerhet más dicsőséget, mint katonait. Természetes, hogy ezt szomjazza és a hadi di-

csőség forгатaga elragadja őt. A harmadik motívum a féltékenység. Én lemondok, mondja a szultán, de más se bírja, kit én nem bírhatok. Ez a három motívum működik közre, mikor elhatározza, hogy Irenet megöli. Van azután még egy negyedik motívum is, melynek alkalmazása rendkívül sikerült Kisfaludynál. Bolyainál és az alapul szolgáló novellában úgy van, hogy a nép követeli Irene halálát. Kisfaludy is alkalmazta ezt a motívumot, de aztán ismét elejtette. A szultán elhatározza, hogy Irene meghal, azonban jelentik neki, hogy a hadsereg is követeli Irene halálát. Ez arra bírja őt, hogy a leányt a sereg elé vezesse lefátyolozva és így szóljon: „Én uratok, védelmezem őt s ezen testen keresztül jöhettek vérehez.“ Felemeli Irene fátyolát. A leány szépsége mindenkit lefegyverez, senki sem meri bántani. Ekkor Mohamed: „A szépség győz... Én önként lemondok hölgyemről és a szerelem láncait örökre elszakasztom.“ Megöli Irenet. Nem enged a nép kívánságának, hanem megöli Irenet ő a hatalmas úr, mert neki úgy tetszik, mert ő maga rendelkezik rabszolgája életével. E főcselekvény mellett két mellékcselekvény folyik. Mind a kettő Irene ellen irányul. Zagán basa, aki voltaképp nem is Irenet akarja elsősorban megrontani, hanem Halit, Irene védőjét, a görög nép pártfogóját, elhiteti a szultánnal, hogy Hali a görögökhöz szit és erre a szultán Halit száműzetésbe küldi. Ugyancsak ez a Zagán elhatározza, hogy Irene

ellen felléptet egy más hölgyet, Fatimet, hogy ez foglalja el Irene helyét. Ez a terve nem sikerül, a szultán hű marad Irenehez. Ez a két intrika teszi lehetővé, hogy a cselekvény öt felvonásra terjedjen. Kisfaludy Károlynak kedvenc motívuma: a nagylelkűség itt is szerepel. Mindenekelőtt a nagylelkűség mintaképe maga Irene, ki így beszél: „Mohamed, vedd tehát az áldozatot s ha tettem által kedves hazám ügyén segíthetek édes megnyugvás a célnál jutalmaz.“ A nagylelkűség megvan Leóban is, ki midőn hallja, hogy menyasszonya a hazáért feláldozta magát, így szól: „Ha ezreket te boldogíthatsz, méltán szenvedjen egy s az én leszek.“ Ő is feláldozza magát. Mikor Irene búcsúzik Mohamedtől, nemzetét a szultán nagylelkűségébe ajánlja.

Irenere nemcsak Bolyai hatott, hanem Voltaire is, kinek van egy török tárgyú drámája: Zaire, melyet Péczeli fordított magyarra. Azóta többen is fordították. Ez volta-kép Othello-utánzat és így Kisfaludy drámájának a szálai egészen Shakespeareig vezetnek vissza, ámbár nem közvetlenül. Irene nyelvére nézve nemcsak Kisfaludy Károlynak legtökéletesebb drámája, hanem a magyar irodalomnak legsikerültebb drámái közül való nyelvi szempontból, egész Vörösmarty fellépéig. Minő alak maga Irene tragikus szempontból? Irene tragikus alak, de túlságosan passzív. Tragikus azért, mert lelkében rendkívül nagy küzdelem folyik a szerelem meg

a hazaszeretet közt, míg győz benne a hazaszeretet. Ez a küzdelem megindítóan tragikus. Ez a küzdelem azonban nem jut eléggé érvényre, azaz a tragikus konfliktus, melynek a magva megvan az ő lelkében, nem fejlődik ki eléggé. Elmondja, hogy feláldozza magát, de többet, mint ezt az áldozatot tőle nem látunk, nem látjuk a küzdelem erejét, dúlását az ő lelkében. Feláldozza magát tényleg, amint mondja: „Mint gyenge virág a szultán kebelén örömmel hervad.“ De úgy, mint a virágban nincs ellenállás, benne sincs, azaz nem látjuk azt, hogy milyen erős benne a szerelem s hogyan küzd a szabadságvágy benne a hazafiság ellen. A küzdelmet jelzi Kisfaludy Károly, de nem mutatja be. Ennek következtében valami bágyadtság ömlik el Irene alakján s minthogy ő a tragédia hőse, az egész tragédián.

Futó pillantást akarok vetni Kisfaludy Károly összes komoly drámáira és be akarom osztani, hogy minő típusoknak felelnek meg. Első drámája, mely legtökéletesebb a hazafias dráma fájában, amely már közeledik a pszichológiai drámához: az Ilka. „Ilka vagy Nándorfehérvár bevétele.“ 1819. Ebbe a drámába Kisfaludy olyan motívumokat vett fel, aminőket a Tatárok Magyarországon című drámában találtunk. Mintegy utánozta magát, de kissé transzponálta a cselekvényt. Itt is látunk egy szerelmes párt, a leány az

ellenséges várban, a férfi pedig a magyarok táborában van. A görögöknél van Ilka, a magyar várban Gyula. Hogyan végződik ez a dráma? Itt felel a drámaíró helyett a monda. Van egy történeti adat, hogy Belgrád várát egy fogoly magyar leány gyújtotta fel, minek következtében a magyarok elfoglalhatták a várat. Ezt az adatot dramatizálta Kisfaludy Károly. Ilka, ki fogva van Belgrádban, elmenekül Niketas kezéből és felgyújtja a várat. Úgy, mint a Tatároknál, itt is vannak akadályok a szerelmes pár előtt. Ilyen az, hogy a leányt más is szereti, Niketas, azonkívül a leány fogságban van. A drámának a tendenciájáról felvilágosít Ilkának egy pár szava, melyet Niketasnak mond, mikor a görög vezér fenyegeti, hogy, ha szerelmét nem viszonzozza, börtönbe veti. „Itt is, mint egy szabad magyar halok meg. S ha dicső királyom s nemzetem sírom felett diadalmaskodnak, megérzi azt hidegült hamvam...” Ilka a lelkes magyar honleány típusa, mely az akkori drámákban vissza-visszatér. Talán a legszebb a darabban az a rövid felelet, melyet Ilka ad, mikor a magyar táborba érkezik övéihez és a király előtt. Nem szabad elfelejtenünk, hogy 1073-ban vagyunk és a király Salamon. A királynak, aki őt nem ismeri, Ilka ezt feleli: „Ilka az én nevem, Magyarország honom, egy bajnok kedvesem, királyom kegyelme és hazám szeretete minden értékem s legszebb dicsőségem.”

A következő dráma Stibor vajda. Ez a lélektani műfajba tartozik már, de ebben a típusban a leggyengébb darab. Meséje mondán alapul, melyet Kisfaludy Károly egy bécsi történeti zsebkönyvben olvasott, melyek egyáltalában igen gazdag forrásai voltak a magyar költészetnek. Ebben a mondában, Beckó várának a mondájában, mely Stiborról is szól, három vonást talált Kisfaludy és ezekből építette fel tragédiáját. Beckó, Stibor vajdának a bolondja egyszer, amint egy meredek hegyet lát, azt mondja urának, hogy oda kellene egy várat építeni, ő majd oda fogja a várat építeni. Stibor ki akarván mutatni, hogy minő nagy úr, megvalósítja a bolond gondolatot. Egy év múlva vár épül. Stibor vajdának kegyetlen felesége volt, még kegyetlenebb, mint ő. Ez egyszer egy jobbágyot, aki megsértette valamely vadászebét, száz botbüntetésre ítelt, de türelmetlen lett a botbüntetés alatt és kiadta a parancsot, hogy inkább taszítsák le a szikláról. Ez meg is történt. Mielőtt letaszították, a szegény jobbágy megjövendölte, hogy követni fogja a vár ura. Valóban követte. Stibor egyszer elaludt a kertjében s ekkor egy kígyó kimarta szemét; egyszer aztán arról a szikláról, melyre várat épített s amelyről a szegény jobbágyot letaszították, lezuhant. Ezek az adatok voltak Kisfaludy előtt. Mindenki, akinek fogalma van a drámáról, láthatja, hogy ez még nem ad anyagot drámára, valami

lényegessel meg kell toldani. Ezt meg is tette Kisfaludy, megtoldotta egy szerelmi történettel, melyben szerepel Stibor vajda fia, Rajnáld és egy parasztleány, Gunda, ki annak a leánya, akit Stibor felesége olyan kegyetlenül letaszított a vár fokáról. A nagy jelenet most, mely szerint a drámaírónak az egész drámát készíteni kell, a következő. Az apa és a fiú találkozni fognak, a fiú meg fogja apjának vallani, hogy szereti a jobbágyleányt, mire az apa határtalan dühre gerjed. Mi fog ezután történni? A pszichológiai probléma az apa és fiú közti viszonyban van. Lehetséges azonban még a drámát másfelé hajlítani, úgy fogni fel, hogy nem az apa és a fiú összeütközése a fő, hanem egy konfliktus annak a parasztleánynak a lelkében, ki szereti Rajnáldot, de nem tudja, hogy Stibornak a fia. Hát ha majd megtudja, hogy kedvese annak a fia, aki megölette édesatyját! Ekkor a dráma bele van helyezve annak a fiatal leánynak a lelkébe. Ezt azonban nem tette Kisfaludy Károly. Ezt az utóbbi drámát elejtette, mert ez nagyon is pszichológiai lett volna, kevés lett volna benne a külső érdek. Kisfaludy egészen az apa és fiú közti viszonyra alapította a drámai konfliktust és e részben Schiller drámája: Ármány és Szerlem volt előtte. Rajmund valóságos Schiller-féle alak. Schiller az idealizmus költője és alakjaiban is megvan az a nemes humanitárius érzés, melynél fogva a legrajongóbb

költő a világirodalomban éppen Schiller. Rajmund Schillernek a Ferdinándja, Gunda pedig Lujza. Az apa és fiú közti jelenet aztán megtörténik; az apa zivatar alkalmával véletlenségből abba a kunyhóba téved, melyben Gunda lakik édesanyjával. Ekkor épp náluk van Rajmund és most az apa és a fiú egymás ellen fordul. A jelenet olyan, mint az Ármány és Szerelemben az a nagy jelenet, mikor Ferdinándot az apja Lujzánál találja s megkérdezi Lujzát, hogy mennyit jövedelmez neki ez a szerelmi viszony. A leány azt feleli: Nem értem. Ez a vonás itt is megvan. Stibor elfogatja fiát, Gundára és édesanyjára pedig ráégeti a házat s azok ott elégnék. Látjuk, amint a tűz tovább és tovább terjed, recsegve leomlanak a gerendák és végül az egész ház összeomlik. Ebben a nagy jelenetben az apa és fiú közt van egy különös incidens. Nemcsak Gunda van ott a találkozásnál, hanem az ő testvére is, aki tudja, hogy Stibor ölette meg apját. Stibor vajda most meg akar vívni ezzel a legénnyel. A hatalmas vajda egy parasztfiúval! Ebben semmi valószínűség sincs. Azonban — és ez egy kiváló szép vonás s megvan benne a nagylelkűség, Kisfaludynak egy kedvenc erénye — a parasztfiú most azt mondja: Én, uram, veled nem fogok most megvívni, mert te az én vendégem vagy. Milyen ferde felfogás: a zsarnok idejön, mindjárt ráégeti a házat a családra és a parasztleányt őt vendégének tekinti! Szép,

de túlságosan ideális vonás. Úgy, mint Schiller drámájában, itt is bizonyos demokratikus tendenciát találunk, mely a zsarnokság, gazdagság és hatalommal való visszaélés ellen fordul, mely a szegényeket akarja pártolni. Én ebben nem látok valami tendenciát a jobbagyság ellen. Kisfaludy Károly itt nem előzője Kossuth Lajosnak; ő nem előző volt, hanem követő. Itt is nem prófétája Kossuth reformjainak, hanem elkésett utánzója a Schiller-féle iránynak. A dráma dedikációjában ezt olvassuk: „...komor színekkel festi egy setétebb időnek gyász állapotját, melyben a szegénység lenyomva ércigában szenvedett s az emberszámból ki volt törülve. Mi szebb időben élünk most...” Ebből látható, hogy ő nem akarja egyenesen megtámadni a jobbagyságot, de mégis érezhető, hogy az intézményt rosszalja. Dikciójára nézve ez a dráma a gyengébb drámák közül való, nincs valódi erő benne. Érdekes alakja a darabnak Beckó. Ez a bolond Shakespeare-utánzat. Shakespeare-nek legszellemesebb, legmélyebb költészettel megalkotott alakjai közé tartozik Learnek a bolondja. Shakespeare idejében a bolond a színpadi rekvizitákhoz tartozott, azaz a felvonások közt egy bohóc lépett elő s mindenféle buta tréfákkal mulattatta a közönséget. Shakespeare ezt a bohócot felhasználta, de belevitte magába a drámába és a cselekvés egyik személyévé tette. Mégpedig

minő személyévé! Van-e a költészetben fen-
 ségebb jelenet, mint midőn Lear, a valóság-
 gos őrült és az ő bolondja, a színleg őrült
 mintegy őrjöngő viharban együtt vannak,
 keseregnek az emberiség sorsán, panaszkod-
 nak az emberi gonoszságon. Ezt a bolondot
 utánozta Kisfaludy Károly, de az ő bolondja
 valóságos bolond, nem shakespearei bolond.
 Ez bolond dolgokat mond, mert mulattatni
 akarja urát és azokat, akik hallgatják, de
 nincs benne az, ami Shakespeare bolondját
 olyan vonzóvá teszi: a mély humor. Shake-
 speare bolondja mennyire együtt érez urával,
 a személyekkel: a humor mintaképe! Kis-
 faludynál Stibor bolondja csak tréfál. Pedig
 a humor nem közönséges tréfa, hanem olyan
 tréfa, mely a szív mélyéből jön, mely mögött
 komoly, talán szomorú érzés is lappang, mely
 szomorú érzés azonban mintegy megresteli
 magát és a tréfa alakjában jelenik meg. Mi-
 kor a parasztfiú, mint említettem, meg akarja
 ölni nagy ellenségét, Stibor vajdát, Tell jut
 az eszünkbe. Az ő monológja, mintha Tell-
 utánzat volna. Igaz, hogy ez a parasztfiú
 olyan Tell, aki nem lövi le az almát. Demeter,
 Gunda testvére is elhatározza, hogy megöli
 a zsarnokot. Így kezdi monológját: „Vess hát
 számot magaddal, nem dühödöl többé...”
 Mindenkinek, aki a Schiller világhírű drá-
 máját olvasta, eszébe jut Tellnek a híres
 monológja, mikor Gesslert várja.

Harmadik dráma Szécsi Mária. Voltakép vígjátéki tárgy. A legtöbb újabb költő, aki erről a tárgyról elmélkedett, legalább elméletileg bevallja, hogy vígjátéki tárgy, ha az ő művük nincs is éppen vígjátéki felfogással írva. Vígjátéki tárgy, mert ellentétet látunk benne, ami pedig a komikumnak egyik eleme. Egy nőt látunk, aki női hivatásával ellentétben egy várnak a kapitánya. Természetes, hogy felsül. Ez a felsülés vígjátéki tárgyra mutat, azonban talán az előforduló személyeknek nagy rangja okozta, hogy ezt az eseményt mégis komolyan tárgyalják. Szécsi Mária drámájában az ismert elbeszélésből, az eposzból a következő két elemet vette át Kisfaludy Károly. Wesselényi megjelenik Murány várában mint követ. Ez megvan minden ilyen tárgyú drámában, eposzban; igen szerencsés motívum. Wesselényit elfogják és igen kegyetlen próbára teszik. A hóhér véres ruhában megjelenik, Wesselényit feloldozzák és a törzsokhöz vezetik, a hóhér ráemeli pallosát. Wesselényi elkiáltja magát: Mária légy boldog, Istenem fogadd el lelkemet! Fejét lehajtja. Ebben a percben belép Mária. Megállj, mondja a bakónak. Wesselényi élj hazádnak, élj szerető hölgyednek! A dráma fő-tendenciája szintén a hazafiság. A darab végén ezt mondja Mária: Vedd tehát által ezen várat, mely ezentúl egyedül a haza javára legyen szentelve. A darab nyelve nagyon elvont.

Kisfaludy Károly legvonzóbb darabjai közé tartozik a Barátság és nagylelkűség. Amit Kisfaludy annyira szeretett, a nagylelkűség itt a következőkép van bemutatva. Az egész egy dramatizált adoma. Mátyás királynak volt egy kedvenc embere, Janus Pannonius. Jaj annak, aki Mátyásnak kedvenc embere volt! Azt ő mind üldözéssel, halállal sujtotta. Így járt Janus Pannonius is, aki mint üldözött ember halt meg távol Mátyás udvarától, melynek fénye volt. Ez az előzmény. Mátyás aztán utazása alkalmával egy templomba tér be és ott megtudja, hogy Janus Pannonius ott van eltemetve. Egy remete szívesen fogadta Janus Pannoniust, ápolta és emlékét híven megőrzi. A király nem haragszik meg erre a remetére, sőt udvarához hívja és barátjának fogadja. Légy barátom, mondja neki, Janus téged örökül hagyott szívemnek!

Érdekes kísérlet Csák Máté. Ebből nem egészen két felvonás készült el. Ennek a nyelve Irene után a legjobb. Ezt kivéve, egyetlen drámában sem érte el Kisfaludy a nyelvnek, a drámai dikciónak ezt a tömörségét. Azt mondják, hogy ez lett volna Kisfaludy Károlynak drámai remeke. Meglehet, de ha olvassák ezt a drámát, figyeljenek a következőre. Nem széles az a dráma egy pszichológiai drámához képest? Nem nagyon sok tárgy van benne megérintve? Mintha ez a dráma nem annyira egy összetömörített pszichológiai dráma, hanem egy Shakespeare-

féle história volna, mely megint, mint az első drámái, egy történeti tablót ad elénk, de már nagyobb drámai erővel, mint előbb.

Kisfaludy mint vígjátékíró.

Kisfaludy Károly a magyar vígjáték megteremtője. Valódi eleme a vígjáték volt. Tragédiaköltő is, de a tragédia tehetségének idegen talaj, úgy látszik azért, mert nem volt valódi érzéke a nagy lelki érzelmeknek a pszichológiai megfigyelése iránt, ellenben nagy érzéke volt az erkölcsök, emberi ferdeségek megfigyelésére. Kisfaludy Károly Kotzebue vígjátékait vette mintául; Kotzebueból indul ki, de ahová ő megérkezik, az távolról sem Kotzebue, hanem más valami. Kotzebue a XIX. század első negyedének leghatásosabb és talán legléghább drámaírója volt. Nagy eredményeket nem lehet megmagyarázni nagy erények nélkül. Kotzebue-nak nagy erénye, hogy nagy volt az invenciója, rendkívül élénken tudott írni, nagy volt benne a színpadi ügyesség, mellyel meg tudta alakítani a cselekvényt, úgy, hogy a közönség tetszését egy-kétórás előadás alatt meg tudta nyerni. De léha volt, felületes; amit ő rajzol, az az embereknek csak a legfölje. Kisfaludy Károly egészen más természet volt; sokkal költőibb, sokkal mélyebb, volt benne — és ez egy lényeges különbség közte és

Kotzebue között — valami erkölcsi alap, mely Kotzebueból hiányzott. Ez a mély hazafiúi érzés. Kisfaludy Károly e részben nem is annyira Kotzebuehoz hasonlít, mint egy másik fiatal költőhöz, kivel Bécsben személyesen is megismerkedett, Körner Tivadarhoz, kinek élete Petőfi életéhez hasonlít. Vígjátékíró is volt s mint Kisfaludy, ő is sokkal poétikusabb Kotzebuenál.

Miben áll Kisfaludy Károlynak a komikuma? Minő elemek fordulnak elő vígjátékainak a komikumában? Mi az, amin nevetünk az ő vígjátékaiban? Négy komikus főelem van nála és ezeket aztán újból és újból kombinálja. Először ilyen elem a félreértés. Ez a legszokottabb vígjátéki motívum. Nincs bohózat és nem is lesz soha, melyben ne volna félreértés. A második komikus motívum a félrevezetés, a félreértetés, az átöltözködés. Valaki másnak mutatja be magát, mint aminő. Az átöltözködés azért történik, hogy valakit félrevezessen a vígjátéki személy. A harmadik eleme Kisfaludy komikumának, hogy megfigyeli az emberek komikus sajátosságait és ezeket aztán túlozza, torzítja. Például megvan valakinek az a sajátossága, ámbár különben komoly hatást tesz ránk, hogy gyakran használ idegen szavakat. Ez a vonás van megfigyelve és túlozva a Kérőkben, hol előfordul egy személy, kinek minden második szava latin, mégpedig olyan alkalommal is, ahol senki sem használ latin szavakat, ahol a

közvetlenség igen lényeges vonás — szerelmi vallomásaiban. Negyedik és leggazdagabb forrása minden vígjátéknak a jellembeli komikum. Ezt kevésbé használta Kisfaludy Károly. A jellemkomikum abban rejlik, hogy az illető személy lelkében van két sajátság, mely voltaképp nem fér meg egymással egy emberben, folyton küzd egymás ellen, de ez a küzdelem nem tragikus, hanem komikus, mert valami kisszerű ellentétet eredményez, nem pedig valami nagyszerű tragikus konfliktust. Pl. van egy vígjáték, hol egy iszákos ember fordul elő, aki amellet rendkívül fukar; a fukarság ellentmond az iszákosságnak s ez a két sajátsága folytonosan küzd egymással. A legszebb példája a jellemkomikumnak talán Molière Misanthrope-jában található. Ennek a cselekvénye XIV. Lajos túlfínom szalon-léggörében történik. Hősének van egy borzasztó nagy hibája, mely lehetetlenné teszi, hogy társaságban mozgolódjék, mely őt arra kárhoztatja, hogy elhagyja kedvesét és a magányba vonuljon. Ez a borzasztó sajátság, mely őt kizárja a műveltségből és minden emberi társaságból, az, hogy mindig igazat mond. Nem tud hazudni, nem tud udvariaskodni, ott, ahol az igazság nem kellemes. Jellemének ezen fontos sajátságánál fogva összeütközésbe kerül a külvilággal, igazmondása a finom szalon törvényeivel...

Kisfaludy Károly vígjátékainak két fő érdeme van. Az első az, ami eddig nem volt

meg egyetlen magyar vígjátékíróban sem, hogy magyar történetet visz a színpadra. A második, s ez még nagyobb érdem, hogy magyar jellemeket mutatott be. Ha Kisfaludy Károly vígjátékait olvasom, úgy érzem magam, mint valaki, aki a nagy költő révén megfigyelhet valamit, ami ma már veszendőben van, ami ma már ki is veszett. Petőfiben én azt látom, hogy a legnagyobb magyar költő feltüntette az Alföldet, az Alföld szépségeit, lakóit, erkölceit, mielőtt ez az Alföld voltaképp eltűnt volna, mielőtt átszelte volna a vasút, mielőtt a régi sok tekintetben hátrányos, de bizonyos költői zománccal bíró Alföld megszűnt volna, Petőfi még egyszer megörökítette költészetében. Így van ez Kisfaludy Károly vígjátékaiban. A magyar vidéki nemes életet, a magyar kúriának az életét az ő vígjátékaiban látjuk. 30—40 évvel később ez az élet már lényegesen megváltozott sokféle oknál fogva. Az ő vígjátékaiban még azt a boldog életet látjuk, amely a magyar vidéket jellemezte a múlt század 20-as, 30-as éveiben. Akkor még nem ment tönkre a vidéki nemesség, mely pedig a magyarság fenntartója volt sok száz éven át. Ennek a vidéki nemességnek az élete, még mielőtt megszűnt volna, van feltüntetve Kisfaludy vígjátékaiban. Azé a gentry nemességé, mely akkor még nem ment tönkre vagyoniilag; a nagy nemzetgazdászati átalakulások még nem történtek meg, melyek Magyarországon a kereskedést, ipart, közleke-

dést emelték, melyek az országot gazdagították, de amelyek nagy válságokat is idéztek elő s a vidéki nemességet sujtották. Ekkor még nem ismerték a nagy politikai válságokat, melyek az emberiség legnagyobb társadalmi válságaival függnek össze, a szociális kérdéseknek nagy problémája még nem zavarta az embereket. Még megvolt a régi, szép hit, melynek Kisfaludy minden drámájában, vígjátékában kifejezést tud adni, hogy a hazaszeretet minden bajt, mely az országban van, elhárít.

Kisfaludy Károly vígjátékai közül az első a Kérők, mely 1819-ben adatott elő. Ebben a vígjátékban előttünk van a régi magyar nemesi kúria, egy vidéki nemesnek a háza és kertje. A házban két leány van és egyszerre megjelenik a három kérő. A leányok közül, az egyik Máli, kissé, de nem nagyon szentimentális leány, csak annyiban, amennyire abban az időben divat volt szentimentálisnak lenni, de nem valóban németesen szentimentális leány. Tünődő természetű és Himfy szerelmeit olvassa. Ez a birtokosnak a leánya. Van azonban mellette egy másik leány is, Lidi s ez az a szellem, aki mozgatja a vígjáték kereteit, ki kezében tartja a vígjáték szálait. Ez már sokkal erélyesebb, ügyesebb, mint Máli, sőt ingerkedő és eszes, olyan tűzről pattant leány, mint Molière okos leányai, akik mindenkit kijátszanak, akit akarnak, csak egyet nem: ahhoz nőül mennek. Megjelenik, amint említettük, három kérő. Az első

igen furcsa legény, Szélházy. Már a neve is mutatja, hogy komikus alak. A külföldieskedő nemes mintaképe; francia szavakkal él, ahol csak lehet, minduntalan szójárása: „Ah, mely hátra vagyunk.“ Mindíg a külföldet bámulja, melyet azonban nem ismer; utazott külföldön, de, ami tanulságos, szép, nevezetes, azt nem tudta megfigyelni, csak a külsőségeket ismerte meg, főleg a hoteleket. A második kérő Perföldy, mint a neve is mutatja, fiskális, mégpedig igen pedáns fiskális, ki folyton deákos kifejezésekkel él, mint akkor éltek még az ügyvédek. Hogy mennyire alkalmazza ő a latin nyelvet, azt láthatjuk abban a jelenetben, melyben ő szerelmet vall kissé szegletes módon Lidinek. „Optime! ily dolgokban sok dubium fordul elő; azért jókor praemoneálok a kisasszonyt, nehogy egyik pars megcsalódjék...“ A harmadik kérő Károly. Ebben van valami a költőből. Fiatal, büszke, ábrándos, költői hajlamú ember, ki költeményeket is ír. Valaki azt mondja róla, hogy „a levegőben keres magának feleséget és verseket firkál“. De nemcsak a levegőben keres magának.

A három kérővel Lidi, az ügyes leány bánik el. Szélházyt, a külföldieskedő bárót egyszerűen felülteti, megcsalja, kijátssza. Perföldyt egy kissé megtréfálja, de aztán önmagának választja ki. Károlyt pedig, ki neki testvére, Málinak szánta, aki szereti is a fiatalembert. A darabban konfliktus van, de ez a konfliktus nem nehéz konfliktus, könnyű megoldani. Lidi

a három kérővel úgy bánik el, hogy először is Szélházyval elhiteti, hogy ő, Lidi a ház leánya. Szélházy ezt elhiszi neki, a végén pedig megtudja, hogy a gazdag leány Máli. Ő tehát felsült, kinevetik. Perföldyvel is elhiteti ezt Lidi, de Perföldy, mikor tréfálódzott vele Lidi, némiképp megszerette és ámbár a végén megtudja, hogy Lidi és nem Máli, mégis elveszi. Károlynak, mint láttuk, Lidi egy ismert vígjátéki fogással megszerzi Málit. Málinak édesatyja, az öreg kapitány, olyan alak, aki gyakran előfordul a magyar vígjátékokban. Katona ember, nem ismeri az életet, azt akarja, hogy, amit ő óhajt, amit mintegy parancsol, az mindjárt meg is történjék. Amint megtudja, hogy az egyik kérő, Szélházy Lidit akarja, a másik pedig, Perföldy tényleg el is veszi, roppantul megharagszik. Ő ezt a két embert ide rendelte kérőknek s most ezek másképp viselkednek! Megparancsolja, hogy hozzák el Károlyt és így megoldja a csomót.

Második vígjátéka Kisfaludy Károlynak A pártütők. Ennek forrása Claurennek egy novellája. Clauren a XIX. század elején híres író volt, különösen, mint novellaíró még léháb, felületesebb, frivolabb, mint Kotzebue. A sekélyességnek örök példája marad a német literatúrában, mindamellett nagyon szerették. A pártütők tárgya nagyon könnyen definiálható: egy nagy félreértés és ami benne komikum, az a nagy félreértésből származik. Én azt hiszem, hogy ez a félreértés Németországban

nem kelthetett olyan kellemetlen mellékgondolatokat, mint nálunk, ahol még akkor, midőn Kisfaludy ezt a vígjátékot írta, megvolt a Martinovics-féle összeesküvés véres emléke. A félreértés t. i. azon alapul, hogy egy műkedvelő társaság Schiller Ármány és Szerelem című drámáját akarja előadni valakinek a nevenapjára. Az egyik szereplő levelet ír, mely az előadásra vonatkozik. A falusi bíró a kupaktanácsban elolvassa ezt a levelet, megijed, mert azt hiszi, hogy valami nagy összeesküvés van készülőben. Csakhamar elfogják a földesurat, a kereskedőt és az előadókat mind. Amint aztán ezek megjelennek a bírónál, kisül az egész félreértés. Ami ebben a darabban fontos, az az, hogy népies elemek fordulnak elő benne. A legjobb a falusi bírónak és a kupaktanácsnak a leírása, amint tanácskoznak, hogy mit is tegyenek az összeesküvők ellen. Olvassák a levelet. A levél alatt ez áll: M. M. Ki van aláírva? kérdezi a kántor. A nótárius referál: M. M. Öreg bíró: Már a neve se jó! Végül elhatározzák, hogy nagy támadást intéznek a kereskedő lakása ellen. Tényleg aztán meg is támadják a kereskedő lakását, elfogják őt és elviszik a bíró elé. Jó az öreg bírónak jellemzése. Amint felfedezi ezt az állítólagos összeesküvést, már látja képzeletében, amint majd ki fogják tüntetni, hogy ilyen veszedelmes mozgalmat kellő időben el tudott nyomni, hogy meg tudta menteni a király életét. A király, mondja az öreg bíró, ha meg-

hallja, hogy milyen veszedelemben forgott, majd magához hivat engem. „Én bagó süvegemben, rókaprémés mentemben és egy veres, aranycsikos puruszliban előtte megjelenek, bátran megállok.“ Gyermekes hiúságában elképze-
 minő szép ruhában fog a király előtt állni. A Pártütőkben előfordul a színháznak a dicsőítése is. Hajnalfi, a dráma főalakja, egy meggazdagodott kereskedő, (az ember azt gondolná, hogy ez az első névmagyarosítás Magyarországon) a színházról kezd beszélni, mert Kisfaludy mindig hazafias eszméket vegyített darabjaiba. A Kérőkben a végén azt mondják: „Vegyétek egymást és éljete a haza javára, díszére dicsőségére!“ Itt is a hazaszere-
 tet kissé furcsán ugyan és erőszakolva megjelenik. A Pártütőkben egy nagy nemzeti ügy van tárgyalva: a magyar színház ügye. Hajnalfi olvassa az újságban, hogy a nemzeti színjátszó társaságok terjednek. Erre örömében felkiált: „A szív lángol és szemem vígan nézi a jövődőség idomjait, már bátran merem kiáltani: Előmegyünk!“ Van ebben a darabban ugyancsak a magyar közönség magatartásáról egy pár sor, melyben, mintha Kisfaludy nála sokkal zseniálisabb vetélytársát akarná jellemezni. A bíró, mikor magyarázzák neki, hogy nem összeesküvést akartak csinálni, hanem Schillernek egy darabját akarták előadni, ezt feleli: „Schiller? ezt a nevet nem ismerem.“ „Nem, felel az egyik személy, mert nálunk ily fenséges elme ki nem fejlődhetik, már zsengei-

ben letiporja a komor élet és a honi nyelvét már nem kedvelő elődeinknek foganatlansága; ilyen ember nem teremhet — nem is kellő, mert érdemét méltányolni nem tudjuk.“ Nem illik ez mind Katonára? Amiben ez a Pártütők különbözik az utóbbi vígjátékoktól az, hogy itt még nagyobb félreértések fordulnak elő, úgy, hogy a darab egészen bohózati jelleget ölt.

A Csalódások legjobb vígjátéka, mint mondják, Kisfaludy Károlynak. Elsősorban tehát ebből a művéből lehet Kisfaludyt megítélni. A Csalódások — és ez jellemző az irodalmi viszonyainkra — egy német nyelvű anthológiában jelent meg, Toldy Handbuchjában. Miben van a munka főértéme és melyek hiányai? Főjelessége abban áll, hogy igen élénken rajzolt alakokat állít elénk. Főhibája pedig az, hogy a félreértések fonala, melyen a cselekvést fúzi Kisfaludy, nagyon is hosszú. Kisfaludy ebben a vígjátékában a félreértések költője. Félreértés félreértésre! Amit valaki mond, azt meghallja más és félreérti, ami történik, azt látja valaki és félreérti. Mindíg meglátja vagy hallja valaki azt, ami neki nemvaló, aminek az előzményeit nem ismeri és így egymásután sok félreértés következik. Ha a személyek beszélnek egymással, szántszándékkal olyan általánosságban mozog a beszédjük, hogy könnyen félre lehet érteni. Ezek, a néha igen is erőszakos félreértések táplálják a darabot. Azt mondtam, hogy a félreértések költője ebben a darabban Kisfaludy Károly, de a da-

rab címe: Csalódások. A cím azonban nem mond ellent annak, amit definiáltunk, mert a félreértés és csalódás közt szoros kapcsolat van a félreértés az ok, a csalódás az okozat. A személyek félreértik egymást, ennek következtében csalódnak. A csalódás csak szubjektív kifejezése annak, amit a félreértés objektíve mond. Igen, csalódások vannak ebben a darabban és a személyek folyton így kiáltanak fel: Csalódás, csalódás! Lapozgatnak az élet nagy könyvében s abból csupa csalódást olvasnak ki, de — boldog halandók, — rájuk nézve ezek a csalódások többnyire kellemes csalódások. Hogyan vannak ezek a csalódások a vígjátékban technikailag kifejezve? Egy szerelmes pár, egy gróf és egy gazdag özvegy összevesz és a vidéken egy birtokon találkozik. Ezen a birtokon van egy jószágigazgató, Lombai, akinek különös gyengéje az, hogy nagyon szeret házasítani. Egy tervet sző; azt akarja, hogy fia vegye el a gazdag özvegyet, a gróf pedig egy rokonát, Lidit. Azonban csalatkozik, plánumai, mint mondja, felsülnek és egész másképp intézkedik a sors, mint ahogy ő óhajtott. Úgy intézkedik pedig, amint az illetők szíve kívánta. Ez a cselekvény. Vígjáték-technikai szempontból Kisfaludy Károly előtt a következő feladat volt. Két párt nem érti egymást, nagy a félreértés köztük, ezt a félreértést négy felvonáson keresztül fenn kellett tartani plauzibilis okokkal. Sikerült-e ez Kisfaludy Károlynak? Némikép, de nem egészen. Azok a félre-

értések, melyek következtében a felek összekülönböztek, melyek tehát fenntartják a félreértést, néha erőszakosak. Miféle alakok vannak itt előttünk és miféle félreértések? Az első pár a gróf és a gazdag özvegy: Lina és Elemir. Elemirről azt olvassuk a munkáról írt több magyarázásban, hogy ő teljesen konvencionális alak. És éppen ilyen a gazdag özvegy. Nincs bennük különös élet, nincsenek különös jellemvonások, csak azok, melyek egyáltalában megszoktak lenni ilyen színpadi alakokban: egy grófban és egy gazdag özvegyben, kik egymást szeretik. Ha a munkát olvassuk nem fogjuk aláírni ezt az általánosan elfogadott véleményt. Azt hiszem, hogy mind a két alak, a gróf is, meg a gazdag özvegy is, igen finom vonásokkal van rajzolva. Annyira finom vonásokkal, hogy Kisfaludy Károly itt az élet után dolgozott. Az egyik mintát, úgy gondolom ismerjük: gróf Elemir, ez maga Kisfaludy Károly. Úgy, mint Bessenyei filozófusa, ez a gróf is kissé ábrándos, magányt kedvelő és éppen azért idegenedett el a gazdag özvegytől, akit különben szeret, mert Lina nagyon szereti a zajos világot. Elemir azonban azt mondja, amint fellép: „Olvasva jó: Az igaz szerelem zajtalan, mint a valódi erkölcs. Bölcsen! Oh Lina! te csak a világot szereted. Mily szegény teremtvény az oly asszony, mely a kívánnattal egyszersmind tiszteletet nem képes ébreszteni. Oh, Lina, te zajos hódolatban leléd a tiszteltetést!” Egyik

tanítványom, Galamb Sándor úr, arról értesít, hogy Elemir itt Goethe W. Meister-jéből olvas. A gróf e mellett szkeptikus. Azt mondja, mikor Lombai neki valami szerelmes párról beszél, mely persze csak a Lombai képzeletében él. „Szeretik egymást? Vigyázzon az úr! Kétes örvény az emberi szív!” Lina előkelő gazdag özvegy, büszke, kissé kacér, igen kényes és hajlandó mindent rögtön kétségbe vonni. A végén aztán átváltozik ő is, megúnja a nagyvilági hajszát és azt mondja: „Őszintén szólva, óhajtom is már a csendet.” Pedig éppen ezért idegenedett el a gróf tőle, mert az is a csendet szerette. Így tehát azzal, hogy Lina lassan közeledik a gróf ízléséhez, elő van készítve a teljes kibékülés. Egy jelenetben Lina a tükörben nézi magát. Hogy mit gondol egy nő a tükör előtt, az mindig jellemző ránézve. Lina a tükör előtt ezt mondja: „Csalfa tükör! Nem hiszek benned, csak önszeretetemnek majma vagy.” Ez is jó vonás. Fáj neki, hogy elvált a gróftól s most már semmiben sem leli örömét, még a saját tükörképében sem. A gróf és a fiatal özvegy közt félreértések támadnak. Félreértés az, hogy némikép más a természetük, vagy inkább, hogy eltérő nyelven beszélnek. Lina, kiről azt mondták, hogy konvencionális alak, de igen finom vonások vannak benne, megmagyarázza, miért keresi mindig a zajos világot. Klastromban nevelkedett, később, midőn férjhezadt, akkor is mindig magányban volt, tehát már az ellentétnél fogva is egy ideig

a zajos életet kereste. Amint Lina látja, hogy a gróf elidegenedik tőle, fel akarja kelteni a féltékenységét. Jó gondolat, hogy a nő, aki fel akarja kelteni a férfi féltékenységét, amint látja, hogy ez nem sikerül, maga lesz féltékeny. Lina azt hiszi, hogy a gróf Lombai rokonát, Lidit szereti és kétségbe esik. „A gróf tőlem örökre elszakadt, én gyűlölöm őt úgy, mint ember nem gyűlöltetett... Vilma és megbetegszem.“ Tehát a gróf és kedvese közt igen nagy a félreértés, kezdenek egymástól elidegenedni. Ezt az elidegenedést aztán növeli más félreértés, túlságosan sok félreértés. Növeli mindekelőtt az, hogy az özvegy, mint láttuk, azt hiszi, hogy a gróf szereti Lidit; a gróf viszont azt hiszi, hogy Lina Eleket szereti, Lombainak a fiát. Mindkettőnek a lelkén erőt vesz ez a balhiedelem. Közreműködnek aztán még a következő félreértések. Lidi virágot tép Elek számára, ki őt szereti. Ezt valamikép észreveszik és ő zavarában azt mondja a grófnak, hogy ő a virágokat nem Elek számára tépte, hanem a gróf számára. Ez alkalmat ad arra a félreértésre, hogy Lidi szereti a grófot. A második félreértés az, hogy Lidi elővesz egy kést és az egyik fába egy E. betűt vág. A gróf és a többiek persze azt hiszik, hogy ez Elemérre vonatkozik és a gróf azt mondja Lidinek, hogy minden erdője rendelkezésére áll. A harmadik félreértés aztán az, hogy egy Tamás nevű kertész jelenti, hogy a gróf mindent megengedett Lidinek. Tehát a gróf pártolta Lidit. A negye-

dik körülmény, mely félreértésre ad alkalmat, hogy a felek találkoznak több ízben is. Így találkozik a gróf a fiatal özvegygel, amikor is a fiatal özvegy mellett van Elek, míg a gróf Lidivel van együtt, természetes, hogy kölcsönösen egy-egy szerelmes párnak nézik egymást, miután már egyéb körülmények is felébresztették ezt a hitet bennük. Féltekenyekké lesznek és a féltekenység igen hálás vígjátéki motívum. A féltekenység igen kapkodó, a kapkodás pedig igen könnyen komikussá válik. Ötödször még a következő körülmény növeli a félreértést. Elek elmondja a fiatal özvegynek, hogy ő szeret, de ezt olyan általános kifejezésekkel teszi, hogy Lina félreérti és azt hiszi, hogy ő róla van szó. Pedig Elek Lidire gondol. Végül a gróf búcsúzni akar az özvegytől és ez a búcsújelenet alkalmat ad, hogy megértsék egymást. Kiderülnek a félreértések és ők láthatják, hogy mind, amit eddig hittek, csalódás volt, kellemes csalódás. Én a mesének egy részét akartam elemezni, hogy láthassák, mennyire vannak itt a félreértések mintegy egymásra halmozva. A félreértéseknek ez a láncolata a darab technikai alapja.

Fontosabb a darab jellemzése. Említettem, hogy minő finom vonásokkal van jellemezve a gróf és az özvegy. Sokkal híresebb alakja a darabnak Mokány. Ez a vígjáték legérdekesebb, legjobban jellemzett, legtipikusabb, legmagyarabb alakja. Jószívű, parlagi magyar nemes ember. Jószívű, de olyan ember, aki nem

ismeri az illemszabályokat s ennek következtében finomabb társaságban mindig beleütközik valamibe, ha másba nem, hát az illemszabályokba. Az illetet nem ismeri, a cigányt, bort, vadászatot, azt igen. Ebben van az ő komikuma. Mokány alakja még ma is szerepel a Borsszem Jankóban, de azt hiszem, hogy nemcsak ott, mert azt gondolom, hogy ez alak örökké fog élni. Ámbár egészen megváltozott az ország képe Kisfaludy óta, Mokány meg fog maradni. Az Alföld megváltozott, amint Tompa mondta: „Óh alföld, elvész vadon, költészeted!“, azonban az ilyen alak, mint Mokány, talán mindig meg fog maradni; mindig lesz ilyen elmaradt vidéki típus, ki az előhaladt műveltséggel ellentétbe jön. Hogyan van ez a Mokány jellemezve Kisfaludy darabjában? Már, amint megjelenik, némikép magunk előtt látjuk az ő jellemét. Azt mondja, mikor találkozik Lombaival: „Engem úgyse, már a derekam is fáj a sok hajladozástól.“ Mokány komikumát emeli még az a körülmény, hogy meg akar nősülni. „Kedvem pattant házasodni, mint ő mondja, biz én nem is sokat turbékolok, nekem az asszony segédnek kell és nem sóhajtozónak.“ A komikum most abban van, hogy ő nem ismeri és könnyen félreismeri a világot, különösen a nőket. Találkozik a kényes özvegygel, kiről azt hiszi, hogy Lina társalkodónéja. „Ejnye, be helyes!“ szólítja meg mindjárt, „minő gömbölyű, eszem a szívét! szája olyan, mint a csutoraszopóka... Engem

ügyse, mentől tovább nézem, annál inkább szurdalja a szívemet... Csak süsd rám azt a két álomkergetőt, te tajték te!" Lina borzasztóan megsértődve mondja: „Mokány úr csalódik...” Mokány: „Ha te meg nem csalsz, nem értek én ahhoz. Halld, én földesúr vagyok, jószágom szebb magamnál, ha menyecském akarsz lenni, itt a kezem! csak rajta szaporán! csapj fel! jer!" Így beszél ő finom hölgygel. Persze neki a finom mulatság se kell; amint ilyenben résztvesz, mindjárt elszörnyűködve jön ki. „Pajtás! mondja, odabenn Bábel tornya készül, minden pár más nyelvet papol s a hazait némelyik csak úgy töri, mint a csorba kasza a szecskát.” Majd aztán: „Száras mulatság az: bort se láttam, pedig engem a herbaté föl nem melegít;...”

Mokány alakja emlékeztet Bessenyei Pontyijára. Az a kérdés támad, mi a viszony a két alak közt és mennyiben térnek el egymástól. Mokányban úgy hiszem, két elem van: az egyik egy konvencionális színpadi alak: naív úr, (Naturbursche) minőket különösen a német dráma szeretett feltüntetni. Jellemvonása, hogy mindenben a természetességet követi, nem tud semmikép sem a mesterkélt társasághoz alkalmazkodni. (Nem ismeri a világ konvencióját.) Második eleme helyes megfigyelésen alapul és a magyar életből van véve. Bessenyei Pontyiját ellenben gazdagabbnak és magyarabbnak látom, mint Mokány Bercit. A különbség Kisfaludy javára az, hogy Mokány igen hálás je-

lenetekben lép fel, amilyen sikerült komikus jelenetek nincsenek Bessenyeinél. De, mint jellemzés, azt hiszem, Bessenyei alakja világosabb. Pontyi gazdag vidéki nemes, kiben megvannak a következő örök magyar vonások. Először pörlekedő, mindig a pöreiről beszél, véghetetlen pörei vannak, melyeket ő apjától örökölt s melyeket majd gyermekei tőle fognak örökölni. Másik jellemző magyar saját-sága, hogy szeret politizálni. Harmadszor nagy kártyás. Ámbár sok tekintetben nyers, mégis jó a szíve és az esze. Nem mellőzendő vonás, hogy annyira ragaszkodik Pontyi a magyar koszthoz. Ez is magyar saját-ság.

Ezenkívül még egy sikerült alakja van a Csalódásoknak. Ez Lombai, a nagy plánum-készítő. Örökösen csak tervez. Ezek a vonások rendesen megvannak azokban, akiknek nagy a fantáziájuk és kevés az emberismeretük. Lombait így jellemzi egy személy a darabban: „Inspector úrnál az ember sohasem jönne ki a sejtésből, mert feje olyan, mint a mágusi lámpa, minduntalan változnak benne a gondolatok.” *Laterna magica* találó kifejezés: mindig új alakok kapcsolódnak, de nincs realitásuk. Természetesen sok a csalódása. A darab végén aztán nincs más hátra, mint a következőt mondani: „Mi benn maradtunk; de egy plánumom van: tegyük ezt a történetet vígjátékká! legalább, ha némelyeket mulatunk, lesz jutalmunk annyi csalódásért.” Az utolsó szó a darab címe és főmotívuma.

XX. Kisfaludy Sándor.

Kisfaludy Károly, a kitűnő vígjátékíró alapján véve szomorú ember volt, Sándor a Késeregő Szerelem költője pedig boldog szerelmes és boldog házasember. Kisfaludy Sándor az életben nagyon kerülte a konfliktusokat és műveiben sem ért hozzájuk. Első nagy gyengesége, hogy nem tud bonyolítani; a dráma szövevényes intrikájához, mely előttünk természetesen és mégis meglepően fejlődik, ehhez ő nem értett. Másodszor nem volt eléggé megfigyelő, nem tudta a különböző lelki jelenségeket és szenvedélyeket megfigyelni, kivéve saját szerelmi szenvedélyét.

Drámái korának politikai hatását mutatják. A nemzeti visszahatás drámái, mely 1825-ig tartott, sőt egy modern kifejezéssel élve azt mondhatnók, hogy a passzív rezisztencia drámái. Mi vonzotta Kisfaludy Sándort a drámaíráshoz? Kétségtelen, hogy önmagában hivatást érzett, de ehhez külső körülmények is járultak. 1. A század elején megindul a színházi élet. Voltak színtársulatok, előadások, de nem volt elég magyar dráma. 2. Talán vetélkedni is akart Károllyal. Károly ifjabb volt, de mégis gyorsan kezdte elhomályosítani bátyja híre-nevét. 3. Kisfaludy Sándor nagy közönség előtt akarta terjeszteni a hazafiúi érzelmet. Főcélja a hazafiság hangoztatása, mely már feltűnő módon mutatkozott Gombos Imrénél és természetesen fokozódott azon években,

melyek Kisfaludy Sándor drámáinak keletkezését látták. Első drámáit Pozsonyban írja, mint 19 éves ifjú. Pozsonyban igen jeles német színház volt és Kisfaludy S. szorgalmasan látogatta iskola helyett a színházat. De volt itt még más is. Lelkes fiatalemberek verődtek össze és elhatározták, hogy megindítják a magyar drámai életet; drámákat fordítanak, hogy a színháznak legyenek darabjai. Ez a lelkes csoport a pozsonyi papnövelde ifjúsága, mely 1790-ben vállalatot is indított. A csoport feje Fejér György volt, aki nem mint drámaíró ugyan, hanem mint a magyar történetírás egyik megindítója, a sokat emlegetett Codex Diplomaticus kiadója nagy hírnevet szerzett magának. Kisfaludy Sándor hamar megismerkedett e csoporttal és hatásuk alatt drámákat írt. Először a német Kleist Ewald után megírta Seneca című drámáját, klasszikus tárgyat gimnáziumi tanulmányainak a hatása alatt. Ilyen iskolai reminiscenciákból alakult másik darabja: az Ulysses hazatérése. Azután más irányba indult; lírikus lett, aki meghódította az egész közönséget. Később, mikor már Magyarország leghíresebb költője volt, drámákat kezdett írni. Van közöttük egy, mely rögtön magára irányítja érdeklődésünket, mert a címlapján Bánk neve van. 1820-ban írta, de nem adatta elő, talán ugyanazon okoknál fogva, melyek Katona darabját is leszorították. Ugyanazon időben írta és u. a. forrásokból merít, mint Katona. Főforrása, mint Katoná-

nak, Bonfini könyve, de azonkívül használta a későbbi nagy történeteket is és Virág Benedek magyar történetét. Ismerte-e Kisfaludy Katona drámáját? Akik erről a kérdésről írtak és pedig nem sokat, egyhangúlag nemmel felelnek. A darab csak újabban jelent meg nyomtatásban, Angyal Dávid: Kisfaludy Sándor minden munkái-ban. De hiába felelnek így, nekem kétségeim vannak e részben. Ellene szól az, hogy, bár semmikép sem mutatható ki, hogy olvasta volna a Katona drámáját, de maga a dráma bizonyos adatokat szolgáltat. Kisfaludynál is a királyné mulatságot ad Ottó tiszteletére; a IV. felvonásban öli meg Bánk a királynét, mint Katonánál és a királyné e szavakkal hal meg: „Ártatlan vagyok... bosszú... fiaim!...” Az V. felvonásban Melinda (itt Lóra) megőrül, mint Katonánál. Az V. felvonás itt is az igazságszolgáltatás felvonása. A király visszatér és igazságot szolgáltat. De nem kell a királynak külön büntetést kimondania; Bánk meg van büntetve, mikor megtudja, hogy felesége meghalt. „Most már”, mondja Bánk, „döfj kiürített szívembe.” A végén aztán itt is kibékeltető szerepe van a királynak, ha nem is olyan méltósággal, mint Katonánál. Mindezek arra a hitre csábítanak bennünket, hogy Kisfaludy ismerte Katona drámáját. Megvannak Kisfaludynál azok az alakok, melyek oly élénkké teszik a Katona drámáját, de itt is mutatkozik, mennyivel nagyobb drámaíró Katona Kisfaludynál. Ez ala-

kok csak külsőleg vannak meg; lélektani defici-
cittel dolgoznak. Ha valaki Bánk-drámát ír,
bizonyos típusok önként kínálkoznak, mert a
mese megkívánja, hogy előforduljanak. De
van egy-két alak Katonánál, akihez hasonló
Kisfaludynál nincsen. Így nincs nála Izidóra
és Tiborc. Miért nincs Kisfaludynál Tiborc és
miért van Katonánál? Ha valaki Bánk-drámát
ír, kell, hogy megérezkítse a magyar nép nyo-
morát, hiszen a magyar nép állapota történeti
háttére a mesének. Katonánál Tiborc a magyar
nép panaszának a képviselője. Kisfaludynál
nincs meg, de ő pótolta Tiborcot és talán drá-
maibb módon, mint Katona. Ő nem mondatja
el a panaszokat egy bizonyos személlyel, bár
természetesen beszélnek róla, hanem a magyar
nép nyomorát egy igen élénken megírt jelenet-
ből ismerjük meg. Két paraszt van kalodában,
panaszkodnak; majd megérkezik Bánk, aki
körúton van; előadják neki, hogy minő igaz-
ságtalanságok történtek, előhurcolják az izmae-
litát, aki okozta. Ez a királyné pártfogására
hivatkozik, de Bánk megbünteti stb. Tehát
élénk drámai jelenet és nem referálás. Azon-
ban van még egy pótlása Tiborcnak és ez kü-
lönös. Egy bolondot szerepeltet Kisfaludy
Sándor, aminő Károlynál is előfordul. Ez a
bolond a királynak és a királynénak elmondja
a magyar nép szenvedéseit. Bolondnak szabad.
Miért van Katonánál Izidóra? Egy Bánk-drá-
mában a királyné mellé is kell pártot állítani,
nem lehet egyedül csupán Ottóval az udvar-

ban. Kisfaludynál a királynénak német embe-
rei vannak, kik az udvar idegen atmoszféráját
érthetővé teszik előttünk. Legnehezebb alak
Bánkon kívül a királyné. Kisfaludy királyné-
jának van előnye, de hátránya is Katona da-
rabjával szemben. Előnye az, hogy a helyzetet
teljesen tisztázza; a királyné ártatlan, semmi
árnyék sem esik rá; azonban ennek a következ-
ménye már hátrányos, mert Bánk inkább gyil-
kosnak tetszik, mint Katonánál, mivel a tel-
jesen ártatlan királynét ölte meg, pedig egy
kis utánjárással megtudhatta volna, hogy ár-
tatlan. A királyné jelleme emlékeztet Gertru-
disra, mint a bolond mondja, „a királyné nad-
rágos, sarkantyús, lovas asszony“. Lóra is
emlékeztet Melindára. Ő is megőrül, de hiány-
zik belőle, ami Katonánál oly szép, a büszke-
ség, a magyar asszony egyik jellemző vonása.
Szerencsés az a jelenet, mellyel a darab meg-
indul, t. i. Melinda-Lóra beszélget barátnőjé-
vel és dicséri a vidéki életet, barátnője pedig
a fővárosit, ami jellemző.

A legnehezebb feladat Bánk jelleme. Kis-
faludynál nincs meg a drámai processus. Nála
nem viharzanak erős lelki küzdelmek, félté-
kenység nincs benne. Miután Katona Bánkja
a királyné ártatlanságát megtudja, lelkileg
összerogy. Ez is hiányzik. Minő erőtlen, ami-
kor a megérkező királynak bemutatja magát.

Az alakok tehát oly mezben jelennek meg,
mint Katonánál, de lelki életük sokkal primi-
tívebb. Technikai szempontból nagyon hosszú

az expozíció. A két első felvonás, a bevezetés, a helyzet rajza; semmi konfliktus csak a helyzet bő leírása ad alkalmat arra, hogy Tiborc elbeszéléseivel szemben Magyarország állapotát drámai cselekvéssel mutathassa be a költő.

Kisfaludy főtrendenciája itt is a hazafiság, de már igen rikítóan. Amint föllép valaki, rögtön elmondja, hogy mennyire szereti a hazáját. „Ketté van osztva szívem. Egyik felét te bírod gyermekeddel, másik felét a haza és a nemzet.”

A darab végén teljes a kibékülés, a király és a nemzet kibékül. Kisfaludy igen primitív jellemző volt. Egyik személy a másiktól elmondja, hogy milyen ember. Oly jellemzés, mint a kínai darabokban, ahol előlép egy személy és elmondja, hogy ő micsoda.

Kisfaludy S. megalapítója a magyar társadalmi drámának. A társadalmi regényt kortársa, Fáy András alapította meg a Bélteky házzal, a társadalmi drámát Kisfaludy S. Fáy azt a konfliktust adja elő, amely az akkori társadalom legnagyobb ellentétére adott alkalmat, a konzervatizmus és liberalizmus ellentétére, mikor Széchenyi fellépett. Kisfaludy is korát adja elő, a nemesi insurrectio korát, melynek ő is egyik vezére volt. Ami társadalmi drámáiban a legfeltűnőbb, az a hazafiúi tendencia igen nagy túlzása. Talán nincs a világirodalomban jeles író, ki a hazafiságot annyira magasztalta volna, mint ő a drámáiban, melyeket ő rajzolatoknak nevezett.

A Dárday-ház nemesházi rajzolat. Egy jólelkű nemes öreg úr ez a Dárday Miklós, mint a színlap mondja: büszke nemes, nagy hazafi. Ennek lánya, Lóri, „szép, nemes és nagylelkű, érzékeny leányka, 18 esztendőös.“ Lamarine Miklós vitéz és jó ember, ki a közelben lakik. Ennek fia, Károly, francia nevű huszárkapitány, „mélyen, érző és gondolkodó, nemesszívű, érdemkeresztes ifjú, 25 éves“. Lamarine Károly szereti Dárday Lórit. De az öreg Dárday hiába jószívű ember, nem egyezhetik bele, hogy Lóri egy idegen felesége legyen, nem tűrheti, hogy leánya idegen nyelvű emberhez menjen feleségül. Tudja, hogy Károly kitűnő ifjú, atyja neki legjobb barátja, de mégis lehetetlenség a házasság. Minden nehézséget el lehet oszlatni, de hogy idegen az ifjú, azt nem. Ügylátszik, hogy mindennek vége van, de a darab végén staféta jön, levelet hoz, melyből kiderül, hogy Lamarine nem is Lamarine, hanem Tengery régi magyar nemes, akinek egyik őse elkísérte Rákóczit Rodostóba, onnan Franciaországba ment és ott vette fel a Lamarine nevet. Most tehát minden meg van oldva, Károly megkapja Lórit.

Kisfaludy Sándornak fellépése fontos dátum a magyar irodalom történetében. Kisfaludy S. alapította meg a magyar társadalmi drámát, amint ő nevezi, a társadalmi rajzolatot. Mi az a társadalmi dráma? Az olyan dráma, mely tárgyát az akkori korból veszi. Ebben az értelemben Kisfaludy Károlynak drámái is

társadalmi drámák. De Sándor drámái még egy más szorosabb értelemben is azok. Szorosabb értelemben társadalmi dráma az olyan drámai mű, amely azon problémákat tárgyalja, melyek éppen azon korban napirenden voltak, azokat a nagy kérdéseket állítja elénk, melyek az akkori társadalmat leginkább foglalkoztatták. Egy mai társadalmi dráma bizonyára a mai politikai kérdésekkel foglalkoznék. Kisfaludy Sándor az ő korának nagy kérdésével foglalkozott drámáiban: az insurrectioval, magyar nyelvvel, magyar faj fenntartásával, a hazafisággal.

Második társadalmi drámája a Dárday-ház után „A lelkes magyar leány” című, melynek hasonló eszméje van. Ez a dráma az insurrectiót jellemzi, melyben maga Kisfaludy Sándor is tevékeny részt vett. Az insurrectio volt szerencsétlen utolsó fellépése a magyar felkelő hadseregnek. Napoleonék, akik mindent meghódítottak, elfoglalták Magyarország egy részét; Győr előtt az insurrectio 1809-ben fel akarta tartóztatni a franciákat, de hiába, mert a hamarjában szervezkedett magyar insurgens hadsereg, melynek tagjai közül sokan csak akkor kapták kezükbe a fegyvert, mikor számuk előtt megjelent az ellenség, nem tudott már szervezetlen voltánál fogva sem ellentállni a francia hadseregnek, mely a világ legszervezettebb, leggyőzedelmesebb és legjobban vezett hadserege volt: Napoleon hadserege. Er-

ről az insurgens hadseregről szól ez „A lelkes honleány“ című rajzolat. Tárgya a következő: A lelkes magyar leány Liza. Ennek vőlegénye, aki azonban fájdalom, már nem olyan lelkes, mint ő, sőt közömbös a magyar nagy érdekek iránt, a gazdag Karvay, bámulja Napoleont s azt mondja Napoleonról, az ország ellenségéről, hogy ő a legnagyobb ember, aki valaha élt, mert míg a többi nagy világhódító mind bíborban született, Napoleon egy szegény ajacciói ügyvéd fia volt és maga küzdötte fel magát; s minden nagy tette nagy lángelméjének eredménye. Erre fellép egy másik fiatalember, ki szintén résztvett az insurrectióban és megcáfolja Karvay érveit. Ez a másik fiatalember, ez a lelkes hazafi és költő, Orbay. Tele van lelkesedéssel, de egy nagy baja van, melyet már akkor is igen néhezen bocsájtottak meg az emberek: szegény. Ez azt mondja: Napoleon nem olyan nagy ember, mert ő is csak a kedvező körülményeknek, melyek közt született, köszöni nagy eredményeit; annak, hogy Franciaországban forradalom volt. Ezt szívesen hallgatja Liza. Orbay költő is és természetes, hogy költeményeket ír Lizához, valamint éppoly természetes, hogy nem meri átadni Lizának, hanem lepecsételve hagyja ott, hogy majd csak akkor bontsa fel, ha távol lesz. Azonban mégis előbb kisül a titok és Liza elhatározza, hogy igen férfiasan fog fellépni Orbayval szemben. Fel is lép, de a dolog vége boldog házasság lesz.

A hazafiúi irány, amely ebben a nemesházi rajzolatban mutatkozik, igen különös módon lép fel abban a drámában, melyet Kisfaludy S. legjobb drámájának tartott: „Az emberszívnek örvényei“-ben. (1825.) Ez a legérdekesebb drámája a költőnek. Miféle örvényekről van itt szó? Maga a darab hőse ezt így magyarázza: „A szívekben van a legnagyobb örvénys beleomolni oly kívánatos.“ Ezek az örvények, melyekbe oly kívánatos beleomolni, Goethehez vezetnek vissza és a darab mottója tényleg Goetheből való. „Körülöttünk a sors mély örvényei tátonganak, de szívünkben van a legmélyebb örvény és oly csábító beleomlanunk.“

Ez a dráma azért érdekes, mert benne Kisfaludy S. főtrendenciája, a hazafiság, különös módon fokozódik. A hazafiság túlzását láttuk Kisfaludy S. egy vígjátékában, itt ez az érzés tragikusan van túlozva. Az egész dráma voltaképp egy kártyavár, mely könnyen összeomlik, mert minden, ami benne logikus konstrukció, szofizma. Az egésznek alapja egy élére állított — és itt nem tudok más szót találni — hazugság. A hazafiság megjelenik benne a szenvedély fókán, de csak mint palástolás eszköze. Kisfaludy S. ebben a műben túlzásait még túlozta. A hazafiság rendkívül követelően lép fel benne, de ha elemezzük, hogy valóban hazafiság-e az, akkor látni fogjuk, hogy az egésznek téves az alapja. A drámának tárgya egy magyar és egy külföldi szerelme. Az alapprobléma most az, szerethet-e magyar nem magyart? Kisfaludy S.

a legnagyobb szenvedélyes izgatottsággal azt feleli minden drámájában: nem! Bánk bánban látjuk egy németnek bűnös szerelmét egy magyar asszony iránt, Kun Lászlóban egy magyar király szerelmét egy kún leány iránt, a Dárday-házban magyar menyasszonyt és francia vőlegényt, de csak úgy lehetséges, hogy a francia tényleg elveszi a magyart, hogy kisül, hogy a francia nem francia, hanem régi magyar nemes. Abban a drámában, melyet az imént tárgyaltam, A lelkes magyar leányban a probléma már így hangzik: Hazafias érzelmű leány és kevésbbé hazafias érzelmű fiatalember.

Mindaz, ami Az emberszív örvényeiben előfordul, csak úgy magyarázható helyesen, ha arra a korra gondolunk, amelyben Kisfaludy Sándor írt, amely beleöntötte sajátságos eszméit és amely magyarázza műveit. Ez az a kor volt, midőn Magyarország mintegy végveszélyben látszott forogni. Mindíg erre a körülményre kell gondolni, ez magyarázza meg sajátságos tévedéseit és erős szofizmáit a költőnek. Ez az a kor, melyben a legnagyobb német filozófiai író, aki magyarbarát volt, azt mondta, hogy a magyar nyelv, a magyar nép ki fog veszni. Ez a vélemény Magyarországon is kezdett terjedni s ez ellen kellett küzdeni. Ennek a véleménynek, balhiedelemnek borzasztó volta magyarázza meg némiképen a reakciónak félszégsegeit is. Ezt a túlzott elvet dramatizálja itt Kisfaludy S. A dráma tar-

talma a következő: Nagy Lajos korában vagyunk. Egy sziklafellegvárban, télen. Megvan a tragikus sejtelmes légkör: borzasztó hózivatar dühöng künn. A vár úrnője, Milla, ki olasz származású hölgy és 14 év óta Maróthynak a felesége, azt mondja: „A szél üvöltve szaggat és mindent kidúl többszázados nyugvóhelyéből; — rettenet! E sziklafészeket rázza, rengeti“... Csakhamar meg is tudjuk, mi lesz a voltaképeni konfliktusnak a tárgya a drámában. Amint Maróthyné egyedül van és elmereng a hózivatar láttára, elmondja, hogy mi bántja őt. Hogy férjének szerelmét egy leány elvonja tőle, akit pedig — kénytelen bevallani — természetes dolog szeretni, mert szép és jó. A helyzet tehát ez: Egy férj van két nő közt, az egyik nő 14 év óta neje, a másik környékbeli fiatal leány. Amint belép férje, Milla erre a viszonyra kezd célozni. Kálmán (ez a férj neve) hiába mondja nejének, hogy csak barátságról van szó, Milla nem akarja hinni. Kálmán elmondja nekünk csakhamar, Kisfaludy S. drámai hőseinek naivitásával, hogy melyek az ő valódi érzelmei. „Hajh, szívemet ketté osztva érzem“ Bármennyire is becsüli feleségét, Millát, egy nagy hibát érez benne: „Óh, volna ő magyar! Magam szakasztanám ki most hitetlen szívemet. De a magyar hazafiság szívemnek oly hatalmas ingere, gyakorta éles szegletekbe ütközik ő benne.“ Tehát a főbaj, hogy Milla olasz származású. Mily különös; Miért nem gondolta ezt meg 14 évvel azelőtt!?

Lehet-e így beszélni, lehet-e az új szenvedélyt így mentetni? Megjelenik a várban egy leány, Ilka, ideérkezett, ámbár nagy hózivatarok dühöngenek. Mintha Kisfaludy S. érezné, hogy mégis gyengén van motiválva a férj elhajlása nejétől, kit szeretett, még egy más motívumot is kezd szerepeltetni egész mellékesen. Kálmán azt mondja: Nincsenek gyermekeim. De ebben a motívumban nincs igazság. Mert világos, hogyha gyermekei volnának is, szerelni szenvedélye azért nem volna kisebb. Amint együtt vannak, Kálmán és Ilka, szerelmük fellángol. Egyszerre egzotikus vendég jelenik meg: zarándok. Kálmán azt hiszi, hogy a zarándokok többnyire dologkerülők, de mivel magyar ember, magyar vendégszeretettel fogadja. Mi, akik olvastuk Csobáncot, ismerjük ezt a zarándokot. Ez a zarándok alattomos, bosszúálló, szenvedélyes olasz. Azt beszéli, hogy ő a Szentföldön együtt harcolt legjobb barátjával, aki halálos sebet kapott és közvetlen halála előtt egy izenettel küldte ide Millához. Azt üzeni neki, hogy jegyese volt és egy magyar vitéz Endre király seregéből elrabolta tőle. „Keresd fel őt, így szóla, s mondjad meg neki: holtig szerettem, — bár hitét szeghette is. Hogy megbocsátok néki, rablójának is.“ Milla összerendezzen, mindannyian meg vannak lepve, de Milla kijelenti, hogy amit a zarándok mond, tévedés, mert ő önként követte férjét, szerelemből s nem igaz, hogy őt elrabolták volna. Ilka elmondja nekünk, úgy mint előbb

Kálmán, szerelmének okát. „Nem gyermekes hívság szüle szerelmemet, hanem szívemnek és lelkemnek ő vele, véremnek és nyelvemnek ő vele, hazámnak és nemzetemnek ő vele egy volta, egy teremtese szülte ezt. Kérdés tehát, kit illet ő: inkább olaszt-e vagy magyart-e a magyar?“ Kálmán ezt az érvelést még fokozza. Szerinte „a hazát lelkes leányaiban szeretni hatalmas érzelem“. Kálmán mély érzelemmel hol Ilkára, hol Millára néz és ezt mondja: „A hazafiság és hálaadás küzd bennem.“ Bünyös szerelmét a hazaszeretettel identifikálja. Kálmán vívódik magával, érzi, hogy feleségét nem szabad elhagynia, de a leányt szereti és azt mondja: „Óh, hazafiság, te leghatalmasabb emberérzemény! E kínomat, szerelmemet csupán te szerzed énnékem!“ A hazafiságra hivatkozva azonban túlteszi magát lelkiismereti kínjain, kételyein. „Óh, Milla! Mért nem vagy magyar! Hogy benned én hazámat is szeretni tudnám! — Most a szerelem és hazafiság Ilkába olvad egybe!“ Az örvény azonban, mely a címlapon olvasható, megkívánja áldozatait. A zarándok nem volt Milla régi vőlegényének a küldöttje, hanem maga volt a vőlegény. A tüzes olasz 14 év óta rendkívül nagy türelemmel szenvedett, hogy célját elérje s most megjelent az elhagyott kastélyban, hogy boszúját kitöltse. Kálmánnal négy szemközt akar beszélni és ebből az alkalomból megöli Kálmánt. Aztán elmenekül, de csakhamar visszahozzák s látja, hogy áldozata meghalt, Ilka

pedig bújában szintén meghal. Van a darabban, és ez fejezi be a drámát, egy igen sikerült, vad alak, a vadász ember, ki mindig csak a vadászatról beszél, ki úgy zúg el a darabon át, mint valami vihar, ez Zarándy. Így fejezi be a darabot: „...látván, hogy Kálmán meghalt, dühös haragra lobban, felemelt törrel a zarándok felé megy, de eszébe jutván, hogy a tör Kálmán vérébe volt keverve, azt elveti és öklével úgy üti fejbe a zarándokot, hogy ez meg sem moccanva szörnyű halált hal. Zarándy ütése alatt mintegy ordítva kiáltja: „Eredj hazádba, a pokolba, átkozott! — A kárpit sebesen lefordul.“ Felfejtettem, hogy ezt a drámát csak úgy lehet érteni, ha a kornak a viszonyait, hangulatát ismerjük, a kortól elvontan olvasva a drámának a hazug volta, szörnyű szofisztikája, mindenkép szenvedélyes túlzásai nagyon rikítóak. De még így is, nagy tiszteletben tartva Kisfaludy Sándort, ki valóban nemcsak nagy költő, hanem szíve gyökeréig lelkes hazafi volt, mégis az olvasónak bizonyos irónikus gondolatai támadnak, melyek ha nem is egészen igazságosak, de mégis annyira valami tényleges hiányra mutatnak, hogy őket egészen elnyomni nem lehet. Tiszteletben tartva a nagy költőt, én azt mondanám: Méltánylom a tendenciát, de nem bagoly mondja a verébnek itt, hogy nagyfejű? Épp Kisfaludy Sándor beszél nekünk arról, hogy magyar és nem magyar szerelme mennyire átkos? Hát nem gondolt ő már Bécsre, melyet annyira magasztal,

nemcsak azért, mert nagy és szép város, hanem, mert itt lakott Medina Mária, kinek életrajzát ő meg akarta írni, kivel ő németül és olaszul beszélt, s akihez olyan szenvedélyes szerelem fűzte? Elfelejtette ő már azt a gyönyörű provençei várost, az olajfáktól koszorúzott Dragignant, ahol ő mindennapos vendége volt a francia D'Esclapon Karolinának, kinek lefordította magyar költeményeit? Hát nem gondolt ő Klagenfurtra, ahol internálva volt, hol német költeményeket írt ahhoz a német grófnőhöz, akit ő, mint írja, a dühösségig szeretett? Mindezt elfelejtette? Boldog ember volt és nem tragikus természetű, tragikus dolgokat nagyon könnyen felejtett. 1809. július 4-én így ír feleségéhez: „Mein Schicksal schreitet seinen vorigen Gang: ich bin in Kleinigkeiten unglücklich, im Allerwesentlichen aber glücklich.“ — Kisfaludy S. nagy költő volt, mindenesetre nagy lírikus, de gyenge drámaíró.

XXI. Fáy András.

Ugyanebben az időben, mikor Kisfaludy S. fellépett, jelentek meg Fáy András drámái is. Mintha a ború egy kissé engedne, mintha a láthatár felvidulna, ha kiejtem ezt a nevet: Fáy András. Fáy András műveiből az okosság, józanság, életbölcseiség, mérsékletesség és vígság sugárzik felénk. Talán legjobban hasonlít Fáy András a világirodalom jelesei közt Franklin-

hoz, aki szintén, úgy mint ő, két ritka dolgot igen magas fokon egyesített: a valódi irodalmi szellemet és a nagy praktikus ész. Fáy András működését, szellemét nem lehet megérteni, ha nem ismerjük nagy munkatársának, mesterének szellemét, Széchenyi szellemét. Annak a kornak, melyben Fáy András fellépett, valóban olyan ember kellett, mint aminő ő volt. Egy ember, aki mindenkép megérti, követni és segíteni tudja Széchenyit. Széchenyiben a következő főszajtságok vannak meg: Roppant nagy fajszeretete, ami nála már szinte szenvedéllyé válik és ezt a szenvedélyt megvilágítja és vezeti a legnagyobb, legmagasztosabb zsenialitás, mely embernek valaha adatott. Ezek a sajátságok, ezek a szellemi tehetségek irányítják Széchenyi működését. Széchenyinek egy különös specialitása van a magyar irodalomban, a magyar kultúrában és ezt Fáy András csakhamar megértette. Voltak nagy államférfiaiink Széchenyi előtt is, Széchenyi mellett is, de egyben sem volt meg az, ami Széchenyi nagyságát alkotta, t. i., hogy ő nem, mint a többi államférfiú, csak a jogi eszméket érvényesítette, hanem átlátta, hogy itt a nagy perc Magyarországra nézve: A lét vagy nemlét kérdése, ennek a megoldása pedig nem jogi kérdéseknek megoldásától, hanem anyagi kultúránk erejétől függ. Az anyagi kultúrát emelni: ez volt Széchenyi főtörekvése.

Ő az európai kultúrális eszközöket mind csak erre akarta használni, ennek a nagy cél-

nak a szolgálatába helyezte mindazt, amit tudott, amit Európában tanult: A fajfenntartás a magyar nemzetiség eszméjének emelésére. Erészben nagy ügyességgel, majdnem azt lehet mondani, nagy ravaszsággal fel tudott használni mindent, ami az emberekben használható volt. Felhasználta erényeiket, gyengéiket, hiúságukat, sőt léhaságukat, hogy nagy céljaira tudja őket idomítani. Ennek a nagy embernek és sajátos céljainak egyik legjelesebb munkása volt az életben és a literatúrában is: Fáy András. Fáy András sok elméleti kérdéssel foglalkozott, de mindig szem előtt tartotta a nagy gyakorlati kérdéseket is. Foglalkozott a Magyar Tud. Akadémia felállítással, irányításával, de egyszersmind figyelemmel volt arra, hogy a közlekedés Pest és Buda közt jó legyen. Gondolt nemcsak az akadémiával, hanem az omnibuszokkal is. Nagyon sokat foglalkozott nőneveléssel. Azt a nagy célt hogyan lehet elérni, hogy a nő boldog legyen és boldogítsa: főleg ezzel foglalkozott. Egyáltalában igen erős pedagógiai iránya volt és van egy nagy pedagógiai regénye is, melyben eltérőleg Rousseautól, ő nemcsak az általános eszméket adja elő, hanem a tantárgyakat is elmondja, melyek a tanítás anyagát képezzék. Foglalkozott azután hitelkérdésekkel és amint tudjuk a póstatakarékpénztár eszméjével, s ami sokkal fontosabb, egyáltalában a takarékpénztárakkal, ő volt az első budapesti takarékpénztár megalapítója, olyan időben, mikor a legna-

gyobb nehézségekbe került, hogy az emberek aláírjanak egy pár részvényt, mely aláírás aztán gazdaggá tette őket. Az anyagi és a legmagasabb szellemi kultúrának és érdekeknek ez az ápolása főszajátsága Fáy Andrásnak és ez a praktikus irány, mely őt egyáltalában jellemzi, mutatkozik vígjátékaiban is. Elsősorban azonban nem vígjátékkal, hanem tragédiával lépett fel, amely úgy gondolom egy tekintetben nagy újítás a mi literatúránkban. T. i. ez az első drámai mű Magyarországon, mely széles korképet is ad, nemcsak a szenvedélyeket akarja festeni, nemcsak valami intrikát akar elénk állítani, hanem az egész kort, a kornak különböző szokásait, erkölceit az embereknek viselkedését egy bizonyos történeti dátum alkalmával. Mint korfestő, úgy gondolom, ő a drámai literatúránkban kezdeményező.

A Két Báthory. Ez tragédiájának a címe; a munka nem jelent meg újabban 1827. óta. Valóban méltó volna, hogy valaki egy jó tanulmánnyal kiadja pl. az Olesó Könyvtárban. A Két Báthory, úgy mint Kisfaludy S. Az Emberszív Örvényei, a bosszú tragédiája. Itt egy magyar asszony mozgatója az egész drámának: a bosszú démona. Ez Gálfy Jánosné. Főcélja és ebből fejlődik az egész dráma, bosszút állni két gyermekéért és férjéért, akiket Báthory Boldizsár megöletett. Ha egy dráma címében két nevet látunk, akkor eleve tudhatjuk, hogy ez a két alak bizonyos merev ellentétben lesz egymással. Ilyen ellentét van itt

is, a Fáy András tragédiájában. Az egyik Báthory Zsigmond, a másik Boldizsár. Báthory Zsigmond a drámában tönkreteszi rokonát, Boldizsárt. Ez voltakép a tragédia tartalma. Azzal azonban, hogy Zsigmond rokonát megsemmisíti, ő maga is elveszti életkedvét, bűnbánóvá lesz és a dráma végén elbűjdosik. Mindenekelőtt érdekes, hogy Fáy, ámbár nem volt nagy drámaíró, de mégis elég jó emberismerő volt. Hogyan tudja ő a jellemeket exponálni, ezt a két férfit érthetővé és élővé tenni? A győzedelmes Báthory Zsigmond a drámában olyan Hamlet-alak. Egy Hamlet Macbeth akarna lenni és nem tud; ingatag, de kegyetlen, hirtelen haragú, de gyáva, s úgy, mint a gyáva emberek, kikben hirtelen harag van, hajlik mindenféle kegyetlenségre, cselszövényre. A történetből tudjuk, és ez a dráma háttére is, hogy Báthory Zsigmond a török ellen Rudolf császárral akar szövetséget kötni, Erdély azonban török protektorátus alatt állván, az erdélyi főurak nagyon megijedtek, midőn Báthory Zsigmond veszedelmes tervét megtudták. Nagy volt a felháborodás, és Báthory Zsigmondnak el kellett menekülnie. Ez idő alatt Báthory Boldizsár foglalta el a trónt, de Báthory Zsigmond csakhamar visszatért, kivégeztette nagy ellenfelét, azonban lelkiismerettől furdalva, mint Bánk bán, belsőleg megtör. Itt nem a király ítélete töri meg a bűnöst, a tragikus hőst, mint Katona drámájában, hanem egy asztrológus, egy csillagjós szava hat olyan erő-

sen Báthory Zsigmondra, hogy egészen megtér és átlátja bűnös voltát. Gálfyné, amint említettem, a darab mozgatója. A darab cselekvénye úgy indul meg, hogy Gálfyné, az özvegy meg akarja bosszúlni férjét és gyermekeit, „Nem! Asszony, kelj ki nemed korlátai közül, a bosszú viszontdúlni tanítsa dúlatott szívedet,“ s az asszony valóban dúlni kezd. Hogyan? Báthory Zsigmond szereti Gálfynét és Gálfyné, aki gyűlöli Báthory Zsigmondot, megígéri, hogy neje lesz, csak egy nagy szolgálatot kér tőle, azt, hogy ölesse meg Báthory Boldizsárt. Így akar bosszút állni. Azonban nemcsak Báthory Zsigmond szereti Gálfynét, hanem Báthory Boldizsár is, ami azonban az asszony bosszúját nem csillapítja, Boldizsár egy gyűrűt ad Gálfynénak, melyet feleségétől elvett. Gálfyné azt mondja neki: „Köszönöm a gyűrűt, én is adok neked viszont ajándékot!“ — kebléből egy véres kendőt ragad ki. „Ezen kendővel köté be a hóhér Gálfy Jánosnak ártatlan fejét. Ki tudja, nem tesz-e még nálad is hasonló szolgálatot“. — Ráveti a kendőt. És tényleg, amit itt jelzett Báthory Boldizsárnak, megtörténik. Báthory Zsigmond megöleti Báthory Boldizsárt. Boldizsárnak van neje is s ez a második érdekes nőalakja a drámának. Szende nő, ki férjét szereti és megborzadva hallja, hogy férje milyen bűnöket követett el. Báthory Boldizsár bizonyos cinizmussal beszél feleségéről, kit ő nem szeret. Azt mondja róla Gálfynénak: „Ő fel nem emelkedhetik

hozzám, én le nem szállhatok hozzá.“ El akar válni nejétől. Később azonban Gálfyné unszolására másra gondol, s már nem a római pápa segítségével akar feleségétől megválni, hanem méreg segítségével. Mindamellett, hogy így bánik nejével, ez mégis rendkívül nemesen viselkedik férjével szemben. Midőn Báthory Zsigmond Boldizsárt börtönbe veti, neje felkeresi a börtönben és kimentí férjét. Ez olymódon történik, olyan színpadi apparátus segítségével, mely talán itt jelenik meg először a mi irodalmunkban, mely scenikus apparátust még ma is gyakran használják a színszerű írók. Valaki t. i. bemegy a börtönbe s kimentí a rabot; a rab megszökik, de egyszerre künn lövéseket lehet hallani, melyek azt a hitet keltik, hogy a rab hálóba került. Mária (ez a nő neve) bemegy Boldizsárhoz és férjét, aki pedig megakarta öletni, így szólítja meg: „Kedves Boldizsárom! Nézd itt az ajtó kulcsa, közel fogod érní a Szamost s a partjára kötött sajkát. Siess!“ Alighogy Boldizsár megszökött, berontanak a poroszlók, akik észrevették a szökést. Mária égő méccsel az ajtóban áll s kiáltja: Vissza! Látjátok kezemben e lámpát? Amott a nyitott puskaportonnát? Istenem úgy áldjon meg, egy perc és mindannyian a másvilágra repülünk!“ Ő tehát élete árán vissza akarja riasztani a poroszlókat. Azt mondja: „Most már a Szamosnál lehet.“ Ekkor néhány lövés hallatszik és nemsokára visszahozzák az örök Boldizsárt. Ebben a jelenetben valóban poézis

van. Midőn a tiszta, ártatlan nemes nő imádkozik annak az életéért, aki alattomban megakarta öletni. Zsigmond jellemzésére egy sikerült vonást alkalmaz Fáy András. Zsigmond t. i., mint olyan sok kegyetlen szenvedélyes vad renaissance-fejedelem, mégis a műveltség bizonyos külső, csillogó mázával bír és nagy műbarát. A kegyetlenség és művészszeretet, mint a renaissance mutatja, éppen nem zárja ki egymást. Zsigmond mutatja olasz szobáját, „Melynek falain, mezei vidékek és városok állnak kifestve.“ „Olaszt hozattam“, mondja, „hogy hazafi fesse hazáját. Elepeszt a vágy, ha az olasz földre gondolok. Kegyesség, nemes mesterségek s szerelem szelíd érzelmei boldogítják Itáliát és mint Ráfael Madonnájában, szép gyermek ül a szép anya ölén.“ A végén aztán súlyos bűneiről a szentenciát ráolvassa a csillagjós: „Erdély megátkoz, nemzeted megútál, csontod sem fog hazádban maradni, sírodra ül majd a feledés és jeled se lesz, mely mondja, hogy valál.“ Ez lesujtotta Zsigmondot. „El, — mondja a végén — messze el, mint költöző madár, déli tájra“ És most, a kissé prózai irányú ember, Fáy, így fejezi be a drámát: „Menjünk! Felettünk a zivatar, keblemben iszonyúbb zivatar! Van-e, óh, van-e oly nyomorult jobbágyom, ki éjtszakáját megcserélné fejedelmével?!“

Ebben a drámában vannak bizonyos dolgok, melyek figyelemreméltók. Nemcsak az, hogy ez az első jó korrajz a mi drámai literatúránk-

ban, hanem itt mutatkoznak már azok a romantikus motívumok, melyek a színpadon majd mindinkább működni fognak, pl. Vörösmartynál. Ilyenek a bosszú, mint főmotívum, szöktetés, késő kegyelem stb. A drámának főbaja, mely kizárja a színpadról, az, hogy rendkívül bőbeszédűek a személyek. Ez azzal függ össze, hogy nem volt drámaíró, hanem novellaíró. A novellaíró terjengősebb, a drámában egy kifejezés annál többet ér, minél rövidebb.

Van ugyanebből az időből még egy vígjátéka is Fáy Andrásnak és ez már ránézve kedvezőbb talaj. Ennek a címe: *A Régi Pénzek*, vagy *Az Erdélyiek Magyarországon*. Ezek a régi pénzek itt pótolják „Az édes anyám keresztjét”. Van, különösen Voltaire óta a drámairodalomban egy motívum, melylyel a romantikus költők a múlt század 20-as, 30-as éveiben nemcsak éltek, hanem visszaéltek, ez a felismerés motívuma. Van két rokon a drámában, nem tudják, hogy rokonok s a dráma végén aztán az egyiknél vagy másiknál találhatnak valami ékszer vagy más tárgyat, melynek alapján a két rokon felismeri egymást és egymás nyakába borul. Ez a felismerés motívuma itt a Fáy András drámájában régi aranypénzhez van fűzve. A cselekvés röviden szólva a következőn fordul meg: Özvegy Tordayné a fia után búsul, kit ifjúkorában elveszített. Azonban fia, Károly él és gitárleckét ad. Sőt nemcsak gitárleckét ad általában, hanem különösen gitárleckét ad Tor-

dayné fogadott leányának, Málinak. Ez még Erdélyben történik; midőn ők Pestre költöznek, Tordayné még mindig nem tudja, hogy fia él és legkevesébbé sem sejti, hogy a gitáros ember, aki nyáron át fogadott leányát tanította, az az ő fia. Amint Tordayék Pestre jönnek, Károly is utánuk jön, koldusruhába öltözve egy barátja kíséretében, azt hiszi, hogy így a vámnál könnyebben átsurrannak. Károly aztán valamely alkalommal azt a nőt, akit ő édesanyjának tart, s akit egy uzsorás fenyegetésekkel ijesztget, meg akarja menteni és be akarja váltani a régi pénzeket, melyeket gyermekora óta magánál tartott, mint családi emlékjeleket. Ezek a római pénzek, melyektől a darab a címét kapta, melyek alapján aztán kiderül, hogy Károly Tordayné fia. Természetesen most már nincs akadály, hogy a gitáros ember elvegye Tordayné fogadott leányát. — Fáy azt a hibát követte el, hogy ezt a felismerésmotívumot még egyszer alkalmazta a drámában. Van egy ember, ki jótevőjének a leányát keresi és végül valami könyv alapján megtalálja. Ez a leány özvegy Tordaynéénál mint szolgáló él. Így tehát a felismerés, úgy, mint előbb magasabb szférában, itt egy alsóbban még egyszer előfordul. Ami azonban ebben a drámában mindennél nevezetesebb, hogy itt kezdődik a magyar jellemvígjáték. Egyik főalakja a darabnak egy fősvény ember, aki Molière L'avare-jára emlékeztet bennünket, de amellett vannak benne mindenféle magyar vo-

nások. Molière, mint tudjuk, darabjában ki-mutatja, hogy a fősvénység olyan bűn, mely széttépi a családi kötelékeket és ez nemcsak következménye a bűnnek, hanem büntetése is. A Fáy András drámájában a fősvény ember Kardos, kinek jelszava, hogy a világon két dolog van, mellyel boldogulni lehet és csak ezzel a két dologgal lehet boldogulni: egyik a pénz, másik az összeköttetés. Azonban a vígjáték rokonszenves alakjai lefőzik Kardost és ki-tűnik, hogy a józanság, becsületesség többet ér, mint a pénz és a nexus.

Vígjátékaiban az az erkölcsi eszme lebegett Fáy András előtt, mely őt egész életén át vezette: Én nem akarok tetszeni, mondta gyakran, örülök, ha tetszem, de nem bánom, hogyha nem tetszem; főcélom az, hogy használjak.

XXII. Vörösmarty Mihály.

A 20-as évek drámai irodalma három műfaj irányában ágazott el. Kifejlődött először a történeti dráma: Katona Bánk bánja, Kisfaludy Károly Irene-je, Kisfaludy Sándor Bánk bánja, Kun Lászlója stb. A történeti dráma mellett mutatkozott a társadalmi raj-zolat, az akkori társadalmi állapotoknak drá-mai feltüntetése. Ezt a műfajt leginkább Kis-faludy Sándor kultiválta. Harmadszor kifej-lődött a cselvígjáték, az a vígjáték, amely intrikán alapul. Nagy mesterei ennek, mint láttuk, Kisfaludy Károly és Fáy András.

1821-ben, abban az évben, midőn Bánk bán megjelent, írta első drámáját Vörösmarty Mihály is, az a költő, ki talán ihletre nézve felülmúlta a többi európai költőt mind. Vörösmartyval új irány, új szellem kezdődik. Ha elemezzük az ő drámai működését, következőt látjuk: Mindenekelőtt folytatja a történeti drámát, azt, amit már előbb is barátja, Kisfaludy Károly megkezdett, melyben Katona olyan nagy példát adott s folytatja egyszersmind a cselvígjátékot. E részben tehát Vörösmarty folytató. Ebbe az irányba tartozik Vörösmartynak a Salamon-ja. Történeti tragédia; régi kedvenc tárgya a magyar drámaíróknak, melyet már a jezsuita drámaírók is kedveltek. Ide tartozik azután Vörösmartynak *A bujdosók* című drámája, amelynek tárgya Kont története. Ide tartozik a Cillei és a Hunyadiak című drámája, amely a Cillei- és Hunyadi-családok viszályát tárgyalja, míg a végén azután a Cilleieket megölik. — *A Fátýol Titkai* cselvígjáték, mely csak nyelvileg áll Kisfaludy Károly vígjátékai felett. Van azonban Vörösmarty költészetében egy új irány: megteremti a fantasztikus drámát. Legfényesebb példa erre *Csongor és Tünde*. Harmadszor Vörösmarty megteremti nálunk a romantikus drámát. Romantikus drámái a következők. E drámákat mult félévi Vörösmarty-előadásomban behatóbban tárgyaltam, így most részletesebben már az idő rövidsége miatt sem foglalkozhatom velük. Csak felsorolom a címeket rövid

tartalmi jelzéssel. *Vérnász* 1834. Ez az a tragédia, melyre Oedipus király története is befolyt, melyben Telegdi, a főalak, saját leányát elveszi, tulajdon fiát megöli s azonkívül még házának egy barátját is. Ide tartozik *Marót bán*, a bosszúnak a tragédiája. Itt abból indul ki a cselekvény, hogy egy török pasa felnevelt egy magyar fiút és, mint a bosszú eszközét arra szánta, hogy tegye tönkre saját családját, rabolja el testvérének a nejét a török vezér számára. Ez ad aztán azon iszonyatos konfliktusra alkalmat, melyet *Marót bán* tragédiájában látunk. Az *Áldozat* is ide tartozik. Ez a honfoglalás idejében játszik; az áldozat egy fiatal leány, kit férje bosszúból fel akar áldozni. Ezek romantikus drámák. Mi az a romanticizmus? Mindenekelőtt negatív fogalom: Az, ami nem klasszikus, ami a klasszicizmus ellentéte. Ellentéte annak az iránynak, mely a latin-görög irodalom hagyományait követi. Általában meg kell különböztetni romantikus költészetet és romantikus drámát. Mind a kettőben rokon a romantikus szellem, de nem ugyanaz. A romantikus *költészetnek* két fősajátossága van. Az első az, hogy szereti a középkort dicsőíteni. Elénk állítja a lovagvilágot, a lovagi és a vallásos szellemet. Másodszer a romantikus költészet inkább szeret a képzeletünkre hatni, mint a klasszikus költészet és e részben szereti a csodát is, mint amely elsősorban a képzeletet indítja meg. A romantikus szellem keletkezését tekintve reakció volt

a világ legnagyobb politikai eseményére, a francia forradalomra. A francia forradalom szelleme a középkor ellen fordult, el akarta törölni mindazt, ami a középkorból még mint maradvány megvolt. Az ész vallását hirdette. Sajátságos fogalma volt a forradalmi kornak az emberről. A francia forradalom szelleme úgy képzelte, hogy az emberek nemcsak jo-
gaikra, hanem sajátásaikra is egyenlők és egyforma intézményekkel boldogíthatók. Azokra a nagy nemzetiségi, faji, erkölcsi és műveltségi különbségekre, melyek a nemzetek, népek közt fennállnak, a francia forradalom nem volt figyelemmel. Erre az irányra, amint megszűnt a forradalom, nagy reakció következett, mely épp az ellenkezőjét hirdette annak, amit a forradalom oly erős meggyőződéssel világboldogítónak vallott. Amit a forradalom lenézett, azt az új szellem, a romantikus irány szentnek mondta: a hagyományt, a középkort, a vallást, a képzeletet, a legendákat. Ezek voltak a romanticizmus szemében a költészet fő-tárgyai. Ez a nagy szellemi mozgalom a francia forradalommal szemben megindult Chateaubrianddal, ki a világirodalomnak egyik legérdekesebb alakja, ki a vallásos szellemet — igen merész gondolat — egy szerelmi ré-
génnyel akarta megújítani. Ez Athala. Ebben Chateaubriand bennünket olyan vidékre vezet, Amerikába, hol a kereszténység épp terjedni kezd, tehát mikor a kereszténység legtöbb áldást hoz, midőn a kereszténység a leg-

poétikusabb. Ezt az új irányt, mely a középkor felé terelte ismét a képzeletet, azon középkor felé, melyet Voltaire-ék butának tartottak, Angliában aztán Walter Scott folytatta, ki a század elején a leghíresebb, legbámultabb regényíró volt, a modern történeti regénynek a megalapítója. Az ő regényei nagyrészt a középkorba visznek bennünket, megelevenedik bennük a kor, melyet vagy bámultak, vagy gyűlöltek, de amelyről tiszta képet nem alkotott senki sem. Itt a középkor mintegy bevonult az emberek fantáziájába. A romantikus irány aztán, elkezdett terjedni egész Európában. Ez volt a romantikus költészet általában. Nem egészen ugyanaz a romantikus költészet szelleme, mint a romantikus dráma szelleme. A romantikus *dráma* Franciaországban született. Roppant nagy hatást tett Párizsban és azután az egész világon, mindenfelé ez irányította a drámairodalmat. Az öregebbik Dumas és Victor Hugo voltak ennek az iránynak a megindítói. A romantikus dráma a következő sajátságokat mutatja fel. Ápolja mindenekelőtt a nagy szenvedélyeket, bűnöket, különösen a titokzatos bűnt; szereti bemutatni, hogy minő módon tisztul meg a nagy bűnös attól a bűntől, mely terheli. Vörösmarty drámai alakjai közül csak Bodra kell gondolnunk, ki Marót bánban szerepel. Ez is nyomorultnak érzi magát, de amint Ida előtt kifejezi, az ő szerelme egészen átalakítja. A nagy szenvedélyek, nagy bűnök elénk állítása aztán a bosszú

tragédiáihoz vezetett. Erre példát már az Emberszív Örvényeiben láttunk, valamint a bosszú volt a főhőgője Fáy András drámájának, a Két Báthorynak. Amint majd Eötvösnek a Bosszú című tragédiáját tanulmányozzuk, ott is meg fogjuk találni ezt a romantikus motívumot s talán még mindezeknél erősebben. Ugyanez mutatkozik aztán Teleki Kegyenc-ében. A romantikus dráma másik saját-sága, hogy nemcsak a szívünkre akar hatni, mint a régi dráma, hanem az idegrendsze-rünkre, azaz keresi a meglepő, váratlan effek-tusokat, olyan jeleneteket, melyek, ha nem is valószínűek, de hatásosak. (Vörösmartynál Marót bán odadobja nejét legnagyobb ellensé-gének.) További motívuma a romantikus drá-mának az álruha, az inkognitó. Ezt különösen Victor Hugo szerette. (Megvan, túlozva, a Marót bánban is.)

Melyek Vörösmarty főérdemei a magyar drámaírás terén? Főérdeme, hogy ő az első valódi művész a magyar drámaírás terén. Kis-faludy Károly hozzáképest csak dilettáns. Kis-faludy művein nagyon meglátszik, hogy auto-didakta. Vörösmarty mindenkép művész, azaz megvan benne a teljes öntudat, minden, ami előfordul nála, át van gondolva, a kompozíció mindig ki van kerekítve, a nyelv rendkívül kidolgozott minden részletében; látszik, hogy Vörösmarty előtt mindig kitűnő minták vol-tak, melyeket ő mindig nagy gonddal után-zott. Mindíg törekszik színpadi hatásra, mind-

az, amit a műgond szemmel tarthat, megvan műveiben. De talán még több is van bennük, mint művészet, mindig megvan a magas erkölcsi felfogás, az érzelmeknek a nemessége, finomsága; azok az erkölcsi aberrációk, melyeket Kisfaludy Károly drámaiban találunk, lehetetlenek Vörösmarty költészetében. Vörösmarty érezte, tudta, hogy az emberi életben mi súlyos, mi triviális, de egyszersmind érezte, mint talán egy magyar költő sem, hogy mi az, ami örökké szép. Ezt a nagy művészetet, ezt a magas erkölcsi felfogást aztán mintegy beragyogja a nagy ihlet, mely Vörösmarty legfőbb költői sajátsága; az a méla, ragyogó képzelet, mellyel mindent meg tud magyarázni. Vörösmarty művei még egy más tekintetben is fontos fordulatot jeleznek. Ennek az időszaknak, melyben Vörösmarty fellépett, egy nagy halottja van, aki eddig uralkodott az emberiségen 100 éven át: meghalt a szentimentalizmus. Vörösmarty az első jeles költő e korban, ki szakít a szentimentalizmussal.

Vörösmarty hibáira könnyű rámutatni. Mint drámaírónak különösen a jellemzésben vannak hibái. Jellemzése gyakran valószínűtlen. A jellemeket nagyon megfeszíti; néha nagyon egyoldalúan rajzolja őket, azaz mi csak egy-két sajátságot látunk bennük és nem az emberi sajátságok komplexumát, melyek valóban egyénítik az illető alakot.

Vörösmartyban úgy, mint Katonában, erősen mutatkozik Shakespeare befolyása. Shakes-

peare mintegy egyik alkotó eleme a magyar literatúrának. Mintha magyar költő is volna, olyan erősen hatott a mi nagy költőinkre. Vörösmarty 1839-ben lefordította Julius Caesart. Ezt a fordítást újabban Arany javításával adták ki. Vörösmarty volt az első nagy Shakespeare-fordító és ez a munka az első jeles magyar Shakespeare-fordítás. Shakespeare-t már Bessenyei is említi. Amint a magyar literatura felébredt, már hangoztatják Shakespeare nagy nevét. Az első Shakespeare-fordításnak rendesen Kun Szabó Sándor fordítását idézik, aki 1786-ban Romeo és Júliát adta ki. Ez azonban nem Shakespeare-nek a drámája, hanem a német Weisse-nek a színműve, mely Shakespeare darabjának egy átalakítása. Az első Shakespeare-fordítás Magyarországon, ha nem csalatkozom, Kazinczy Ferencé. 1790-ben fordította le Kazinczy Hamletet. Igen különös Hamlet, aki a darab végén életben marad! Kelemenék aztán már Shakespeare több darabját előadják. Különös, hogy 1812-ben előadnak Kolozsvárt Mencsikoff c., Oroszországban történt darabot Shakespeare neve alatt. Még különösebb azonban, ami egy vidéki városban történt, ahol Shakespeare egy darabját adták, de nem írták ki, hogy Shakespeare műve, hanem hogy Kotzebue műve, mert azt hitték, hogy így több nézője lesz az előadásnak. Mindezek a Shakespeare-fordítások nem voltak nagy hatással. Vörösmarty kezdte meg a Shakespeare-kultuszt és Shakes-

peare költészetének egyik főeleme, valamint Katonának is.

Régebben a francia drámát követték. A francia dráma és a Shakespeare-féle dráma nagyban különböznek nemcsak abban, hogy az utóbbi a hármas egységet nem úgy alkalmazza, mint a francia klasszikus tragédia, hanem a tragédiának voltaképeni fogalmára nézve is. A francia drámaíróknál, Racine-, Corneille- és Voltaire-nél a tragédia voltaképp nem egyéb, mint egy erkölcsi krízis, amely egy helyen történik és amely rövid idő alatt lefolyik. Shakespeare, ami azelőtt a cselekvényben borzadalmas volt, az összeütközéseket, katasztrófákat, konfliktusokat átvitte, áthelyezte a külvilágból az emberi szívbe: a Shakespeare-féle tragédia egy szenvedély története. Ezt követte aztán Vörösmarty. Ezt követte mindenekelőtt mint legfényesebb példa, Katona. Vörösmartynak igen szép mondása van Shakespeare-ről: „Shakespeare jó fordítása felér a leggazdagabb szépliteratúrának legalább a felével.“ Petőfi is bálványozta Shakespeare-t. Neki is van egy pár túlzott, de igen szép mondása Shakespeare-ről: „Shakespeare megrabolta a természet minden szépségét; mi csak azt böngésszük, amit ott hagyni kedve telt.“ — Shakespeare hatott aztán Aranyra is, különösen Arany balladáira. Arany úgy nyilatkozott egyszer Shakespeare-ről, hogy: „Azt kell mondani róla, amit a zsol-tárok Istenről énekelnek: Nagy vagy a nagy

dolgokban és nagy vagy a kicsinyekben.“ Amint tudjuk, a három nagy költő össze is állt, hogy lefordítsák Shakespeare műveit. Vörösmarty Victor Hugo tanítványa a drámai praxisban, elvileg azonban egészen Shakespeare-i talajon áll. Aki meg akar győződni arról, hogy voltaképp mit tartott Vörösmarty helyesnek a drámaírásra nézve, olvassa el dramaturgiai cikkeit, melyek 1837-ben jelentek meg. Ott elmondja rendkívül nagy határozottsággal azt, amit — fájdalommal kell megjegyeznünk — drámáiban nem mindig követett.

XXIII. Br. Eötvös József.

Vörösmarty Mihálynak legműveltebb, legtehetségesebb, legrokonszenvesebb, ha nem is legszerencsésebb tanítványa br. Eötvös József. Eötvösnek a Bosszú című tragédiája 1834-ben jelent meg. A költő ekkor 21 éves volt, de megvan ebben a műben már az egész Eötvös: nagy idealizmusa, szellemessége, érzelmeinek nemesége, de megvan pszichológiai egyoldalúsága is. Nemcsak azért, minthogy Eötvös sajátosságait visszatükrözi ez a mű, hanem azért is foglalkozunk vele, mert ez a mű mintegy mutatja nekünk a romantikus dráma természetrajzát. A romantikus drámát látjuk minden kirívó hibájával, minthogy egy ifjúkori művel állunk szemben. Ha a mű címlapját nézzük, már látjuk, hogy romantikus talajon állunk.

„Bosszú. Szomorújáték.“ A Bosszú, mint már többször láttuk, a romantikusoknak kedvenc szenvedélyük volt, mert a bosszúvágy megfelelt bizonyos lélektani sajátságoknak, melyek a romantikusoknál megvoltak, melyet a romantikusok legalább szerettek. A bosszú többnyire erős szenvedély, van benne rendesen valami titokzatos, mert különben nem tudná célját elérni; rendesen valami nagy kárt szeret tenni, gyakran bűnös. A bűn pedig, úgy mint a titokzatosság és az erős szenvedély, kedvenc romantikus elemek. A romantikus költészet tehát szereti a bosszút, különösen az olyant, amilyent a fiatal Eötvös ebben a munkában felhozott: borzasztó, végzetes, katasztrófák egész sorát előidéző emberfeletti bosszút, valóságos romantikus bosszút látunk magunk előtt. Hogy minő katasztrófákkal jár ez a bosszú, azt már a személyek jegyzékéből látjuk, ha megtoldjuk a személyek jegyzékét azzal, hogy hogyan halnak meg. *Török.* Ez az V. felvonásban hal meg. Átdöfi magát e szavakkal: „Legyek elátkozott!“ *Begler.* Ez a darab Jagója. Ugyancsak az V. felvonásban hal meg. Végszavai: „Az, aki mint én, megbántatott, bosszút állni, vagy önmagát megvetni kénytelen.“ *Ali.* A IV. felvonásban hal meg. Valami dulakodás alkalmával egy török lesújtja. Utolsó szavai: „Barátom, nyujtsd jobbotat... szeretlek... Leilám... Isten veled!“ *Bedor.* Ez egy rab s ugyancsak a IV. felvonásban hal meg e szavakkal: „Követlek!

Leila!“ *Leila*. Egy renegátnak a rabnője. A darab végén megöli férje. E szavakkal hal meg: „Jaj nekem! Alim, jövök!“ *Török katonák és nép*. Azt fogjuk gondolni, hogy legalább ezek életben maradnak. Csak részben. Ugyancsak a IV. felvonásban a törököket részint vagy elfogják vagy megölik. Életben marad aztán egy öreg barátja a hősnek, valamint a színlapon előforduló *Több rabszolga*. Ezek, úgy látszik, a függöny legördülte után is tovább tengetik nyomorult életüket.

Íme, ilyen borzasztó katasztrófát idéz elő az a bosszú, mely Eötvös színművének főtárgya.

Hol történik ez a színmű és milyen időben? Hogy hol, azt nem tudhatjuk. Valószínű, hogy Magyarországon. Legalább a főhős és az egyik alak neve arra látszik mutatni. Hogy mikor történik, arranézve is csak hozzávetést tehetünk. A darabban azt olvassuk, hogy a kereszt hada jár ezen a vidéken, tehát úgy látszik, hogy a XII. vagy XIII. században a keresztes háborúk alatt történik.

Lássuk most a bosszút, amely ilyen irtózatoss műveket visz véghez. A bosszú tervezője Begler, török ember. Bosszút akar állni Törökön, a dráma főalakján, mert ez évekkal ez előtt elcsábította jegyesét. Mindíg erre a bosszúra gondol, egész élete csak arra való, hogy bosszúját kitölthesse. Ő maga a darab végén elmondja bosszújának az okát. „Jegyesem volt Zulima egykor és míg én csatázva védtem honomat, te (Török) elcsábítád őt, kit úgy sze-

rettem.“ A dráma némikép emlékeztet bennünket Irenere. Olyan Irene-dráma, mely meg van toldva egy Othello-felvonással. Úgy, mint Ireneben, van itt is egy leány, Leila, a szul-tán szerepét Török játssza, a vőlegény szerepét pedig Ali. Leila Töröknek rabnője, ki el akarja őt venni. Azonban van egy borzasztó titok, melyet csak Begler tud, de az nem mondja senkinek, mert hiszen ebben áll bosszúja: Leila Töröknek a leánya, csak hogy ezt sem ő, sem Leila nem tudja. Azonban előre sejthetjük, romantikus drámával lévén dolgunk, hogy a darab végén elő fog fordulni valami ékszer, melynek alapján az apa fel fogja ismerni leányát. Most azonban még Török nem tud semmit és elveszi feleségül Leilát, aki nem őt szereti, hanem egy másik rabot, Alit. A második felvonásban ez az Ali meg is jelenik. Megjött az alkalom, hogy Begler bosszút álljon. „Én néked bosszút esküvén, csak ez vala egyetlen célja életemnek, e tört régóta döftem volna bús szívembe, de még bosszút kelle állanom.“ Bosszúja a következő: Látja, hogy Leila Alit, a rabot szereti, tehát fölkelte Töröknek a féltékenységét. Leilát azután el akarják valamiképp rabolni Ali számára, de nem sikerül s csak annál nagyobb lesz Töröknek a haragja. A IV. felvonásban Török megöleti Alit. Begler mind erősebben sarkalja Törököt, ki végre elhatározza, hogy, mint Othello, megöli szerelmesét, Leilát. Meg is teszi. Begler mindezt nézi, mérget vesz be, s el-

árulja a borzasztó titkot. „Légy áldva tettedért, Török; kit itten vérével elborítva látsz előtted, kinek szívébe mártád törödet: leányod az, egyetlen gyermeked!“ És most következik az a jelenet, melyet előre sejtettünk. „Nézzed ezt a talizánt, arany, aranybetűk egy karniolba vésve, tán ösméred még. Zulima hordta egykor.“ Begler most kitöltötte bosszúját, életének nincs semmi célja többé, meghal. Hasonló bosszúvágy él Törökben is. Midőn megtudja, hogy Leila alig szereti, ezt mondja: „Te föld s te messze lég, zúduljatok föl ellenem, ha véres bosszút állni nem fogok.“ Megállja bosszúját, megöli Leilát.

Minő ez az Eötvös-féle pszichológia? Azok a férfiak, nők, rabszolgák, vezérek, kik itt szerepelnek és mindannyian elhalnak a darab vége felé, valamennyien feltétlenül az érzelmeknek uralma alatt állanak. Rabszolgák, úgy mint az urak, rabjaik érzelmeiknek. Valami különös lágyság van bennük. Mind átadják magukat feltétlenül érzelmeiknek. Mindjárt az elején azt mondja Leila: „Én egészen csak szerelem valék.“ S így minden személy ezt mondhatná: „Én érzelem vagyok, egészen csak egy érzelem.“ Nincs bennük semmi természetes akaraterő. Az ő lágyságuk az a sajátos idealizmus, mely bennük borong, nagyon határozott ellentétben áll azokkal a brutális tettekkel, melyeket véghez visznek. Nem győznek meg bennünket, mert lelkiületük és tetteik merő ellentétben állanak egymással. Nem tudom,

voltak e már Önök tengeri akváriumban? Sötét folyosón belépve, ragyogó fény ömlik elénk nagy üvegtábla mögül, ahol sajátságos tengeri állatok tűnnek szemünkbe. Látunk smaragdszirmokat a tenger vizében úszkálni. Látunk bíborvörös foszlányokat, sokszínű csillogokat, ragyogó rózsákat, virágkelyheket, melyek a legkülönbözőbb opálszínekben játszanak és mindezek a gyönyörű színű sajátságos látványok mozognak és sajátyszerű költői bizarr hatást tesznek a nézőre. Azonban hiába ragyognak, hiába mutatják a különböző színeket a legszebb bíbortól a legsötétebb színekig, amint érdeklődünk ezen sajátságos tengeri állatok iránt, mutatnak nekünk egyet-kettőt és látjuk, hogy ezek voltaképp alig állatok, alig növények, hanem szétmállnak a kezünkben. Bármilyen szép színűek, nincs semmi csontjuk: puhányok. Nincs ezekben valódi erő, ellentállás, semmi önállóság, csak úgy lebegnek az óceánban és szép színeket mutatnak. Ilyenek az Eötvös alakjai. Nagyon szép érzelmeket mondanak, igen fenséges eszméket hallunk tőlük, de egy borzasztó nagy hibájuk van, amit úgy fejeznék ki, hogy csont helyett virágszálak vannak a testükben. Nincs bennük valódi akarat és ha aztán szenvedélyük explodál a darabban, érezzük, hogy az valami természetellenes. A darab végén, amint láttuk, kisül, hogy Leila férjének a leánya. Egy talizmán mutatja ezt. Erre a talizmánra azonban nincs is voltaképp olyan nagy szükség, a darab sze-

mélyei mind édes testvérek, akár van talizmánjuk, akár nincs. Ezek mind a szép érzelmeknek rabjai, anélkül, hogy valódi energiát tudnának kifejteni és ha kifejtenek, ez csak színpadi energia, ez nem a személyek lelkéből jön, ezt — ha szabad így mondanom — a sűgő parancsolja. Folyton áradoznak. A szenvedély, amelyből ők beszélnek, megvan Eötvös stílusában, de a személyek lelkében nincs meg. Eötvösnek egyáltalában az a nagy baja volt, hogy ő nem tudott szenvedélyt fejleszteni előttünk, sőt bármilyen jeles költő volt, nem tudott szenvedélyt rajzolni. A személyek, ha szenvedélyről van szó, elmondanak nekünk szép körmondatokat, aforizmákat, életbölcseleti elveket, általánosításokat. De ez mind nem pszichológia. Ez nem győz meg bennünket. Például Török megöli nejét, belép a szobába s szűnet után így szól: „Oh! Ki mondta volna szerelmemnek, hogy vége ez leszen? Ki mondta volna azt, hogy én, ki Leilát imádtam, még ma gyilkosa leszek? Ez végzetünk, melyet az ég elénkbe szabott; remélve élünk itt e földön, tudatlanok, gyönyört hozand-e, vagy új fájdalokat ez óra még... stb.“ Ezek általános reflexiók, minőket Eötvös elmondott Gondolataiban. Ilyen reflexió még több van Török monológjában. Így beszél egy ember, aki azt a nőt, akit imád, három perc múlva meg fog ölni? A szobába léptekor Török ezt mondja: „Itt néma minden, a leégett gyertyák homályos fényt terjesztenek, talán már alszik. Hosszú, végtelen

hosszú lesz álma.“ Ez Othellóból van véve. De minő természetes az összefüggés Othello gondolatai közt. Othello Desdemona szobájába lép a legborzasztóbb izgalomban; meg akarja ölni feleségét, de mintha egy percig haboznék. Most eloltja a gyertyát s azt mondja: „Téged, te lángszolga elolthatlak, de ha ezt a lángot itt eloltom, nem fogja senki újból életre kelteni.“ Ez igen természetes gondolatkapcsolat a gyertya és az ő tette közt. Eötvösnél azonban a gyertya gyertya és nincs semmi kapcsolat a gyertyafény és Török szenvedélye között. Egyáltalában főbaja Eötvösnek itt az, hogy ha reflexiókat mond, azok általános természetűek, nem vonatkoznak speciálisan arra az egy esetre, amely itt előfordul. Általánosak, azaz bölcsesietiek, nem pedig pszichológiaiak. Pszichológikusak akkor volnának, ha abból az egy esetből fejlődnének, mely mintegy természetesen felébreszti őket az illető személy lelkében. Például, hogy megvilágítsam Önöknek, mi az általános gondolat és a pszichológiai drámai gondolat: A magyar büszke, nem térdepel, csak az Isten előtt. Ez egy általános gondolat, de semmi dráma-pszichológiai értéke nincs. Azonban ezt a gondolatot mindnyájan hallottuk Bánk bánban. S minő nagy hatása van ott! Nem mint általános igazságot mondják, hanem Melinda mondja, aki előtt Ottó, a német Prince térdepel, ami eszébe juttatja Melindának, hogy férje, Bánk, nem térdepel előtte soha. Begler a darab Jagója. De minő lágy jelleme van!

Nem látjuk át, hogy egy ilyen ember hogy lehet olyan nagy ördög. Amint bosszúját kitölti s látja, hogy Török megöli nejét, akkor egy üveget vesz elő ruhájából: „Oh, jer halál! Engem megcsalt az élet. Te hív leszesz, benned remélhetek. Éltünk könyvének végső verse vagy, ha rajtad átmegyünk, csodálva látjuk, e könyvben mily kevés az értelem. Ha mást nem is, nyugalmat adsz nekünk.” Amilyen gyáva, lágyszívű érzelmekkel telt általános szép reflexiókat mondó Jagó ez a Begler, olyan Othello aztán Török, ki bizonyára nem ölte volna meg sohasem nejét.

XXIV. Gaal József.

Eötvösnek barátja volt Gaal József. Foglalkozunk vele, mert működése új irányt jelez a magyar literatúrában nemcsak a drámaírás terén, hanem egyáltalában a magyar szellemi életben. Ez az új irány, amely felé Gaal művei már mutatnak, a népies irány. Gaal József átmeneti alak volt. Ő képezi a hidat Vörösmartytól Petőfi- és Aranyhoz. 1834-ben előadták tőle a „Peleskei nótárius“-t. Ez új műfajt is mutat: a tündéries bohózatot. Gaalnak már több műve volt előbb, köztük a Király Ludason. Ez elmondja nekünk, hogy Beatrix találkozik Mátyás királlyal, de nem ismerik egymást. Mégis aztán egymásba szeretnek. Ez az első fontosabb műve. Van egy másik műve, melyet sokat

adtak: Szerelem és Champagnei. Ez azért érdekes, minthogy a Kisfaludy-féle típusok továbbfejlődését mutatja. Ez a darab azon fordul meg, hogy egy kereskedőnek gyámleányát el akarja venni egy külföldieskedő divatmajom és egy derék magyar fiatalember (nem kell elfelejtenünk, hogy a múlt század harmincas éveiben vagyunk), természetesen az utóbbi nyeri el valamely csellel, úgy, hogy a gazdag kereskedőt, ki nem akarja odaadni gyámleányát, leitatják és ő aláírja a szerződést. Itt előfordul egy Mokány Berci-féle alak, aztán a külföldieskedő gazdag ifjú, mindazok az alakok, akik akkor a színpadon éppoly gyakoriak voltak, mint az életben.

Ránk nézve ezeknél sokkal fontosabb a Peleskei nótárius. Ez a munka készíti elő a színpadon Szigligetit, éppúgy, mint Gaal prózai művei némikép előkészítették Petőfit és Aranyt. A Peleskei nótáriusban két elem van: tündéries és népies. A benne előforduló népies elemek nagy hatást tesznek, továbbfejlődnek és ezekből az elemekből támad aztán a Szigligeti-féle népszínmű. Tündéries bohózatot ír Gaal, mert ez divatban volt akkor, különösen Németországban, Ausztriában. A legmélyebb és legérdekesebb költői elmék egyike Rajmund, ki mint öngyilkos halt meg, volt a legvígabb és legköltőibb tündérmesék szerzője, melyeket nálunk Budapesten is sokat adtak. Ezek a tündérmesék szolgáltattak mintát Gaalnak is. A Peleskei nótárius különben Gvadányi epo-

szán alapul. Ami tündérbohózáttá teszi a cselekvényt, az, hogy egy tündérvilág indítja meg és ez egészen a német tündérbohózatok stíljében történik. A boszorkány Tóti Dorka előfordul Gvadányiban is a Peleskei nótárius elmélkedéseiben. A cselekvényt mindannyian ismerjük, mindannyian mulattunk annak idején rajta. Tudjuk, hogy a boszorkányt el akarják égetni s a nótárius megmenti. A boszorkány ezért bosszút forral, de ez nem romantikus bosszú, hanem bohózáti bosszú. Elhatározza, hogy három próbának teszi ki a nótáriust. A próbákra alkalmat az ad, hogy a boszorkány levelet küld Zajtaynak, melyben Budára hívják. Az első próba az, hogy útjában betyárok közé kerül és nagy veszedelemben forog, mert a boszorkány azt sugallja a betyároknak, hogy ő a komiszárius. Másodszor részeg vasas németek jönnek és arra kényszerítik, hogy énekeljen és táncoljon. Végül fiának valami bonyolult szerelmi viszonya fordul elő, melyben szintén a boszorkány szerepel, úgy, hogy a boszorkány a darab jórészében, mint cselekvő személy vesz részt, nemcsak, mint *deus ex machina*. Ez a Gvadányi-féle dolog Gaalnál meg van toldva egy cselvígjátékkal, melynek motívumai már az iskoladrámákban is előfordultak. T. i. egy ember elalszik, eloltják mind a gyertyákat, akik mellette vannak, úgy tesznek, mintha a gyertyák égnének. Mikor felébred, azt mondják, hogy égnek a gyertyák, mire ő megijed, mert azt hiszi, hogy meg-

vakult. A vígjáték egy személye most megígéri, hogy kigyógyítja, ha ebbe meg ebbe beleegyeznek. Itt persze arról van szó, hogy a megtréfált egyezzen bele abba, hogy leányát a nótárius fia elvegye. Erre a munkára jellemző, hogy két fontos irány mutatkozik benne. Először, s erről már szóltam, a népies, másodsor és ez nagy különbség Gvadányi és Gaal között, mutatkozik Széchenyi föllépésének hatása. Egy új Magyarország van előttünk. A régi korhadt, némiképp nevetséges Magyarországot már nem akariák minden áron fenntartani, mint Gvadányi eposzában, hol a Peleskei nótárius teljesen maradi és minden idegentől irtózik. A tendencia nagyon jellemzően megváltozott, mióta Gvadányi megírta eposzát. E részben csak arra a jelenetre figyelmeztetem Önöket, ahol Othello előfordul.

A darabnak különben a főérdeme, mint az eposznak is, sikerült alakjaiban van.

XXV. Garay János.

A harmincas évek voltak, amint láttuk, a romantikus drámának virágzó évei. Hogy mi a romantikus dráma, azt azonban nemcsak jeles költők műveiből ítéldhetjük meg, hanem a romantikus sajátságok, különösen a romantizmus torzító sajátságai még erősebben nyilatkoznak a középszerű költő romantikus drámaiban. Mint drámaíró, középszerű költő volt

Garay János. Garay teoretikusan is nyilatkozott a drámáról dramaturgiai cikkeiben. Ezeket így jellemezném: Garay drámáiban van egy motívum, melyet unos-untig ismétél, ez az italcsere. Valakinek mérget akarnak adni és álomitált adnak helyette. Ilyen italcsere van akarata ellenére Garay dramaturgiai dolgozataiban és drámáiban. Ő dramaturgiai nézeteiben azt fejtegeti, hogy fő ránk, magyarokra nézve Shakespeare és a magyar élet. Tanulmányozzuk Shakespeare-t és tüntessük fel drámáinkban a magyar életet. Azonban Garay csak prédikálja a bort és valósággal vizet önt a poharunkba, mert drámáiban nem Shakespeare-t követi és nem a magyar társas életet rajzolja, hanem követi Victor Hugót és rajzol egy fantasztikus álomvilágot. Garay Vörösmartynak a tanítványa, különösen ami drámái nyelvét illeti. A drámának felfogására, a legfőbb drámai motívumok alkalmazására azonban Victor Hugo iskolájához tartozik. Drámái a romantikus dráma torzképei. Tanulságosak mégis e drámák annyiban, mert látjuk belőlük, hogy mi a romantikus drámában a mechanizmus, mi a lelketlen, látjuk a technikát, az üres, költőietlen pszichológiai gépezetet a csillogó dekorációk nélkül. Az erőszakos motívumok aztán, melyeket a romantikus dráma annyira szeretett, mintegy megbosszulják magukat a Garay drámáiban. Hogy milyen veszedelmes a romantikus motívumokkal, pl. a méregitalal játszani, mutatja az első drámája,

melynek címe: *Árboc*. Ezt 1836-ban, Garay 24 éves korában adták elő. Romantikus dráma, — előre sejthetjük és nem csalatkozunk, hogy elő fog fordulni valami irtózatossá nagy bosszú és tényleg mindjárt a dráma elején megtudjuk, hogy bosszúállás lesz a drámának a főmotívuma. Egy oláh asszonyt látunk, aki átkot mond, amiből aztán igen nagy drámai zavarok támadnak. „Szép szelíd lesz a leány, mint az éledő korány, dús királyok hajtanak térdet égi bájinak; hoz szerencsét, hoz veszélyt s hahízenhat évet élt, keresztény menyasszonya, annak lészen gyilkosa, aki még nem született s szíved legkedvesbje lett.“ Árboc, kihez a bosszorkány beszél, ezt az átkot úgy érti, hogy egy leányról van szó, aki majd az Árboc leányát 16 éves korában meg fogja ölni. Ez történik az előjátékban. A darabban a leány, Olda, Árboc gyámleánya már 16 éves és Elmának, Árboc leányának jóbarátnője, Árboc meg van győződve, hogy Olda halálát fogja az átok értelmében az ő leányának okozni, és hogy El-mát megmentse, megparancsolja egy gazembernek, hogy tegye el láb alól Oldát. Ez vállalkozik rá és mérgezést ajánl. Céljuk végrehajtására egy félreeső kastélyba vonulnak. Ebben a kastélyban aztán éjjel együtt van az apa, Árboc, aki különben Kun László király bírója, ott van leánya, Elma és gyámleánya, kit most meg akarnak mérgezni. A gazember, Bazir, tényleg elhozza a mérget, az egyik leánynak vörös, a másiknak fehér bort ad, de

közben ördögi gondolata támad s elhatározza, hogy nem a gyámleányt fogja megölni, hanem Elmát. Felcseréli a két borospoharat. Olda látja aztán éjjel, amint egy holttestet kivisznek a kertbe. Azután borzalmas jelenet következik. „Éj. Pusztá kert. Közepette sír van ásva, a két gyilkos ott áll a sír szélén, hol egyszersmind egy lámpa pislog.“ Árboc elhatározza, amint Bazir a sírt ássa, hogy megfogja ölni ezt a gazembert. Agyon is sujtja. De aztán iszonyatos rettegés fogja el. „Mint vámpír nyomja valami titkos sejtés lelkét.“ Egyszerre megjelenik a kertben Olda vőlegénye és elmondja Árbocnak, hogy Olda keresi Elmát. Csakhamar kiderül azután a szörnyű való, hogy Árboc saját leányát ölette meg. Megjelenik Olda s most már nem lehet Árbocnak semmi kétsége. Olda vőlegénye megragadja az Árboctól eldobott ásót és az emberek segítségével a sírt felvájja. A felkelő nap első sugarát veti Elma holttestére. Mindannyian megilletődve állnak, az apa elfordul. Ez a jelenet voltaképp utánzása egy Victor Hugoféle jelenetnek. Victor Hugonak „A király mulat“ című művében látunk olyan iszonyatos félreértést. Ott Ferenc király udvari bolondja a királyt akarja megölni és tévedésből a saját leányát öli meg, aki, hogy a királyt megmentse, a király ruháját vette magára. Az apa a holttestet zsákba teszi és a Szajnába akarja dobni, de mielőtt ezt tenné, mégegyszer élvezni akarja bosszúját, meg akarja nézni holt

nagy ellenségének az arcát. Épp zivatar van s amint a villám megvilágítja a holt arcát, iszonyodva veszi észre, hogy, aki a zsákban van, nem a gyűlölt király, hanem a saját leánya. Garay darabjában a cselekvény menete aztán a következő. Olda Kun Lászlónak a kedvese lesz. Az oláh asszony ismét port ad neki, hogy mérgezze meg vele a királyt. A dráma végén aztán Árboc és az összeesküvők megölik Kun Lászlót. Ez a dráma, ami különös, a szerző célzata szerint iránydráma a babona ellen. Kissé elkésett iránydráma olyan dolog ellen, ami ellen a felvilágosítók már a XVIII. században annyit küzdöttek. Egy átkot mond az oláh asszony a darab elején és Árboc hisz ennek az átoknak. Pedig az oláh asszony felvilágosít a darab végén bennünket is, meg Árbocot is, hogy rosszul tette, hogy hitt ennek az átoknak, mert senki sem tudja előre a jövőt. Tehát ne legyünk babonásak! Garay nemcsak Victor Hugót utánozta, hanem Shakespeare-t is, meg Schillert is. De igen jellemzők a különbségek. Midőn Hamletnél Polonius búcsúztatja fiát, Leartest, tanácsokat ad neki. Ilyen jelenet van itt is, mikor Olda elhagyja otthonát és az ánya tanácsokkal látja el. A végén azt mondja: „A hazának, melynek leánya vagy, nyelvét szeresd, tiszteld szokásait, a jókat. Légy mindenütt és mindig magyar!” Ez szép, szép, de különös, hogy itt kun asszony mondja, mert hiszen a kunok még akkor igen nagy ellentétben állottak a magya-

rokkal, sőt más nyelvet is beszéltek. Látjuk, hogy mennyire megvan a kor tendenciája ebben a drámában is. Olda aztán zengzetes búcsút vesz: „Isten veled te egyszerű nép, szalmakunyhóiddal, te csendes édes táj, Isten veled! S te szent berek, hallója vágyaimnak. Engem világ, sors, más pályára hívnak.“ Mindenki, aki olvasta, felismeri, hogy ez Johanna, az orleansi szűz búcsúja. Csakhogy ott az a magas pátosz, mellyel Johanna búcsúzik falujától, motiválva van, mert ott egy parasztleányt égi szózat hítt fel, hogy mentse meg hazáját s ő tudja, hogy most vége mindennek, amiben eddig örömét lelte, nem maradhat családjánál, nincs ránézve boldogság, szerelem, családi kötelék, csak egy van: a nagy hivatás és aztán a biztos halál. Itt van értelme a búcsúzásnak. De, mikor ez a leány à la Johanna búcsúzik, pedig csak egy rokonához megy lakni, ez olyan búcsúzás, melyben csak szavak vannak, de amelyből a szellem teljesen kiveszett. Garay nyelvét, melyet Toldy annyira dicsért, csak egy sajátságában akarom jellemezni. Garay igen szereti a közönséges életnek mindennapi szavait poétizálni, azokat valami költői fogalomba mintegy belekényszeríteni. Például nem valami különös költői fogalom az asztal, vagy a raktár, vagy a toll. Hallgassuk meg Garayt. Az idéztem búcsújelenetben Olda ezeket mondja a jótanácsokról: „Raktára lesz szívem minden szavadnak, mély betűkkel írom emlékem asztalára nevedet.“

Vagy, mikor a vőlegény elmegy menyasszonyával, így fogadkozik: „Szerelmem mindig követni fog, míg a tüdőnek légebédje tart.“

Második drámája Garaynak *Ország-h Ilona*. Mint utánczás is jelentéktelen. A féltékenységek a színműve. Hőse Perényi Gábor országbíró, ki örült módon féltékeny. A végén aztán bűnhődik. Folyton kínozza nejét mániákus rohamaiban és természetesen félreértés fordul elő. Perényi egy levelet fog el, azt hiszi, hogy ez feleségének szól, pedig egy rokonához van intézve. Elhatározza azután, hogy megmérgezi feleségét. Ez azonban csak olyan Garay-féle mérgezés, hála Istennek és méreg helyett álmoport adnak az áldozatnak. Hanem van mégis ennek a darabnak egy tragikus alakja, talán legtragikusabb alakja az egész Garay-féle költészetnek: egy rigó. Perényi dühében meg akarja feleségét ölni, be akarja falaztatni. Az intrikus azonban vállalkozik, hogy megmérgezi olyan méregitalal, melyből három csepp a legkeményebb természetűeket is másvilágba szenderíti. Elhozzák a mérget. Az egyik asztalon méreg van, a másikon egy rigó kalickája. „Perényi, gondolkodás után: (Min gondolkodhatott most az ország bírása?) „Add ide azt a rigót, mert neked sem hiszek. Mind, mind családok vagytok. Add ide! Így, most csepegtess a halálitalból szájába, lássam, nem csal-e új tudományod.“ Az intrikus előveszi a kalitkát, megitatja a rigót, mely legottan meghal. Perényi nagyon meg van elégedve. Ugyanebből

az italból, úgy gondolja, a feleségének is adnak, azonban kisül, hogy az nem méreg, csak álomital volt. Perényi megtudja, hogy az egész csak tréfa volt és megint meg van elégedve. „Bocsánat kedves, édes feleségem!” — mondja. Meg nem mérgezett felesége pedig így felel: „Te az én szerette férjem vagy!” Perényi: „S te angyal!” Ezzel végződik a darab. Nem kell mondanunk, hogy semmi igazság sincs benne.

Legkülönösebb drámája Garaynak *Bátori Erzsébet*. Ez a Bátori Erzsébet, ki már a történetben is egy Victor Hugo-féle szörny, Csejthe-vár úrnője, s többszáz leányt megölet csak azért, hogy vérükkel szépítse magát. A drámában Bátori Erzsébet vőlegényét várja; ott ül komornáitól köryezve toileteszobájában a tükör előtt. Egy komorna beszéli, hogy épp most jött az erdélyi bán, Bátori Erzsébet vőlegénye. „Kényeskevélyen, mondja a komorna, járt alatta ménje s midőn a várkapun bevágtatott, büszkén veté fel csilaghomlokát s miként, ha szégyelné, hogy négy a lába, felszökkenék és két lábára áll.” Különös gondolat: mintha a ló szégyelné, hogy négy lába van és az emberhez akarna hasonlítani, ha két lábra áll. „A komorna megrázkódik és ezáltal Erzsébet haját megrántja, mire a grófné fellobban s a leányt arculcsapja, hogy ennek azonnal elered orrávére, melynek egy cseppje Erzsébet arcára freccsen.” Az egyik komorna azt mondja: „Engedd, Kegyel-

mes asszony, a leánynak egy nemtelen csepp vére hullt ide arcodra, így már el vagyon törölve.“ Erzsébet a tükörbe néz. „Mi ez? Mi ez? Hah! Nem káprázik szemem?! És mégis úgy van! A bőr fényesebb, lágyabb, virítóbb lett a bőr alatt! — Vérrel tehát! — Rémítő gondolat! S ezáltal én szebb lehetnék? Szebb, mint most vagyok? Pokol, te borzasztó eszközt mutatsz!“ És valóban ehhez az eszközhöz fordul. A szomszédból a leányokat magához csalja és megöletvén őket, vérüket szépítőszerűl használja. De a következő felvonásban már látjuk, hogy a lelkiismeret miként furdalja. „Mivel, mivel mosom le a halottszagot kezemről? Gyors a Vág, elég vizet viszen medrében, ó, de a lelkiismeret szennýt mi mossa le?“ Mindannyian észrevettük, hogy Bátori Erzsébet ebben a jelenetben lady Machbeth, ki miután férjét a gyilkosságban segítette, álmokóros lett és így beszél lelki betegségében: „Mit? Sohasem akarnak megtisztulni e kezek? Itt mégis érzik a vér szaga! Arábia minden illatja nem édesítheti meg ezt a kezet!“ Bátori Erzsébet vagy hatszáz leányt leöl és vérükben fürdik. De ez romantikus dráma, itt még hiányzik valami. A szörnyű megvan, de hiányzik az „édesanyám keresztje“. Ez is megvan. Ugyancsak az utolsóelőtti felvonásban a várban meg akarnak ölni egy leányt. Az egyik komorna nem akarja engedni, hogy ezt a leányt is meg-

öljék, azonban Bátori Erzsébet ördögös titkára meg akarja ölni, mert a vár úrnőjének vőlegénye érkezik és ismét vérre van szükség. A vár pincéjében dulakodás támad, a titkár el akarja vonszolni a leányt, a komorna közbeveti magát, s amint viaskodnak, a leány nyakán a kendő félrecsúszik, és egy arany keresztke lesz látható. Ez az előbb nélkülözött aranykereszt. A darab végén aztán kisül, hogy ez a leány Bátori Erzsébetnek a leánya volt. Azonban minden kitudódok s Bátori Erzsébet látja, hogy el van veszve. Helyzete borzasztó. Látja, hogy itt vannak az urak, a vőlegénye, a menyegzőjének a napja van és ekkor elmondják az ervbegyűlt urak előtt, hogy ez a nő a legördögösebb nő a világon. Ekkor egy gondolata támad Bátori Erzsébetnek, azaz nem neki, hanem Victor Hugónak a Lucretia Borgiában, hol a hősnő egy egész társaságot, mely borzasztó titkát tudja, méreggel akar kivégezni. Itt is Bátori Erzsébet elhatározza, hogy mindezeket az urakat, a vőlegényét is, megmérgezteti. Garay drámáiban azonban olcsó a méreg és nem kell csodálkozni, hogy nem hatékony. Bátori Erzsébet is rémes tette elkövetése előtt megtörik, vallomást tesz és elmondja, hogy mit akart cselekedni. Erre elítélik és ott fogják. Annál inkább meg van most törve, mert megtudja a kis aranykereszt révén, hogy épp aznap még saját leányát is megölette.

Ebben a drámában is, mint látják, sok a romantikus szellem, sok a Victor Hugo-utánzás, hanem pszichológia és költészet semmi.

*

Új korszakhoz jutottunk. Eljutottunk a magyar irodalom nagy vízválasztójához; innen túl már más irányban szakadnak a vizek: a patakok, folyamok. Ez a népies iránynak a korszaka. Már láttuk ennek a korszaknak megelőző jelét a Peleskei Nótárius feltűnésében. Ezen a korszakon túl, 1840-en túl nem is akarok hatolni. Itt megállok végleg, de vissza akarok pillantani arra a folyamatra, melyet itt tanulmányunk útján követtünk, meg akarom vizsgálni, hogy a magyar literatúrának ez a fontos eleme, a dráma nagyjában véve hogyan fejlődött eddig, 1840-ig és egy rövid összefoglaló pillantást akarok vetni arra, hogy hogyan fejlődik a magyar dráma 1840-en túl.

1840-ben új korszak kezdődik. Ez az új korszak a drámában *Szigligeti Ede* nevéhez fűződik. Szigligeti kortársa volt Aranynek és Petőfinek, és ha nem is tehetségre, de irányára velük egy testvér. A magyar dráma egészen 1840-ig egy olyan sajátságot mutat fel, mely semmiféle más nemzet drámájában fel nem található. Ez abban nyilvánlik, hogy a magyar drámát, a magyar színházat a hazafias érzés, a fajfenntartás, a nyelvmívelés szükségének az érzete létesítette és tartotta

fenn. És ezt az érzést fejezi ki elsősorban. Már az első színjátszó társaságnak, Kelemenének a folyamodványában azt olvastuk, hogy a magyar nyelvet meg kell menteni a végenyészet-től és erre nézve a leghatalmasabb eszközök egyike a magyar színház. Ezt a gondolatot fejezik ki a drámai alakok is, amire már sok példát láttunk. Ha a drámában valaki meghal, azt mondja: Szeresd a hazát, ha menyegző van, azt mondják egymásnak a szerelmesek: Szeresd a hazát. Legfeltűnőbben mutatkozik talán ez a tendencia Gombos Esküvés-ében. Ezt az irányt láttuk aztán Kisfaludy Sándornál majdnem rikító módon nyilatkozni. Szinte kétév választja a világot egy magyarra és egy nem-magyarra. A magyar dráma története szorosan összefügg a magyar színház történetével. A magyar dráma igen későn fejlődött, mert igen későn sikerült színházat létesíteni. Erre rövidre foglalva három kísérlet történt. Az első a XVII. század végén, a Felvinczy Györgyé. Én úgy képezem, hogy a kortársak úgy nézték Felvinczyt, mint egy cirkuszcLOWNT, aki nekik cirkuszi előadásokat produkált. Előadása a legjobb esetben is olyan énekes előadás féle volt, amelyet az utcáról néztek az emberek, a színészek pedig valami padlásokon játszottak. Igazi folytatása ennek a kísérletnek nem volt. A második kísérlet: 1784-ben néhány előadást tartottak a fővárosban. Ügylátszik, hogy német színészek, kiknek egy része nem is tudott jól magyarul, adtak elő

néhány fordítást. A harmadik kísérlet a Kelemenéneké. Ez azért fontos, mert ennek már folytatása is van; Kelemenék óta nem szűnt meg a magyar színészet. 1837-ben aztán megnyílik a Nemzeti Színház, mely még akkor igen távol esőnek tűnt fel a központtól. Ez már a magyar dráma fejlődésére igen fontos esemény.

Ha még visszapillantást vetünk arra, hogy minő módon fejlődött a magyar dráma a külföldi drámához, mint mintaképhez viszonyítva, akkor négy fejlődési fokot különböztethetünk meg. Az első a Bessenyei korszaka, melyben a francia klasszikus tragédiát utánozzák. Amint tudjuk, nemcsak külsőségekben, pl. a hármas egységben, hanem uralkodó szellemében, galantériájában s finomságában is. A második az adaptációk foka. A darab nem egyéb, mint többnyire német drámának magyar viszonyokra való alkalmazása. Ez az alkalmazás azonban egészen külsőleges. A személyek jelleme és az erkölcsi felfogás német. A magyar adaptációknak nagy klasszikusa Dugonics András. A harmadik irány a német utánzás. Ez 1800-tól 1820-ig mutatkozott legerősebben. Kotzebue utánzását megtaláljuk Kisfaludy Károlynál is; a ritterdráma vonásai megvannak Katonánál is.

1820-tól 1840-ig új csillagzat hatása alatt áll a magyar dráma. Ez a francia romanticizmus. Képviselői: Vörösmarty, Garay, Teleki, Eötvös.

1840-től kezdve történik a drámai literatúrában az, ami az organikus világ fejlődésében szokott történni. A kezdetlegesebb organizmusok után magasabb szervezetek mutatkoznak. Minél magasabb fokra lép az organizmus, annál inkább elkülönülnek a szervei, annál több szerve támad, melyek mindegyike más-más életműködésnek a szolgálatában áll. Így van ez a magyar dráma történetében is. Már 1840-ben nagyon sokféle irányt látunk, azonban minden egyes műfajnak van alfaja. Már kifejlődik a társas vígjáték, a cselvígjáték, a bohózat, a tündérbohózat, kezd fejlődni a politikai vígjáték, a történeti dráma és a legkülönbözőbb műfajok.

1840-ben a legfontosabb új hajtása a magyar drámai literatúrának a népszínmű. Már előbb is mutatkoztak egyes elemei, de a népies elem eddig csak a háttérben jelentkezett, mint láttuk, hogy csak egy példát említsek, Gaálnak a Peleskei nótáriusában és már régebben is Kisfaludynál a Pártütőkben. Eleintén a nép csak genrealak, majd mindinkább előtérbe lép és végül, aki előbb szolga volt a színpadon is, most hős lesz. A drámában s általában a literatúrában társadalmi osztályok szerepelnek, mint az életben és a történetben. Minden társadalmi osztálynak ellenállhatatlan vágya van emelkedni. Először a történetben, mint tudjuk, ott volt a király, meg a papi-rend, később az arisztokraták. A forradalmak célja volt a harmadik rendet arra a szerepre juttatni, melyet

már régebben óhajtott. Végül a XIX. és XX. század a negyedik rend törekvéseinek korszaka. Az alsóbb rétegek mindig emelkedni törekednek. Így van ez a literatúrában is. Eleinte csak királyok, hősök szerepeltek, később a polgári világ is helyet foglalt a költészetben is, a színpadon is és nálunk 1840-től kezdve a nép kezd szerepelni a literatúrában.

Hogy a nép nagyobb mértékben kezd a színpadon is szerepelni, Szigligeti Edének az érdeme. Szigligeti céltudatosan vitte a népet a színpadra. Szigligeti 1834-ben, húszéves korában, látta Budán Grillparzernek az Ősanya című drámáját s ez oly roppant hatással volt rá, hogy elhatározta, hogy elhagyja a mérnöki pályát, melyre készült. Apja ugyan fenyegette, hogy agyonlövi, de ő eleget tett ellenállhatatlan vágyának: színész lett. 1843-ban adták tőle a Szökött katonát, 1847-ben a Csikóst. A Szökött katonában már a főalakok egy része paraszt, a Csikósban már a nagyobb része az. Szigligeti nagyon fontos alakja a magyar drámairodalomnak, ámbár nem elsőrangú tehetség. Fontos a következő okoknál fogva: 1. Ő volt a magyar műsornak főtámasza. A magyar színházak műsora egy magyar költőnek sem köszön annyi darabot, mint Szigligetinek. Ebben a korszakban a színházak rászorultak a darabokra, nem volt elég magyar darab és Szigligeti itt segített meglepő leleménnyel és ügyességgel. Hogy minő fontos szerepe van neki a magyar műsor megalkotá-

sában, azt egy statisztika meglepő módon il-
lusztrálja. Egészen a kiegyezésig, Szigligeti
fellépésétől 1867-ig a Nemzeti Színház magyar
darabjainak több mint egy harmada Szigligeti-
től való. Minek köszönhette azt a nagy sikert?
Mindenekelőtt annak — és ez jelentőségének
2. oka —, hogy műveiben nagy a színszerű-
ség. Ő maga színész volt s habár később le-
lépett a pályáról, mégis sokat tanult a szín-
padon, amit csak színészek tudnak, a hatásnak
sokféle eszközeit, a technika fogásait, melye-
ket aztán műveiben alkalmazott és meg tudta
hódítani velük a magyar közönséget. Drámái
néha rendkívül merészek, nincs bennük semmi
valódi lélektani alap, de a színszerűség mindig
megvan bennük. Ebben ő felülmulta például
Vörösmartyt, aki sokkal nagyobb költő volt,
de a színpad sajátságait nem tudta annyira
felismerni, mint Szigligeti. Ő volt aztán a szín-
szerűségre nézve a fiatalabb költőnemzedék-
nek a mestere. 3. Érdeme Szigligetinek, amint
már említettük, hogy ő alkotta meg a magyar
népszínművet. Természetes, hogy a népszínmű
nem tehetett olyan nagy hatást, mint a nép-
eposz, mint a népies lírai költészet. Szigligeti,
mint népies költő, nem tehetett olyan mara-
dandó hatást a literatúrában, még ha épp
olyan nagy tehetség lett volna is, mint Arany
vagy Petőfi s ez természetes, mert a drámá-
ban a népies elemnek nem lehet olyan nagy
szerepe, mint a költészet többi fájában. De
nemcsak a színművet alkotta meg Szigligeti,

nagy érdemei vannak a bohózat terén is. 1849. december 21-e a legszomorúbb napok egyike volt Magyarország történetében. Az ország függetlensége egészen elveszettnek látszott és ezen a napon mégis annyit nevettek az emberek, mint ritkán már azok, akik a Nemzeti Színházban voltak és nézték az új darabot, melynek a neve Liliomfi. Szigligetinek legjobb, sőt a magyar literatúrának is legjobb bohózata. Szigligeti nagy drámai működése nem volna elképzelhető, ha csupán csak a színszerűséghez értett volna, volt benne még más valami, ami nélkül a színszerűség nem ér sokat, ez meglepő leleménye. E részben hasonlított Jókaihoz. Drámáiban a legkülönösebb bonnyolulatok vannak, mindig más és más személyek és fordulatok, és mindig van benne valami, ami bennünket meghat, megragad, ami legalább a színpadon hatást tesz. Vannak nála tógás rómaiak, longobárdok, bizánci polgárok, szentimentális avarok, csikósok, cigányok, árpádkori magyarok, a különböző korszakok személyei, a kunyhó meg a palota lakói mind előfordulnak nála. És mindegyik alakban van valami élet, már színpadi élet. A színpadon élénk hatást tesznek ránk, azért nem kell, hogy valódi jellembeli, pszichológiai életük is legyen. Nagy hibája volt tán Szigligetinek, hogy nagyon sokat bízott a technikában, a rutinban; bizonyos ügyes mechanizmus van drámáiban. Történeti drámái például, a legjobbakat kivéve, nagyrészt igen érdekes regényes mesék,

melyeknek személyeire rá vannak aggatva a történet nagy hőseinek nevei.

A negyvenes évek elején fejlődik a politikai vígjáték is. A politika mint az életben, a színpadon is helyet talált. Nagy Ignác Tisztújítása színpadra vitte a korteskedést. Politikai kérdéseket tárgyalt Eötvös Éljen az egyenlőség című vígjátékában. Ez jó kezdet volt. A magyar politikai élet olyannyira gazdag, annyira uralkodik a szellemeken és a szíveken a politika, hogy különös hiánynak mondható, hogy ezt az irányt, a politikai vígjáték irányát újabban annyira elhanyagolták.

A harmadik irány, amely mindinkább virágozni kezd, a történeti dráma. Virágozni kezd nem abban az értelemben, hogy nagy költők támadnak, kik történeti drámákat írnak, hanem annyiban, hogy mindig több és több történeti drámát írnak és a közönség lassan megkedveli. A magyar történeti drámának fősaját-sága, hogy hazafias célzata van. Nem a történetnek valami elmúlt korszakát akarja élénk állítani, hanem történetünk nagy személyeit akarja dicsőíteni, a hazafiúi érzést akarja felébreszteni.

Negyedik irány, mely mind jobban erősödik, mely irány ma az uralkodó, a társadalmi dráma. A regényben is, a drámában is mindinkább megkedvelik a modern társadalomnak a rajzát. A társadalmi drámának legjelesebb képviselője Csíky Gergely. Mindinkább érdeklődünk a társadalmi viszonyok iránt. Mind-

inkább érdeklődünk a lélektani fejlődmények, lélektani elemzések iránt, melyeket a költői művekben találunk. A modern költészetnek ez a két fő jellemvonása: először a társadalmat taglaló, másodszor lélektani. Bennünket most mindinkább nem az érdekel, hogy mi történik, hanem miért történik. Mi történik a személyek lelkében, mielőtt cselekszenek és mi történik tetteik után. A lelki élet rajza, ez a modern költészet nagy problémája. A társadalmi drámának nagy mestere nálunk, mint említettük, Csíky Gergely. Csíky Gergely pap volt, de kilépett az egyházi rendből, bár mindvégig megtartotta papi gömbölydedségét. Igen különböző munkákat írt. Van neki egy házasságjoga. Midőn kérdezték tőle, hogy mint papnak, hogy volt annyira alkalma bepillantani az emberek lelkébe, a társadalmi struktúrába, azt felelte: Ne feledjék el, hogy én egyházi ügyvéd voltam és mint ilyen, éveken át vizsgáltam a válpöröket és így alkalmam volt mélyen belepillantani az emberi életbe, a családi nyomorba. Mintha ebből valami megmaradt volna költészetében is. Drámai inkább az emberi élet árnyékoldalait keresik fel. Csíky Gergely a logika embere volt, nem az érzésé. Az érzés nála inkább elfojtva jelentkezik. Főszájtáságai a következők: Először a magas költészet, a nagy páthosz, a lírai szépség és mindaz, amit Vörösmartyban szeretünk, nála nincs meg. De van helyette valami keserűség. Azokat az alakokat, akik a fővárosban, a félhomályban él-

nek, akikről nem tudjuk, hogy hogyan és miből élnek, akiket majd koldusoknak gondolunk, majd gavalléroknak, azokat tudta Csíky virtuóz módon jellemezni. Nagy hatással volt reá Dickens s általában az angol történeti regény genre-alakjai. A magas költészettől való idegenkedése, keserű vonása mellett jelentékeny sajátossága a nagy színházi technika. Különös, hogy ő, mint pap annyira meg tudta tanulni a színpadnak minden fogását. Igen jellemző egész irányára első drámája, a Proletárok. Ebben látjuk azt az élősdit világot, a szerencsevadászoknak, a felsülteknek, a megtört, kétes egzisztenciáknak a világát. Legsikerültebb alakja a drámának és talán az egész Csíky-féle költészetnek a szent özvegy, aki azonban se nem szent, se nem özvegy. Mint egy honvéd özvegye szerepel és ezen a címen megél; folyton támogatják a jó hazafiak, ámbár igen kevéssé érdemli. Van a szent özvegynek egy társa is. Ez szintén kitűnő jellemzése Csíkynek: egy erdélyi nemes, aki elverte vagyonát és most az özvegyet piszkos üzleteiben segíti. Az özvegynek egész irodája van, mely folyton kérvényeket szerkeszt. Ennek az irodának a vezetője egy bukott ügyvéd, olyan Dickens-féle genrealak. Ezek a proletárok. S ebben a mocsárban — Isten csodája — nem tudni, hogy, nő egy fehér lilium, Irma, a szent özvegy leánya, legalább ő azt hiszi, hogy leánya és a szent özvegy is azt állítja. Azonban valami estély alkalmával a szent özvegy több puncsot iszik, mint

kellene és elmondja, hogy Irma nem az ő leánya. Ilyen módon Irma, aki a szédelgők közt is meg tudta őrizni ártatlanságát, megszabadul. Ezen az estélyen, mikor az özvegy gondosan őrzött titkán kiad, méltán mondják neki: Bizony kár volt neked, szent özvegy, annyi puncsot innod! Az egész drámát úgy képzelhetjük, mint a fővárosi élet első kitűnő rajzát a magyar drámairodalomban, a specifikus fővárosi életet. Csíky eleinte romantikus vígjátékokat írt; Gyulai volt az, aki figyelmeztette, hogy jó megfigyelő tehetsége van, ne menjen Árkádiába pásztornak, figyelje meg a házmestert, a szatócsot, a kispolgárt. S ebben tényleg jeleskedik Csíky. Hasonló irányú darabja a Cifra nyomorúság. Ez francia irányban mozog. Jelesebb darabjainak egyike a Vasember. Ez egy gazdag gyáros, hajlíthatatlan, rideg ember, aki minden akaratát meg akarja valósítani. Van egy fia, aki apjától örökölte akaraterejét: olyan vasfiú. Ez a vasfiú beleszeret egy bárónak a leányába. A vasember nem is akarja hallani, hogy fia elveszi a bárónak a leányát és kényszeríti a leányt, hogy mondjon le fiáról. Megmutatja a báró-kisasszonynak, hogy apja hamis váltókat írt alá, amelyeket most a vasember vasmarkában tart. A báró nagyon méltatlanul élt, őseinek minden örökségét eltékozolta, de egyet megtartott. Ha nem tudott méltósággal élni, tud méltósággal meghalni: megmérgezi magát.

A vasember fia is öngyilkos lesz és a vasember egyedül marad vigasz nélkül.

A magyar reflexiós dráma utánozhatatlan remeke Az ember tragédiája. Madáchnak igen merész gondolata volt: nem egy embernek a tragédiáját, nem egy társaságnak, nem egy népnek, hanem az emberiségnek a tragédiáját akarta megírni. Amint tudjuk, ő azt a különös formát választotta, amelyre különben már voltak mintái: hogy valaki álmodik és a dráma aztán ezen álmokképekből áll. És itt a nagy kérdés. Mi ennek a drámának az értelme? A dráma értelme attól függ, hogy hogyan fogjuk fel az álmokképeket. Igazak-e Madách szerint az álmokképek? Erre kétféle felelet lehetséges. Vannak, akik, mint Arany János, Gyulai Pál azt állítják, hogy az álmokképek, melyeket Ádám lát, nem igazak Madách szerint. A költő csak bemutatja nekünk e képeket, de nem hisz bennük. Nem fejezik ki Madách nézetét az emberiségről és a világtörténet lefolyásáról. A másik nézet azt mondja, hogy az álmokképek igazak, Madách valóban ilyen pesszimiztikus módon fogta fel az emberiség sorsát. Szerinte az emberiség folytonosan küzd ideálokért és mindig csalatkozik, végül jön a nagy katasztrófa: a dicsőség nélküli halál. Ezek az álmokképek tehát a másik nézet szerint Madách véleményét fejezik ki, mert különben nem nevezte volna a költeményt Az ember tragédiájának. Az egyik felfogás tehát pesszimiztikus

tendenciát lát a munkában, míg a másik optimisztikus. Én ezt a fontos kérdést nem akarom tárgyalni. Szerintem, s ezt mellékesen akarom említeni, a költeménynek fő gondolata az, hogy Madách a világtörténet pesszimizmusával szembeállítja az egyéni életnek a költészetét és boldogságát.

Mindezek mellett a drámai irányok mellett van még egy más drámaszerző, akiről nem igen szólunk, akire nem gondolunk. Ha a költészet kivonul a budapesti színházakból, ami megtörténik talán nem egyszer, akkor meg lehet találni a drámai költészet bizonyos csírait a parasztoknál, a falusi házakban. Azokra a misztériumokra célok, amelyeknek maradvékait még ma is megtaláljuk, mint karácsonyi játékokat a magyar népnél, az úgynevezett Betlehem-járásokban. A Betlehem egy papirosból, vagy vászonból készített ház, melyet parasztleányok, kik különös módon vannak öltözve, karácsonykor házról házra visznek és énekelnek mellette. A házacska, melyet visznek, Krisztus születési helyét ábrázolja. Vanak ilyen játékok azonkívül Vízkeresztkor és húsvétkor is. A legnagyobb gyűjteménye ezeknek a Gyulai—Arany László-féle Népköltési gyűjtemény I. kötetében van. Honnan valók ezek a sajátos drámai jelenetek, mert hiszen drámáról nem lehet szó, csak drámai jelenetekről. Valószínűnek tartják, hogy ezek a liturgiai misztériumok maradványai. Ezek

azok a jelenetezések, melyek régente az egyházban folytak s aztán a templomból átmentek a nép közé, ahol máig is megmaradtak. Például az Ethnográfia egyik évfolyamában olvasom, hogy a palócok közt a következő Betlehem-járás dívik. Négy legény összeáll, három fehérbe öltözik, nagy piros süvegjük van és csörgős botjuk. Ezek a bibliai pásztrok. A negyedik legény juhászt ábrázol s ennek nagy vendégszakállja van. Az ötödik legény hosszú fehér ruhában van, ez az angyal. A hatodik a szamár és úgy, mint az életben, itt is ez a leghálásabb szerep. Amint ajándékot kapnak az énekesek, mindent a szamár visz el. „Szamár, gyere be!“ így végződik ez a Betlehem-járás. A Gyulai közölte népmisztériumok közt van egy, amely igen jellemző. Itt a játszó személyek: Három angyal hosszú fehér ruhában, szalagokkal, püspöki sapkában. Egy katona szép magyar öltözetben. Négy pásztor. A személyek megállnak a pitvarban, Heródes kopogtat és az egyik angyal bemegy a házba. A gazda szívesen fogadja, ha pedig nem akarja, hogy bejöjjenek, akkor magyar udvariassággal azt mondja: Nem lehet, instálom, beteg van a háznál. Vagy más efféle kifogással él. Aztán bejönnék a juhászok és mindenféle tréfákat mondanak. Végül énekelnek. Aztán lefeküsznek és horkolva alszanak. Van egy másik ilyen játék, amely poetikusabb, különben igen rövid. Két angyal bejön, jelentik:

Örömet hirdetünk, ma született üdvösségünk, Jézus Krisztus. Erre Mária és József bemennek, Mária egy székre ül és ringatja az ölében levő kis bölcsőt, melyben a Jézuska fekszik. József a festők által is feltüntetett szokott udvariasságával az aranyos fejszével Mária háta mögé áll. Az angyal aztán énekel: Mennyből az angyal lejött hozzátok, pásztorok! A pásztorok aztán örvendeznek és mindnyájan éneklük a végén: Dicsőség mennyben az Istennek! Mária a bölcsőben fekvő Jézuskát a házban körülhordja s a család minden tagja megcsókolja, miközben titkon néhány krajcárt csúsztat a bölcsőbe. Azután eltávoznak a betlehemesek.

*

Közeledik az elválás perce. Úgy, mint a legnagyobb drámaírónak, Shakespeare-nek egyik személye azt mondja a dráma végén: „Itt van az utolsó horgonyzó helyem“, mondhatom én is ezt. Úgy fogjuk fel ezeket a délutáni előadásokat, mint valami utazást. Együtt utaztunk először a középkornak kopár Karsztjain egészen addig, míg eljutottunk a Katona és Vörösmarty magaslatára. Nem tudom, ez az utazás nem csak olyan modern, úgynevezett kéjutazás volt-e, melyen az emberek félig akaratuk ellenére megismerkednek mindenféle külsőségekkel, városok neveivel, épületek berendezésével,

de nem kötnek ki voltakép. Nem ismerik meg a népek szellemét, a lakosok erkölceit s nem ismerik meg a talajt, amelyen a város épült. Nem rajtam áll erre a kérdésre felelni. Elválásunk alkalmával csak óhajtom, hogy ezen előadásoknak, melyeket itt képiesen utazásnak neveztem, emlékét őrizzék meg.

Jegyzet. Ma már nem az 1834. szept. 16-i, kolozsvári *Bánk bán*-előadást tudjuk elsőnek, hanem az 1833. febr. 15-i kassait.

Ma már ismerjük a pályázatra elküldött *Bánk bán* szövegét. Kiadta Császár Elemér. Irodalomtörténeti Közlemények. 1913.

18. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Harmadik sorozat. Ára 1— P.
19. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Negyedik sorozat. Ára 150 P.
20. Pázmány világa. Ára 4— P.
21. Tragédia magyar nyelven. Az Sophocles Electrájából nagyobb részre fordítottatott Pesti Bornemisza Péter deák által. Ára 1— P.
22. Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Ára 250 P.
23. Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul. Ára 1— P.
24. Régi magyar folyóiratok szemelvényekben. Athenaeum, Életképek, Hölgyfutár. Ára 150 P.
25. Baresay Ábrahám költeményei. Ára 2— P.
26. Riedl Frigyes: Madách. Ára 2— P.
27. Madách Imre levelezéséből. Ára 150 P.
28. Horvát István Magyar Irodalomtörténete. Ára 150 P.
29. Magyar reneszánsz írók. Ára 2— P.
30. Greguss Ágost: Írói arcképek. Ára 4— P.
31. Karacs Ferencné Takács Éva válogatott munkái. Ára 150 P.
32. Verseghy Ferenc: Rikóti Mátyás. Ára 250 P.
33. Vachott Sándorné: Rajzok a multból. Emlékiratok. (Szemelvények.) Ára 150 P.
34. Szeged a régi magyar irodalomban. Ára 150 P.
35. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici 1651. I. Ára 350 P.
36. Sopron a régi magyar irodalomban. Ára 2— P.
37. Riedl Frigyes: Vörösmarty Mihály élete és művei. Ára 3— P.
38. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1651. II. Ára 350 P.

39. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici, 1675. és 1703. III. Ara 3-50 P.
40. Báró Wesselényi Miklós naplójából. Ara 1— P.
41. Péterfy Jenő: Magyar irodalmi bírálatai. Ara 2— pengő.
42. Riedl Frigyes: Kölesey Ferenc. Ara 2— P.
43. Riedl Frigyes: A magyar dráma története I. Ara 2— P.

Az országos érdeklődést keltett sorozatot a legfelsőbb kulturális hatóság is szívesen támogatja.

A V. K. M. 30.449/932. V. ü. o. sz. alatt melegen ajánlja a M. I. R. köteteit a középiskolai tanári könyvtáraknak,

660—02—90/1931. sz. alatt a kereskedelmi iskolák és tanító-, valamint tanítónőképző-intézetek tanári könyvtárainak.

44. RIEDL FRIGYES:

A MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETE. II.

Kiadta a budapesti Szent István gimnázium Arany János Önképzőköre. Tanítványaival sajtó alá rendezte vitéz dr. Somogyi Ferenc tanár.

Ara 2.50 pengő.